

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЦЕНТР ІСТОРІЇ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

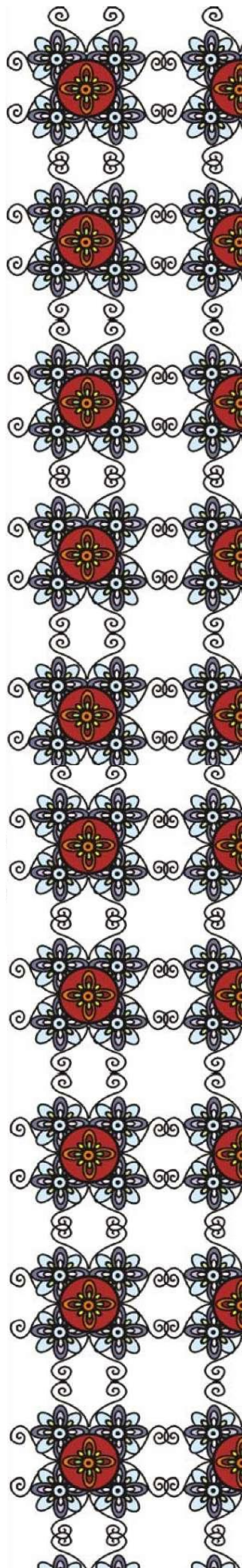

Український смысл

*Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних
наук, професора І. С. Попової*

ISSN 2313-4437

Дніпро
2019

УДК 811.161.2 (066)
ББК 81.411.4
У-45

ISSN 2313-4437

Збірник є науковим виданням, у якому можна публікувати результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова» (наказ МОН України від 15.04.2014 № 455).

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 7 від 20.12.2018)*

Рецензенти:

М. О. Вінтонів – д-р філол. наук, проф. кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка;

Н. І. Заверталюк – д-р філол. наук, проф. кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова** (відповідальний редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. редактора), д-р філол. наук, проф. **С. П. Бирик**, д-р філол. наук, проф. **Н. М. Бобух**, д-р філол. наук, проф. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, доц. **О. В. Гурко**, д-р філол. наук, доц. **В. В. Корольова** (відп. секретар), канд. філол. наук, доц. **Н. С. Голікова**, д-р філол. наук., проф. **Н. Ш. Мамедов** (Бакинський слов'янський університет, Азербайджанська Республіка), канд. філол. наук, д-р філософії **Ю. Й. Рисіч-Шафранец** (Вроцлавський університет, Польща).

У-45 Український смисл : науковий збірник / за ред. проф. І. С. Попової. – Дніпро : Ліра, 2019. – 202 с.

У збірнику подано сучасні погляди дослідників-мовознавців на розвиток української мови.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів. За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів.

Усі права застережено. Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

Журнал індексовано в наукометричних базах:
National Library of Ukraine Vernadsky, Index
Copernicus International (ICV 2017: 51.15),
Google Scholar.

© Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, 2019

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ КОНТРАСТУ В ПОВІСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ХМАРИ»

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми як засіб створення контрасту в ідіостилі І. Нечуя-Левицького – одного з великих майстрів художньої оповіді (на матеріалі повісті «Хмари»). Визначено, що лексичні опозиції в аналізованих текстах є продуктивним засобом зображення полярних персонажів, контрастних дій й станів, іронічного ставлення до висловленого, елементом пейзажних описів.

Ключові слова: антитеза, епітет, ідіостиль, опозиція, позитивна оцінність, портретна характеристика, семантико-стилістична функція, символ, художня оповідь.

В статье противопоставляемые лексемы как средство создания контраста в идиостиле И. Нечуя-Левицкого – одного из великих мастеров художественного повествования (на материале повести «Облака»), что лексические оппозиции в анализируемых текстах являются продуктивным средством изображения полярных персонажей, контрастных действий и состояний, иронического отношения к высказанному, элементом пейзажных описаний.

Ключевые слова: антитеза, эпитет, идиостиль, лексическая оппозиция, положительная оценочность, портретная характеристика, семантико-стилистическая функция, символ, художественное повествование.

The article researches semantically opposed lexemes as the means of contrast creation in Ivan Nechui-Levytskyi's literature style of writing who was one of the greatest masters of narration (in the story «Clouds»). The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to select semantically opposed lexemes in the story «Cloud»; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine semantic and stylistic functions of oppositions as the means of contrast creation in the analyzed work.

The analysis carried out discovered that Ivan Nechui-Levytskyi represented Ukrainian Dashkovych and Russian Vozdvyzhenskyi as representatives of the senior

generation of the intelligentsia in order to show the sharp contrast. Contrasting of characters went through the whole work. Dashkovych was handsome, civilized, prudent, clever and unselfish. Vozdvyzhenskyi was the other kind of person. He was an unattractive, untidy, despotic, uncivilized person, a bootlicker and careerist. In addition, the writer described female characters.

The productivity of antonymous lexemes which characterize appearance of characters, mental condition, emotions, feelings, internal traits and character, age etc. was identified. The great artist used epithets for denomination of contrasting colors in order to create polar portrait descriptions, in particular for description of national clothes and appearance of characters.

The subjective opposition earth – sky as a component of landscape description was identified in the analyzed text. In landscape descriptions there were contexts which contained a component soul besides opposition earth – sky. It helped the writer to reproduce the deepest level of the human psyche, emotional state of character, who carried over the world of his / her feelings to the nature.

The analysis of the material showed that semantically opposed lexemes in Ivan Nechui-Levytskyi's story «Clouds» were productive means for creation polar portrait descriptions of characters, underlining of contrasting actions and states, ironical attitude in the artist's work.

The perspective researches deals with examining the lexical oppositions on the material of other I. Nechui-Levytskyi's works.

Key words: antithesis, artistic narration, epithet, literature style of writing, portrait descriptions of character, positive evaluation, semantic and stylistic function, symbol.

Мовотворчості Івана Нечуя-Левицького присвячено наукові розвідки С. Бирик [1, с. 45–54], С. Єрмоленко [2, с. 119–130; 3, с. 6–15], Ж. Колоїз [4, с. 148–157], Л. М'яковської [5, с. 19–29; 6, с. 110–117], Є. Пилипенка [7, с. 46–51] та ін.

У пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати семантико-стилістичні функції лексичних опозицій в ідіостилі І. Нечуя-Левицького – одного з великих майстрів художньої оповіді (на матеріалі повісті «Хмари»). Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити семантично протиставлювані лексеми в повісті «Хмари»; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції семантично протиставлюваних лексем як засобу створення контрасту.

Матеріалом дослідження є лексичні опозиції, зафіксовані в повісті І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1), у якій митець звертається до важливих проблем суспільного життя, до теми

української інтелігенції. «Словник письменника і структура художньої оповіді, зазначає Л. Мялковська, дають змогу сучасному читачеві не лише уявити традиційний український побут, пізнати народні звичаї, обряди, а й оцінити ширший погляд автора на етнокультурні й соціальні явища тогочасного українського суспільства, які позначалися на долях, характерах конкретних людей» [6, с. 110].

Назва твору символічна, хмари є символом гнобительської національної політики в Україні, консерватизму в усіх сферах суспільного життя, хибної системи освіти. Завдання письменника – показати демократичні сили, що здатні розігнати ці «хмари». Центральний герой роману Радюк міркує: *Як оці тіні закутали мою нову прибрану світлицю, так закутали ніби важкі чорні хмари Україну. Зібрались ті сумні хмари з усіх усюдів і давно вже заступили нам ясне прозоре небо і кинули тінь та мряку на рідний край. І хто розжене ті сумні хмари? І звідкіль полетиться світ на наш край? Народні маси, тільки що визволені від паничини, темні і непросвітні. Просвічені верстви байдужі до долі рідного краю, позбивані з пантелику, а часом виявляють себе й шкідливими* (1, с. 316).

Наведений уривок ґрунтований на антитезі: з одного боку, *важкі, чорні, сумні хмари; тінь; темні і непросвітні народні маси*, з іншого – *ясне прозоре небо; світ* (у значенні «світло»); *просвічені верстви*. В основі цих контрастів лежать символи *світло* й *темрява*, що здавна використовували для протиставлення прогресивного й реакційного періодів у житті суспільства, а також для протиставлення розуму, освіченості та високої моральності невігластву й культурній відсталості.

І. Нечуй-Левицький зображує представників старшого покоління інтелігенції Дашковича й Воздвиженського за допомогою різкого контрасту. На початку твору образ українця Дашковича змальований з певною авторською симпатією, у його зовнішності багато привабливого: *Дашкович був чистий черкасець: високий, рівний, з дужими плечима, з козацькими грудьми, з розкішним темним волоссям на голові. В його було лице повне, з високим і широким одслоненим чолом. Брови лежали*

низько й рівно над карими ясними чималими очима... Його погляд, виявляючий розум і тям, був твердий, спокійний (1, с. 13–14).

Навіть його портрет митець протиставляє росіянинові Воздвиженському: *Воздвиженський, при великому зрості, був неповертайло. Його кругла голова з широким круглим «париком», яким, мов коноплі, його широке чоло і при йому куций ніс і тупо одрізане підборіддя – усе те було дуже не в пропорції з огрядною постаттю* (1, с. 14).

Протиставлення персонажів проходить через увесь твір. У повісті Дашкович зображений як гарний, охайний, культурний, розсудливий, розумний, безкорисливий. Зовсім протилежний за натурою Воздвиженський – некрасивий, «здоровий, як ведмідь», неохайний, деспотичний, некультурний, підлабузник і кар'єрист.

Полярно характеризують Дашковича та Воздвиженського й герої повісті: – *Як же вам показались вчорашні гості? Чи сподобались хоч трохи? Я дуже вподобав Дашковича! Такий тихий, спокійний і дуже розумний панич! – говорив Сухобрус. – А той другий щось дуже дикий та грубий! Чистий парубок!* (1, с. 37).

Зауважимо, що І. Нечуй-Левицький контрастно описує також образи жінок, найхарактерніші з яких Марта й Степанида Сухобрус: *Сухобрус мав дві дочки. Старша звалась Марта, а менша Степанида* (1, с. 22); *Степанида мала лице щиро київське: більш кругле, ніж довге, з повними рум'яними щоками, з ямочками на щоках, маленьким круглим підборіддям, з невеликими темними очима... Брови були високі й на кінчиках дуже тоненькі, як шнурочки. Старша Марта, мала багато грубіші пружки лиця, скидалась на сільську молодицю. В неї брови були товсті, очі великі* (1, с. 31).

Подібне протиставлення відзначаємо й у портретних характеристиках їхніх дочок – Ольги та Катерини: *Ольга віщувала й теперечки велику красуню. – Ой, яка ж ти гарна дівчинка! Які в неї очки, брівки, ручки! – промовила класна дама, перебираючи ручки й кучері, неначе то була кукла, а не дівчина. А Воздвиженських Катерина сиділа й головку похилила. Вона була дуже негарна з своїм широким лицем, з широким ротом,*

з кісьми, схожими на конопляні пачоси, з ясними очима. Класна дама й начальниця, милуючись Ольгою, поглядали на Катерину й ніби говорили очима: «Яка ж ти **погана!**» (1, с. 106).

Зазначимо, що продуктивними в повісті є також антонімічні лексеми, що характеризують зовнішній вигляд персонажів (біленькі – чорненькі, високий – низенький, гарна – погана): Студенти знали всіх паннів, котрі бували в Братській церкві, і давали кожній прізвище або по одежі, або по лиці. Одних паннів звали **чорненькими**, других – **біленькими**, інших – гвоздичками або чорнобривцями (1, с. 25); психічний стан, емоції, почуття (веселий – невеселий, засмучений; веселоці – журба, любити – зненавидіти, сміятися – плакати, щасливий – безщасний): Всі неначе переродились, були **веселі**, жартували... Одна Степанида була **невесела** тим, що Дашкович не просив і досі її руки, а може, й тим, що не її сватав Воздвиженський (1, с. 46); внутрішні риси й характер (добрий – злий, розумний – нерозумний): А зате ж ми знайшли собі в того **злого** полковника та в **доброї** полковниці пречудову й недорогу квартирку, – сказала Галя (1, с. 299); вік (молодий – старий, старша – менша): З дому вийшов **старий** лакей і запросив усіх в покої на чай. **Молодий** Дунін-Левченко вхопив під руку Радюка й повів у покої (1, с. 318) та ін.

Для створення полярних портретних характеристик, зокрема для опису національного вбрання й зовнішності персонажів, художник слова використовує й епітети на означення контрастних кольорів: Двері з Мартиної спальні одчинились, і вона вийшла в широкій сукні й **білій** блузі. **Чорна** густа коса обкручувала голову по-сільській і була пришпилена великими шпильками (1, с. 58); Зараз за нею [Масючкою] вийшла Галя в новому шовковому **чорному** горсеті, по котрому були розкидані пунсові букетики рож. **Біла** сорочка й **чорний** з рожами горсет своїм контрастом дуже придавали їй краси (1, с. 187); Ольга порозмотувала свої **чорні** локони й розпустила по плечах. В ясному дзеркалі видно було її плечі, **білі** й повні, закидані хвилями **чорних** локонів (1, с. 199).

Характерною рисою ідіостилю І. Нечуя-Левицького вважаємо використання конструкцій із заперечною часткою *не*:

чи забудете, чи не забудете; раді чи не раді; спить і не спить тощо, які виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастних дій і станів персонажа, надають тексту емоційної виразності: *Галя наливала чай, та все скося поглядала на його [Радюка] чудове лице, та все легенько зітхала, згадуючи сцену під вишнею й ті незабутні слова: «**Чи забудете мене, чи не забудете**, як і я вас ніколи не забуду?»* (1, с. 181); *Одна Масючка спала тривожним легким сном, як людина **ніби спить і неначе не спить** і через сон почуває і втому та клопіт минулого дня, і журбу, і жаль на серці* (1, с. 302).

І. Нечуй-Левицький – неперевершений майстер змалювання щедрої української природи, гармонійного злиття природи й людини; пейзаж у його творах зазвичай набуває соціального значення.

В описах природи простежуємо продуктивність субстантивної опозиції *земля – небо* як складника пейзажних зображень. Контексти, до складу яких входить опозиція *земля – небо*, репрезентують переважно позитивну оцінність, підсилену відповідними художніми означеннями, й передають захоплення героя красою української природи, радість, щастя, любов до рідного краю: *Сонце освітило її [Галю] всю. Радюк глянув на неї, всю облиту рожевим світом сонця, глянув на синє глибоке **небо** над нею, так само залите світом до самого далекого краю безодні. І йому здалось, що такі гарні, такі безвинні, такі добрі істоти повинні б жити не на **землі**, а в тому високому синьому **небі**. Так гармонізувала краса натури, краса **неба** з ідеальною красою молодої дівчини. В його молодій душі чогось з'явилась думка впасти на коліна і поклониться великій красі людини разом з великою красою **неба** й **землі*** (1, с. 181); *Я бачила його і в синьому **небі**, й на зеленій **землі**, і в моїх квітках; чула його дух в повітрі, де тільки ходила з ним по садочку, де розмовляла з ним* (1, с. 239).

Протилежну оцінність компонентів зазначеної опозиції, сформовану семантикою відповідних художніх означень, виявляємо в пейзажному описі осені: *Надворі сіріло осіннє **небо**,*

закрите важкими темними хмарами, сірів рідкий туман над мокрою землею (1, с. 58).

У пейзажних описах звертаємо увагу на контексти, до складу яких, крім опозиції *земля – небо*, входить компонент *душа* («внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями»), що дає змогу письменникові відтворити найтонші відтінки людської психіки, зобразити емоційний стан персонажа, який поширює світ своїх почуттів на навколишню природу. «Суголосність настрою персонажів і картин навколишньої природи, за спостереженням С. Єрмоленко, забезпечує естетичну цінність епічної розповіді, надає їй виразного психологізму» [2, с. 128]. Наприклад: *Душа любляча любила гарячіше, душа безщасна заспокоювала своє замучене серце. Вся природа з **небом і землею**, з водою, квітками, лісами й горами здавалась однією піснею, однією гармонією* (1, с. 16); *А зорі так пишно сяли на синьому **небі!** А земля й небо мліли так солодко в теплом повітрі, що будили сподівання, навівали якесь щастя, якийсь спокій на кожну душу і, здається, були ладні загоїть смертельні рани кожної душі, а тим більше – душі молодой* (1, с. 150).

За чудовою красою української природи, мальовничих пейзажів І. Нечуй-Левицький бачив нужду знедоленого народу, чув його стогін: *Вся степова трава, всі степові квітки були неначе обмочені в кров, вирости, политі тією кров'ю, пускали коріння в кістки й попіл, розносили попід **небом** пахощі, витягнуті з українських душ, то козацьких, то дівочьких, замордованих за те, що вони родились на тих степах, що вдихнули в себе повітря українського **неба**, української **землі*** (1, с. 142).

Іронічно описуючи консерватизм, псевдовченість та схоластично-мертвотну русифікаторську систему освіти, зокрема професорів духовної академії, письменник протиставляє їм вічну красу землі й неба: *І Братство, і корпус академії, дивилися на той чудний поїзд і чудували, що там, де вони колись були свідками боротьби за віру й Україну, там тепер хтось чужий справляє сатурналії, справляє комедії на науку й просвіту. Тільки*

небо та земля були такі чудові, як і за давніх часів; так само сяли зорі на небі, і в повітрі віяло теплом, і пахло квітками й тополями... (1, с. 43).

«Як це й природно для пейзажотворення, зазначає С. Бибик, у словесному етюді Нечуя наскрізною є колористика» [1, с. 46]. Наприклад, конкретно-чуттєву картину літнього вечора над Дніпром репрезентують колоративні епітети, зокрема й семантично протиставлювані художні означення *білий – чорний*: *На тій картині блищали всякі фарби, якими тільки можна було закрасити її: там було й синє небо, і синій Дніпро, і біла смуга піску, чорні бори й зелена оболонь, і зелені островці, і червоне небо на заході, і червона як жар вода під чорними межигірськими борами* (1, с. 114).

Зображуючи мальовничі пейзажі, автор використовує також опозиції *високий – низький, верх – низ, під – над* та ін.: *З чорного чернігівського бору вони вийшли на низький берег Дніпра. Перед ними за Дніпром з'явилась чарівнича, невимовно чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами* (1, с. 8); *Зорі пишно сяли в чистому небі, миготіли й бризкали світом в сухому прозорому повітрі. Метеори раз у раз спадали з неба на степ, то ніби хто кропив небо огняною водою, то ніби огняний палець велетня розпорював небо од верху до самого низу* (1, с. 141).

Отже, семантично протиставлювані лексеми в повісті І. Нечуя-Левицького «Хмари» є продуктивним засобом зображення полярних персонажів, увиразнення контрастних дій і станів, іронічного ставлення до висловленого, елементом пейзажотворення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні лексичних опозицій на матеріалі інших творів І. Нечуя-Левицького.

Бібліографічні посилання

1. Бибик С. «Та ніч, як Божий рай» (лінгвопоетика пейзажотворення у творі Івана Нечуя-Левицького «Ніч над Дніпром»). *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 45–54.

2. **Єрмоленко С. Я.** Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови, 2009. С. 119–130.
3. **Єрмоленко С.** Етнокультурний і соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 6–15.
4. **Колоїз Ж. В.** Глибоко народний (про діалектні особливості мови творів І. Нечуя-Левицького). *Лінгвістика*. 2009. № 2 (17). С. 148–157.
5. **Мялковська Л.** Про аспекти дослідження мови творів Івана Нечуя-Левицького. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 19–29.
6. **Мялковська Л.** Мова художніх творів І. Нечуя-Левицького: етнокультурний аспект. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 110–117.
7. **Пилипенко Є.** Діалектне джерело мови прозових творів І. Нечуя-Левицького. *Диво*. 2013. № 11. С. 46–51.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Нечуй-Левицький І.** Хмари. Над Чорним морем. Повісті. Київ : Дніпро, 2004. 552 с.

УДК 811. 161. 2'373.612.2

В. В. Зайцева**КВАНТИТАТИВНА МЕТОНІМІЯ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ**

У статті на матеріалі українськомовного газетного тексту з'ясовано поняття синекдохи як різновиду вторинної номінації – метонімії. Виокремлено найпродуктивніші моделі квантитативної метонімії в мові сучасних ЗМІ. Проаналізовано функційне навантаження синекдохи в мові інформаційних медіатекстів.

Ключові слова: квантитативна метонімія, метонімія, вторинна номінація, мова газети.

В статье на материале украиноязычного газетного текста проанализирована синекдоха как тип вторичной номинации – метонимии. Выделены продуктивные модели квантитативной метонимии в языке современных СМИ. Осмыслено функционирование синекдохи в языке информационных медиатекстов.

Ключевые слова: квантитативная метонимия, метонимия, вторичная номинация, язык газеты.

The topicality of the study is determined by the deeper insight of metonymic transitions' problem as a phenomenon of secondary nomination in general, and synecdoche as its type in particular, which is characterized by high productivity and semantic and stylistic facilities of the content of newspaper information report's actualization. Quantitative metonymy is associated with such phenomena of the development of semantics of the word, which are most clearly revealed in the text. That is why the object of our study is synecdoche, which actively functions on the pages of contemporary Ukrainian-language mediatexts.

In the article we aim to study the semantic nature of synecdoche as the type of metonymy represented in the language of modern mass media.

The objective foresees solving of the following tasks: 1) to analyze the works of scholars who dealt with synecdoche as the theoretical basis for studying the phenomenon of secondary nomination in the language practice of the newspaper; 2) to find out typical models of quantitative metonymy in the studied sources; 3) to find out the specifics of the functional load of synecdoche in the language of the information newspaper text.

Consequently, synecdoche is interpreted as one of the types of metonymy, in particular the quantitative type of semantic transference. The studied informational

style represents definite models of synecdoche using.

In the information texts the designs with quantitative metonymy are widely represented by synecdoche, which functions as means of secondary nomination in the newspaper text in general. The defining principle of information style formation, which is the combination of standard and expression, determines the peculiarities of the implementation of the phenomenon of secondary nomination within its frameworks. This principle is in the basis of the distinction between non-figurative (actually informative) and figurative (evaluated) communicative structures of the secondary nomination. Synecdoche as the types of metonymy has two main models of transferring «part» → «whole» and «whole» → «part».

Thus, the analysis carried out, testifies to the fact that in the various genres of the newspaper text, the functional effect of metonymy's influence on the reader as a whole and its variety, synecdoche in particular, is a productive linguistic phenomenon. Synecdoche, as metonymy, provides the compression of newspaper information, and it also has a purposeful generalizing character.

Modern newspaper language evolves to the actualization of synecdoche as the type of metonymic and metaphorical imagery. Therefore, we consider the further analysis of the used typical models with quantitative metonymy on the pages of modern Ukrainian-language newspapers as the perspective one.

Key words: quantitative metonymy, metonymy, secondary nomination, language of the newspaper.

Синекдоху й метонімію переважно трактують як різновид метафори, що полягає в заміні однієї назви іншою за ознакою партитивного, кількісного чи видо-родового зв'язку між ними. І в зарубіжній, і у вітчизняній лінгвістиці поширена думка про збереження метонімією її живої семантичної двоплановості саме в синекдосі, де відбувається найменування предмета за його частиною, характерною чи найвизначальнішою деталлю.

Об'єктивна характеристика синекдохи як типу семантичного зсуву ґрунтується на аналізі цього тропу з урахуванням традиційних класифікацій. Передусім перед дослідниками постає питання про те, чи є синекдоха окремим типом метонімії чи, навпаки, метонімія – похідне явище.

Актуальність нашої наукової розвідки зумовлена потребою вивчення проблеми метонімічних перенесень як явища вторинної номінації загалом і синекдохи як її типу зокрема, що характеризується високою продуктивністю та семантико-стилістичними здатностями актуалізації змісту газетних інформаційних повідомлень. Квантитативна метонімія пов'язана

з такими явищами розвитку семантики слова, що найвиразніше виявляються в тексті. Через це об'єктом нашого дослідження стала синекдоха, що активно функціонує на шпальтах сучасних українськомовних медіатекстів.

У статті маємо за мету дослідити семантичну природу синекдохи як різновиду метонімії, що репрезентована мовою сучасних ЗМІ. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати праці дослідників щодо природи синекдохи як теоретичного підґрунтя вивчення явища вторинної номінації в мовній практиці газети; 2) виявити типові моделі квантитативної метонімії в досліджуваних джерелах; 3) виявити специфіку функційного навантаження синекдохи в мові інформаційного газетного тексту.

Лінгвістична природа метонімії пояснює синекдоху як її окремий випадок перенесення. З іншого погляду, синекдоха – окремий різновид тропа. Ш. Баллі, наприклад, розрізняє синекдоху й метонімію [1, с.155].

Частіше синекдоху визначають як різновид метонімії (В. Корольков [6], О. Гвоздєв [2]), але деякі дослідники пропонують не поєднувати синекдоху з метонімією (А. Журавльов [3]) й аналізують її як окремий вид полісемії (О. Калінін [5]).

У неориторичі метонімію й синекдоху кваліфікують як рівноправні, незалежні тропи, визначені характером тих відношень, що вони виражають. Метонімію визначають як називання одного предмета ім'ям іншого, цілком відмінного, але зумовленого першим, таким, що перебуває в певних зв'язках з ним. У визначенні ж синекдохи акцентують увагу на неподільній єдності номінацій двох предметів. Отже, наголошують, що в метонімії основною є зовнішня залежність, а в синекдосі – внутрішня. У вітчизняному мовознавстві цей погляд підтримує, зокрема, О. Реформатський [11]. Традиційний погляд на синекдоху як на окремий випадок метонімії (С. Ульман [15] та інші) з настановою розмежування цих тропів не є власне логічним.

Слушним видається, на нашу думку, розрізнення,

запропоноване Р. Якобсоном [16], який розмежовував так звану «безпосередню суміжність» [16, с. 110–132] і «ступінь дистантності» [16, с. 110–132], тобто внутрішній і зовнішній план суміжності, що дослідник співвідносив відповідно із синекдохою й метонімією.

Типологія ж метонімічного перенесення, запропонована в праці Г. Поспелова [8], ґрунтується на протиставленні якісної (власне метонімії) та кількісної (традиційно, як зазначає автор – синекдохи) метонімії. До першої групи зараховують метонімію місця, часу, «матеріал → виріб», до другої – «частина → ціле» й «один → багато».

Синекдоху як різновид метонімії характеризує О. Новиков [7], зазначаючи, що «однією з важливих стилістичних функцій метонімії є образне, відчутне позначення цілого через його частину. Це – синекдоха» [7, с. 125].

Один з різновидів метонімії – перенесення за моделлю «частина» → «ціле», фіксує О. Раєвська [9], наголошуючи, що цей різновид перенесення часто вивчають лінгвісти як окремий троп – синекдоху.

У своєму дослідженні Н. Резяпова [10] аналізує синекдоху як різновид метонімії, зазначаючи, що «більшість метонімічних відношень у найзагальнішому вигляді можуть бути зведені до синекдохічних (частина замість цілого та ціле замість частини)», «синекдохічні назви людини за частиною тіла, за предметом одягу чи за іншою специфічною ознакою» [10, с. 33]. Отже, авторка не виділяє синекдоху як особливий вид перенесення, а говорить лише про «синекдохічність» деяких метонімічних перенесень.

Як різновид метонімії потрактовує синекдоху А. Удинська [14], зауважуючи, що синекдоха (кількісна метонімія) зумовлена взаємодією понять частини й цілого. Запропонована семантична класифікація метонімів на позначення людини охоплює каузальний, атрибутивний, локальний, темпоральний, синекдохічний і комбінований типи метонімічних перенесень, серед яких розрізняють моделі й тематичні групи [14].

На думку Б. Томашевського [13], «відмінність між синекдохою і метонімією умовна, чіткої межі між ними немає. Тому зручніше розглядати синекдоху як окремий різновид метонімії» [13, с. 65].

Саме на таке трактування ролі синекдохи в тропейчному перенесенні спираємося й ми, вважаючи, що подібний механізм семантичного зсуву в структурі слова, модель перенесення за суміжністю щодо синекдохи – внутрішня суміжність. Отже, синекдоху трактуємо як один з різновидів метонімії, зокрема кількісний тип семантичного перенесення.

Досліджуваний інформаційний стиль репрезентує характерні моделі використання синекдохи. В інформаційних текстах широко представлені конструкції з квантитативною метонімією – синекдохою, що функціонує як засіб вторинної номінації в газетному тексті загалом. Визначальний принцип формування інформаційного стилю – поєднання стандарту й експресії – зумовлює особливості реалізації явища вторинної номінації в його межах. Цей принцип покладено в основу розрізнення безобразних (власне інформативних) і образних (оцінних) комунікативних структур вторинної номінації [4].

На думку більшості дослідників, синекдоха як різновид метонімії має дві основні моделі перенесення «частина» → «ціле» і «ціле» → «частина» [4].

Серед різновидів синекдохи в інформаційному тексті найпродуктивніша модель, за якою певний соматизм, назва тієї чи тієї частини тіла, вживається як найменування людини загалом: *Допитливі **очі** так і пильнували за шосейкою, навіть густа лінія дерев не стала їм на заваді* (ГУ, 2019); *Саме **серце** праслов'янського етносу дало мені це ім'я* (ЛУ, 2018); *Подайте ж сьогодні **руку** українському кінематографові* (ЛУ, 2018); ***Обличчя** посміхається в тон загальної радості від почуття волі* (ЛУ, 2019); *Тільки мелькнула рябенька **спинка** – гострий шпичастий **носик** тут же зник* (ЛУ, 2019).

Однією з лексем, значення якої нерідко стає основою для синекдохічного перенесення з елементами експресивності, є лексема «голос»: *Пам'ятаймо, що сьогодні наш **голос** – це не*

просто позначка в бюлетені (ГУ, 2019) – відбувається перенесення «голос як властивість людини» → «здатність мати свою власну думку» → «людина як одна з низки однодумців»; По-новому зазвучав поетичний голос п'ятнадцятирічної МАЛІЖанки з Полтави (ЛУ, 2018) – відбувається перенесення «голос як властивість людської істоти» → «особа, наділена непересічним голосом»; Голосом ніжного серця обізвався сьогодні до присутніх найтонший лірик української поезії Володимир Сосюра (ЛУ, 2018) – у наведеному контексті відбувається подвійне перенесення «голос як властивість людини» → «людина як така», «серце як частина людського тіла» → «почуття людини» → «людина як така», внаслідок чого утворюється складна двошарова метонімічна конструкція, що є основою творення художнього образу, який безпосередньо передає значення «промовисті людські почуття» [4].

Зазвичай в інформаційному тексті соматичні назви вживають у складі трансформованих фразеологічних сполучень, де вони набувають узагальненого переносного фразеологічно зв'язаного значення: *Проте, сьогодні журналіст і депутат міськради остудив гарячі голови, подавши фото вікна зсередини, та пояснив ситуацію* (ГУ, 2019) – у наведеному прикладі лексема «голова» входить до складу фразеологічного сполучення «гарячі голови», що має значення «відчайдушні, сміливі» й дає характеристику людині загалом. Отже, ознака людини переноситься на її частину.

У контексті *Вінниця не може відмовити львів'янам і за будь-яких обставин готова взяти їх на плечі* (День, 2019) представлено усічений фразеологізм («підставити плече»), що вживають у значенні «допомогти, підтримати», в основі якого – синекдоха *«людина, яка підтримує» → «частина тіла (плече) як знак підтримки»*. Метонімічне перенесення фіксуємо й у фразеологізмах *брати за горло, нагріти руки* (нечесно, незаконно збагачуватися; наживатися), *стояти з протягнутою рукою* (жебракувати, просити милостиню) у таких текстах інформаційного спрямування: *Російські нафтові компанії, що мають розгалужену мережу АЗС у нашій країні, спровокувавши*

штучне підняття цін, узяли нас за горло (День, 2019); *Хотіли нагріти руки на дубові зі Сміли* (ГУ, 2019); *Та одного разу, даючи чергову гривню, зловила себе не думці, що тисячі українців зараз стоять ось так з простягнутою рукою* (День, 2019).

Частотна у фразеологізмах лексема «душа» постає вторинною номінацією – синекдохой – «душа як частина тіла людини, умістилище почуттів» → «почуття людини» → «людина загалом»: *Сьогодні про те, до чого лежить душа призерки чемпіонатів Європи з біатлону Ірини Петренко* (День, 2019).

Назви частин одягу функціонують у фразеологічних зворотах, утворених на основі синекдохічного перенесення, наприклад: *За державну реєстрацію шлюб, як з'ясувалося, гроші йшли лише до однієї власної кишені* (День, 2019) – значення є фразеологічно зв'язаним, сформованим на підставі перенесення «кишеня як частина одягу» → «людина в цьому одязі».

Серед випадків синекдохі в інформаційних текстах досить поширеним є так зване «еліптичне число» [12], тобто таке вживання, що передбачає узагальнене називання осіб жіночої і чоловічої статі однією лексемою. Пор.: *Сьогоднішні випускники демонструють хороші знання з української мови та літератури під час ЗНО* (ЛУ, 2018) – тобто випускники й випускниці; *Ми не сидимо, склавши руки, працюємо зі спеціальними мистецькими закладами, коледжами, де виховуються наші майбутні абітурієнти* (ЛУ, 2019) – йдеться про абітурієнтів і абітурієнток.

Названі випадки синекдохічного перенесення не пов'язані зі створенням експресивно маркованих засобів. Вони належать до загальнономовних явищ і не становлять стильової особливості інформаційного стилю.

До випадків синекдохі зараховуємо перенесення «*прізвище родини*» як узагальненої назви за спорідненістю → «*члени цієї родини*» як означена сукупність, тобто перенесення назви із цілого на сукупність частин. Це перенесення можна трактувати як модель «ціле» → «частина»: У контекстах *Сміляни понад сто сорок років живуть і працюють поряд з династією Слухайв*

(День, 2018); *На акції проти Гладковських спалахнули сутички під Адміністрацією Президента в Києві* (ГУ, 2019) – прізвище родини називає певну сукупність її членів, де кожна окрема особа ідентифікується за належністю до спільноти, тобто відбувається перенесення за моделлю «ціле» → «частина».

Отже, здійснений аналіз засвідчує те, що в різних жанрах газетного тексту функційний ефект впливу метонімії на читача загалом і її різновиду (синекдохи) зокрема є продуктивним лінгвістичним явищем. Синекдоха, як і метонімія, забезпечує компресію газетної інформації, а також має цілеспрямований узагальнювальний характер.

Сучасна газетна мова еволюціонує до актуалізації синекдохи як різновиду метонімічної та метафоричної образності. Через це вважаємо подальший аналіз уживаних типових моделей з квантитативною метонімією на шпальтах сучасних українськомовних газет перспективним.

Бібліографічні посилання

1. **Балли Ш.** Французская стилистика. Москва : Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.
2. **Гвоздев А. Н.** Очерки по стилистике русского языка. Москва : Просвещение, 1965. 408 с.
3. **Журавлёв А. Ф.** Технические возможности русского языка в области предметной номинации. Способы номинации в современном русском языке. Москва : Наука, 1982. С. 45–109.
4. **Зайцева В. В.** Особливості використання синекдохи в мові ЗМІ. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. Дніпропетровськ : Пороги, 2007. Вип. 5. С. 33–40.
5. **Калинин А. В.** Лексика русского языка. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 231 с.
6. **Корольков В. И.** Метонимия. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. Москва : Сов. энциклопедия, 1967. Т. 4. С. 805–807.
7. **Новиков А. Л.** Семантика русского языка. Москва : Высшая школа, 1982. 272 с.

8. **Поспелов Г. Н.** Художественная речь : лекции по курсу «Введение в литературоведение» Вып. 4. Москва : Изд-во МГУ, 1974. 237 с.
9. **Раевская О. В.** О некоторых типах дискурсивной метонимии. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1999. Т. 58. № 2. С. 3–12.
10. **Резяпова Н. Ф.** Метонимия в новой газетно-публицистической и разговорной лексике современного немецкого языка (на материале имен существительных, прилагательных и глагольной лексики) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1994. 194 с.
11. **Реформатський А. А.** Введение в языковедение. Москва : Просвещение, 1967. 542 с.
12. **Тараненко О. О.** Метонімія і еліпсис (деякі питання). *Мовознавство*. 1988. № 5. С. 29–34.
13. **Томашевський Б. В.** Стилистика и стихосложение. Ленинград : Учпедгиз, 1959. 535 с.
14. **Удинська А. Г.** Синекдохічний перенос «частина тіла → людина» в англійській та українській мовах. *Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*. Донецьк : ДонНУ, 2006. Т. 3. № 2 (8). С. 58–71.
15. **Ульман С.** Дескриптивна семантика и лингвистическая типология. Москва : Прогресс, 1962. Вып. 2. С. 17–44.
16. **Якобсон Р. О.** Два аспекта языка и два типа афатических нарушений. *Теория метафоры*. Москва : Прогрес, 1990. С. 110–132.

Джерела фактичного матеріалу

1. «Голос України» – газета Верховної Ради України, виходить з 1991 року. (ГУ).
2. «День» – щоденна всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики, виходить з 1996 року.
3. «Літературна Україна» – газета письменників України, заснована в грудні 1927 року. (ЛУ).

УДК 811.161.2'373.7

О. А. Заніздра

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА МОДИФІКАЦІЇ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ
ЛІНИ КОСТЕНКО)**

У статті описано основні типи трансформації та модифікації фразеологічних одиниць у художніх текстах. Проаналізовано особливості цих перетворень сталих зворотів, їхній експресивний потенціал та стилістичні функції в романах у віршах Ліни Костенко «Берестечко» та «Маруся Чурай».

Ключові слова: фразеологія, фразеологічний зворот, трансформації, модифікації, структурно-функційні особливості.

В статье описаны основные типы трансформации и модификации фразеологических единиц в художественных текстах. Проанализированы особенности этих превращений устойчивых выражений, их экспрессивный потенциал и стилистические функции в романах в стихах Лины Костенко «Берестечко» и «Маруся Чурай».

Ключевые слова: фразеология, фразеологический оборот, трансформации, модификации, структурно-функциональные особенности.

The urgency of the work is to study the phraseology of the language, which is a unique phenomenon, which reflects all the peculiarities of the identity of the culture of the people and the national character. This system is in constant motion, the study of which does not lose its importance.

The purpose of our scientific research is to investigate the structural and functional peculiarities of phraseologisms in the language of poetic work on the example of novels in verses by Lina Kostenko «Berestechko» (1999) and «Marusya Churai» (1979); to find out the features of transformation and modification of phraseological units.

The main tasks of the work are to analyze the peculiarities of these transformations of constant turns, their expressive potential and stylistic functions in novels in verses by Lina Kostenko «Berestechko» and «Marusya Churai».

So, by modifying the form of a stable turn, the author seeks to destroy the stereotypical perception of phraseology, overcome the abstraction, update and expand the microform, and give phraseologism a bright stylistic color. Thanks to the creative rethinking of phraseologisms, aimed at creating an artistic effect, Lina Kostenko strengthens their expressiveness through qualitative changes of the standing turn,

which extends the boundaries of individual author's thoughts, gives the expression of emotion, makes it more prominent.

The prospect of further research in the field of transformation and modification of phraseological units is formed by the constant development of linguistic style and the emergence of new trends and methods for studying literary and artistic works. In subsequent studies, contemporary writers will be more appropriate on this topic.

Key words: phraseology, phraseological reversal, transformation, modification, structural-functional peculiarities.

Сучасний етап розвитку лінгвостилістики відзначено новими напрямками й методами дослідження літературно-художнього твору. Одиниці мови, виформовуючи семантику тексту, перебувають у постійному взаємозв'язку, саме так їх і потрібно вивчати, бо лише комплексний підхід до аналізу художнього тексту дає змогу зрозуміти глибину та образність думки.

За допомогою фонетичних, морфемних, лексичних, синтаксичних засобів досягається єдність теми та образність думки. Чітку інформаційну виразність, експресивність, емоційність отримують унаслідок використання фразеологічних мовних засобів. Адже фразеологія будь-якої мови є тим унікальним явищем, у якому відбито всі особливості самобутності культури народу й національного характеру.

Кардинальні зміни в суспільному житті, потреба в номінації нових понять і явищ, посилення експресивних функцій мови сприяли індивідуально-авторському переосмисленню фразеологічного матеріалу. Сучасні митці слова не обмежуються використанням уже готових мовних зворотів, які колись виникли завдяки асоціативно-образному переосмисленню тієї чи тієї дискурсивно-прагматичної ситуації і прийшли до нас як відбиття певних національних реалій. Фразеологічні одиниці в художньому творі нерідко зазнають певних перетворень: модифікацій і трансформацій – і тоді вони вже здатні самостійно породжувати нові смисли, які формують когнітивно-прагматичну архітектуру відповідного тексту [27, с. 57].

Саме на ці одиниці ми й звернули увагу під час аналізу сучасного художнього тексту. На потребі вивчення фразеологічних мовних засобів у художньому мовленні

наголошують у своїх працях Н. Бойко [3], В. Кухаренко [18], В. Телія [23] та ін. Багатоаспектність і складність проблеми вживання фразеологічних мовних засобів у художньому тексті зумовили її аналіз у різних аспектах: лінгвістичний аспект вивчення фразеологічних одиниць у художньому тексті (В. Виноградов [6], А. Григораш [8], Л. Щербачук [30] та ін.); емоційність, образність, експресія мови (В. Виноградов [6], С. Коновець [15], Л. Скрипник [22] та ін.); стилістичні аспекти дослідження фразеологічних мовних засобів (Н. Тимошук [24], І. Чобот [26], С. Цюра [27], Л. Щербачук [30]).

У статті ставимо за мету дослідити структурно-функційні особливості фразеологізмів в мові поетичного твору на прикладі романів у віршах Ліни Костенко «Берестечко» (1999) і «Маруся Чурай» (1979); з'ясувати особливості трансформації і модифікації фразеологічних одиниць.

Дослідженню мовної палітри художніх творів поетеси присвячено праці В. Брюховецького [5], С. Барабаш [2], Н. Забужко [11], Л. Красної [17], О. Ковалевського [13], у яких проаналізовано особливості художнього мислення, експресивність поетики, але майже зовсім не досліджено ті мовні засоби, які, власне, і роблять її творчість своєрідною, неповторною. Мовознавчі праці, що стосуються переважно ономастики творів Ліни Костенко (Ю. Карпенко [12], М. Мельник [12]), синтаксичної манери письменниці (Т. Шевченко [29]), частково стилістичних особливостей (А. Сафонова [21]) тощо, не цілком задовольняють сучасні потреби розуміння художнього мислення Ліни Костенко. Отже, актуальність дослідження зумовлено потребою вивчення в сучасній лінгвістиці мовних стратегій художньої літератури, зокрема фразеологічної системи творів Ліни Костенко.

Сучасні дослідники по-різному трактують фразеологічну одиницю, виділяючи як критерії визначення фразеологізму відтворюваність, стійкість, цілісність значення (ідіоматичність) (А. Коваль) [14], окремооформленість (М. Шанський [28]), відповідність структури сурядним і підрядним поєднанням предикативного й непередикативного характеру (В. Жуков [10]),

здатність поєднуватися із словом (В. Жуков [10]), належність до номінативного інвентаря мови й відсутність об'єктивної модальності поза текстом (В. Телія [23]), співвіднесення з певною частиною мови (П. Єрченко [9]), асиметрію плану змісту і плану вираження, здатність виражати культурно-історичний сенс (Н. Алефіренко [1]), метафоричність, неперекладність на іншу мову (Н. Комлев [16]) тощо.

Отже, під фразеологічною одиницею (далі ФО) трактуємо відтворюване ідіоматичне утворення, побудоване за моделлю словосполучення або речення, а в семантичному і граматичному відношенні таке, що співвідноситься зазвичай із словом та володіє образністю, оцінністю й експресивністю.

Фразеологізм – це досить стійке утворення, і трансформаційний потенціал ФО залежить від здатностей асоціативного мовомислення й дискурсивно-прагматичних інтенцій автора. Характер трансформації тієї або тієї ФО в художньому тексті, на думку А. Молоткова, зумовлений законами комбінаторики мовних знаків [19, с. 105]. Трансформаційний потенціал ФО приголомшує своїм різноманіттям: через асиметричність структури знаків непрямопохідної номінації ФО виражає більше додаткових смислів, ніж передбачено його безпосередньою (первинною) денотативною віднесеністю.

Уживання в поетичному тексті фразем як експресивних одиниць стає засобом стилістичного увиразнення поетичного мовлення, адже, на думку С. Гаспаряна, для фразеологізмів характерною є «ціла низка властивостей, завдяки яким вони є одним з найяскравіших художньо-образних засобів мови» [7, с. 52]. Творча трансформація фразеологізмів завжди зумовлена конкретними стилістичними завданнями. Під трансформацією О. Пономарів тлумачить видозміну стійких словосполучень з певною стилістичною настановою, характерними особливостями видозміни фразеологізмів науковець вважає збереження їх внутрішньої форми, відносну стійкість та нарізнооформленість [20, с. 127]. Саме збереження внутрішньої форми дає змогу оновлювати фразеологічний образ, стертий

унаслідок частого вживання. Л. Щербачук виділяє дві основні групи трансформацій фразеологічних одиниць: семантичну та структурно-семантичну. Однією з визначальних ознак фразеологічних одиниць є семантична стійкість – ознака відносна. Завдяки майстерному введенню фразеологічних одиниць у певний контекст їхня семантика зазнає оновлення й переосмислення. Семантичні обігрування потенційних лексичних значень компонентів фразеологічних одиниць у спеціально створених ситуативних контекстуальних умовах спричинене також облігаторною структурною ознакою фразеологізму – нарізнооформленістю. У художніх текстах виявляються два типи семантичних трансформацій: власне семантичні та явище подвійної актуалізації. Науковець зауважує, що серед власне семантичних трансформацій ФО наявні: 1) фразеологічні одиниці, що розширюють свою семантику за рахунок розширення сполучних здатностей; 2) ФО, які в певних контекстуальних умовах змінюють фразеологічне значення [30, с. 10].

Розглянемо найуживаніші види трансформацій фразеологічних одиниць, що функціонують у художньому мовленні. Семантичні модифікації полягають у розширенні значення фразеологізму, підкресленні його особливих відтінків, або в заміні одного значення іншим, наприклад: *Мені без неї білий світ глевкий. / Ото за те й судити мене треба* (2) (пор.: *світ* (білий) *закрився* (замкнувся) – втратити інтерес, стати байдужим до життя [25]); *Зелений кінь з полив'яної кахлі / копитом б'є у скроню самоти* (1) (пор.: *зелений змії* – горілка; *напитися до зеленого змія* – до нестями сп'яніти [25]).

Одним з основних прийомів структурно-семантичної трансформації в художній мові є поширення традиційних сполук слів, тобто введення до їхнього складу нового компонента, що конкретизує інформацію, наближаючи її до тієї ситуації, у зв'язку з якою він уживається, наприклад: – *Та я не те що там підніжком – я чортом, дідьком підпишусь!* (1) (пор.: *підписуватися під чим* – охоче й повністю погоджуватися із чим-небудь, виявляти свою повну згоду [25]); *О, той не стане*

політикувати / і під мечем не всидить, як Дамокл (1) (пор.: *Дамоклів меч* – вислів, що означає постійну небезпеку (з давньогрецької легенди про Дамокла, над яким під час бенкету повісили на волосині гострий меч [25])). Стилiстично задане відхилення від усталеної норми освіжує структуру й семантику ФО, зберігаючи внутрішню форму фразеологічного образу.

Наступним продуктивним способом творення нових експресивних виразів є okazіональне скорочення компонентного складу стійких сполучень слів. Мовознавчу основу скорочення становить перерозподіл семантики всієї стійкої сполуки на окремі її компоненти, наприклад: *чим би дитя не тішилось* (скорочено від *чим би дитя не тішилось, аби не плакало* – прислів'я застосовується в основному до дорослих людей, коли вони захоплені якимись дурущами, які інші вважають дитячою забавкою).

Контамінація – ще один з прийомів трансформації стійких сполук слів, суть якого полягає в поєднанні двох чи кількох стійких сполук слів на основі значеннєвої, граматичної та функціональної спільності або без будь-якої спільності, що спричиняє утворення індивідуально-авторського сполучення слів. Найпоширенішим типом фразеологічної контамінації в мові поезії є поєднання, зумовлене семантичною тотожністю стійких сполучень слів. Наприклад: *І судний грім моїх морських походів / ще й досі чують Кафа і Стамбул* (1) (поєднання двох фразеологічних зворотів: *судний день* (здійснення найвищої справедливості [25]) і *грянув грім* (щось сталося, відбулася певна подія [25]); *Чужа душа – то тихе море сліз. / Плювати в неї – гріх тяжкий, не можна* (2) (поєднання трьох фразеологічних зворотів: *чужа душа – темний ліс, заливатися сльозами* (безутішно плакати [25]) і *плювати в душу* (виявляти зневагу, що зачіпає найдорожче, заповітне [25])).

Отже, під семантичною трансформацією трактуємо зміну семантичної структури фразеологізму внаслідок розширення його здатностей сполучатися з іншими словами, а також зміну значення сталого звороту в певних контекстуальних умовах. До варіантів структурно-семантичних видозмін ФО традиційно

уналежнюють заміну одного або кількох компонентів, розширення чи скорочення компонентного складу сталого звороту, контамінацію.

Фразеологічні модифікації є okazіональними перетвореннями семантики чи структури ФО, що автор застосовує з певною інтенцією, для синтаксичної інтеграції сталого звороту в реченні. Семантичні модифікації полягають у розширенні значення фразеологізму, підкресленні його особливих відтінків, або в заміні одного значення іншим. Наприклад: *Отаман Гук, що так гукає ловко, / Уже їм з валу **гне сухого вовка*** (2) (пор.: *плести смаленого дуба* – казати щось нерозумне, безглузде, дурниці, нісенітниці, обдурюючи кого-небудь [25]; *гнути* – спрямовувати розмову, дію до певної мети [25]); *Була чорнява та білява, / **смалив до двох, То й попалив халяви*** (2) (значення фразеологізму *смалити халявки* – залицятися до кого-небудь [25]; лексема *попалив* на рівні підтексту характеризує наслідок залицання [25]). ФО, утілені в неповторних контекстах, зазнають модифікації, що сприяє увиразненню семантики, переосмисленню та конкретизації значення. На думку Г. Бюргер, модифікації фразеологічних одиниць – це креативні зміни в складі ФО, що не відповідають формі, зафіксованій у словнику, та зумовлені метою певного контексту [4, с. 10].

Для створення додаткової виразності, своєрідної гри семантичних планів Ліна Костенко вдається до розширення меж фразеологічних зворотів та до різних типів трансформацій сталих словосполук. Найпродуктивніше в аналізованих творах використано заміни одного або кількох компонентів: *А зустріну де, – так наче **вдарить блискавкою в душу*** (2) (пор.: *як (мов, наче) грім ударив (з неба)* – щось несподівано, раптово прозвучало, пролунало, трапилось тощо [25]); *Ні, не був я в кайданах. Мені тільки **надборкали крила*** (2) (пор.: *підрізати (підтяти) крила* – позбавити кого-небудь змоги здійснювати щось [25]).

Послідовно поетеса використовує з певною стилістичною метою і розширення компонентного складу сталого звороту: *Він*

за два дні *мінєє три личини, / та ще й четверту має про запас* (2) (пор.: *мінати личину (шкіру)* – приховувати своє справжнє обличчя, інакше себе поводити й набувати іншого вигляду; маскуватися, пристосовуватися [25]); *Але якщо вже стрибати в гречку, / то хай би в гречці хоч добрий грек!* (1) (пор.: *стрибати (скакати) в гречку* – зраджувати, порушувати вірність у коханні, в подружньому житті [25]); *Але ж подумай, щастя йде у руки / Невже від себе щастя одіпхнеш?!* (2) (пор.: *йде в руки* – що-небудь дістається дуже легко, без будь-яких зусиль [25]).

Скорочення компонентного складу сталого звороту: *Хіба їй що? Вона іще й зраділа – / де двоє б'ються, третьому хосен* (1) (пор.: *де двоє б'ються, третій крисані підбирає* – коли двоє б'ються, радіє (дістає вигоду) третій [25]); *Козацька жінка з гордими очима – / вона як крила в мене за плечима* (1) (пор.: *відчувати крила за плечима* – бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили [25]) – робить його зміст виразнішим, колоритнішим.

Натрапляємо в аналізованих творах і на контамінацію ФО, хоч вона представлена поодинокими прикладами: *А правда, пане, слово більмувате. / Воно не бачить, хто його сказав* (1) (поєднання двох фразеологічних зворотів: *мов більмо на оці* (перепона, перешкода, завада [25]) і *кидатися словами* (безвідповідально, необдуманно говорити [25]) – фразеологічне словосполучення *слово більмувате, воно не бачить, хто його сказав* має значення, що правда в усіх вимірюється власним світоглядом, власною душею, і тому вона для кожного є різною [25]); – *Гострила вуха темрява* (2) (пор.: *гострити зуби (ніж, очі, язик)* – задумувати що-небудь проти когось, гніватися, злоститися на кого-небудь, прагнути зробити неприємність кому-небудь [25] та *насторожувати вуха* – уважно слухати, ловити кожне слово (довірливо, втрачаючи пильність [25])).

Модифіковані фразеологізми в аналізованому матеріалі також дуже колоритні, вони увиразнюють індивідуально-авторське мовлення, надають йому експресивності. Наприклад: *Бо не з того заліза мене лито / і не в тому гартовано вогні* (1) (пор.: *не з того тіста [зліплений]* – особливий, зовсім інший;

відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем [25]); *Знайшов собі ти дівчину до пари, а я ускочив під дурного греблю* (2) (пор.: *вскочити (встряти) в халепу* – потрапити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку тощо; завдати собі клопоту [25]); *Душа ж і так стоїть на перехресті / усіх обманів, підступів і зрад* (1) (пор.: *бути на роздоріжжі (на розпутьті)* – вагатися, сумніватися, бути в стані нерішучості, важких роздумів, вагань [25]). Модифікуючи форму стійкого звороту, авторка прагне зруйнувати стереотипне сприйняття фразеологізму, подолати абстрактність, оновити й розширити мікрообраз, надати фразеологізмові яскравого стилістичного забарвлення.

Отже, завдяки творчому переосмисленню фразеологізмів, спрямованому на створення художнього ефекту, Ліна Костенко підсилює їхню виразність через якісні зміни усталеного звороту, що розширює межі індивідуально-авторської думки, надає виразу епатажності, робить його помітнішим. Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленому вивченні окремих фразеологічних мікросистем у творчості Ліни Костенко.

Бібліографічні посилання

1. **Алефиренко Н. Ф.** Фразеология в системе современного русского языка. Волгоград : Перемена, 1999. 149 с.
2. **Барабаш С. В.** Поетична історіософія Ліни Костенко: безсмертя Духу. Кіровоград, 2003. 96 с.
3. **Бойко Н. І.** Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.
4. **Бойченко Н. О.** Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 19 с.
5. **Брюховецький В. С.** Ліна Костенко: нарис творчості. Київ, 1990. 272 с.
6. **Виноградов В. В.** Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Лексикология и лексикография. Москва : Наука, 1977. 312 с.

7. **Гаспарян С. К., Князян С. К.** К вопросу об изучении индивидуального стиля автора. *Филологические науки*. 2004. Вип. 4. С. 50–57.
8. **Григораш А. М.** Розширення складу фразеологічних одиниць як засіб творчого використання сталих словосполучень. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. С. 60–64.
9. **Єрченко П. Г.** Класифікація фразеологічних одиниць. *Іноземна філологія*. 1994. Вип. 4. С. 8–12.
10. **Жуков В. П.** Русская фразеология. Москва : Высшая школа, 2006. 408 с.
11. **Забужко Н. Я.** Вивчення романів Ліни Костенко. *Українська мова і література в школі*. 1989. № 12. С. 11–22.
12. **Карпенко Ю. О., Мельник М. Р.** Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса : Астропринт, 2004. 216 с.
13. **Ковалевський О. В.** Ліна Костенко: нарис творчо-світоглядної біографії. Харків : Прапор, 2004. 192 с.
14. **Коваль А. П., Коптілов В. В.** Крилаті вислови в українській літературній мові. Київ : Вища школа, 1975. 335 с.
15. **Коновець С. П.** Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2002. 167 с.
16. **Комлев Н. Г.** О культурном компоненте лексического значения. *Вестник МГУ. Филология*. 1966. № 5. С. 15–27.
17. **Краснова Л. В.** Поезія Ліни Костенко. Дрогобич : Коло, 2001. 85 с.
18. **Кухаренко В. А.** Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова Книга, 2004. 272 с.
19. **Молотков А. И.** Основы фразеологии русского языка. Ленинград : Наука, 1977. 283 с.
20. **Пономарів О. Д.** Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либідь, 1992. 248 с.
21. **Сафонова А. В.** Особливості поетичного стилю Ліни Костенко. *Дивослово*. 2002. № 3. С. 30–32.
22. **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови. Київ : Наук. думка, 1973. 280 с.

23. **Телия В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 284 с.
24. **Тимошук Н. П.** Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2005. 19 с.
25. **Фразеологічний** словник української мови / укл. : Білоноженко В. М. та ін. Київ : Наук. думка, 1999. 984 с. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/Bilonozhenko_Vira/Frazeolohichnyi_slovnuk_ukrainskoi_movy (дата звернення: 02.02.2019).
26. **Чобот І. П.** Категорія оцінки та засоби її вираження у текстах публіцистичного стилю. *Східнослов'янська філологія. Здобутки та перспективи* : зб. матеріалів всеукр. студ. наук. конференції. Кривий Ріг, 2002. С. 191–195.
27. **Цюра С. В.** Структурно-семантические и функциональные особенности образных сравнений. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки*. Черкаси : ЧНУ, 1997. Вип. 3. С. 56–63.
28. **Шанский Н. М.** Фразеология современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1985. 231 с.
29. **Шевченко Т. В.** Функціонально-стильовий потенціал парцелятів у художньо-поетичному мовленні Ліни Костенко. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2006. С. 296–301.
30. **Щербачук Л. Ф.** Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олеся Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпро, 2000. 20 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Костенко Л.** Берестечко. URL : http://www.ereading.club/bookreader.php/1000109/Kostenko_Lina_Berestechko.html. (дата звернення: 12.01.2019).
2. **Костенко Л.** Маруся Чурай. URL : http://www.ereading.club/bookreader.php/1000278/Kostenko_Lina_Marusya_Churay.html. (дата звернення: 12.01.2019).

УДК 811.161.2'373

І. С. Лощинова

**ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ
НЕОЛОГІЗМИ В ІДІОСТИЛІ
ВІКТОРА КОРЖА**

Статтю присвячено з'ясуванню семантики й особливостей функціонування оказіональних лексем, дослідженню ролі неолексем у формуванні письменницького ідіостилу Віктора Коржа.

Ключові слова: оказіоналізм, індивідуально-авторська лексема, новація, мовотворчість, ідіостиль.

Статья посвящена выяснению семантики и особенностей функционирования окказиональных лексем, исследованию роли неолексем в формировании авторского идиостиля Виктора Коржа.

Ключевые слова: окказионализм, индивидуально-авторская лексема, новация, речетворчество, идиостиль.

Modern linguistics is characterized by some reorientation connected with the study of language not so much as a system organization, but as a communicative-pragmatic one. Each author creates his unique linguistic world. An important element of the creation of idiostyle is occasionalism as a result of a combination of creative imagination, aesthetic taste and individual perception of reality.

One of the word-makers in the domain of the individual-author's nomination is V. Korzh. For objective reasons, in modern linguistic literature, there are no monographic works devoted to the analysis of lexical innovations V. Korzh this time, which determines the relevance of the proposed article. The purpose of the research is to describe the semantics and features of the functioning of occasionalisms in the artistic speech V. Korzh, to clarify the role of individual author neologisms in the formation of a writer's idiolect. Material for discovering innovations served nine poetic collections. In the analyzed works about three hundred and twenty individual author neologisms were recognized. Nomenclature V. Korzh's innovations can be combined into several lexical-semantic groups, the most numerous of which are occasional personages. V. Korzh's idiostyle is characterized by the active use of the individual-author nomination of persons, mostly with a negative assessment. Such neolexemes present the author's worldview. Much of the innovation is motivated by socio-political problems. The body of adjective occasionalisms of the writer plays an expressive artistic and figurative role in the idiostyle of V. Korzh. The adjective neolexemes characterize a person, an object or a phenomenon on various grounds.

The perspective question is investigation of pragmatical potential of these innovations.

Key words: occasionalism, individual author's lexeme, innovation, speech creation, idiostyle.

Сучасну лінгвістику характеризує певна переорієнтація, пов'язана з дослідженням мови не стільки як системної організації, скільки як комунікативно-прагматичної. Кожен автор належить до конкретного національного соціуму, користується загальнонаціональною мовою, що відбиває світобачення народу. Перебуваючи, безумовно, у межах національно-мовної картини світу, він витворює свій неповторний мовний світ відповідно до свого світосприймання, власної психології мовотворчості. У цьому разі, за словами О. Переломової, можна говорити про «автономну картину світу мовної особистості», індивідуальну мову митця, про співвідношення загальномовного й індивідуального, про ідіолект та ідіостиль конкретного майстра слова [7, с. 52]. Автори видання «Українська мова: Енциклопедія» під поняттям «індивідуальний стиль», «ідіолект» трактують «сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника серед інших» [11, с. 603]. Вагомим елементом творення ідіостилу постають оказіоналізми як наслідок поєднання творчої уяви, естетичного смаку та індивідуального сприйняття дійсності. На думку Н. Сологуб, «художнє мовлення вимагає не лише майстерного використання словникового багатства мови, якою пише письменник, а й пошуку індивідуальних форм вираження ідейно-художнього задуму письменника» [10, с. 88].

В останні десятиліття в українській лінгвістиці пожвавився інтерес до індивідуально-авторських неологізмів, які дослідники вивчають у різних аспектах: лексико-семантичному, ономасіологічному, словотвірному, лексикографічному тощо. Проблемі індивідуально-авторської номінації присвячені праці таких мовознавців, як Н. Адах [3], Г. Вокальчук [2], Н. Голікової [3], Ж. Колоїз [5], Н. Сологуб [10], Т. Юрченко [13] та ін.

Одним із словотворців у царині індивідуально-авторської номінації є В. Корж, який, за словами Дмитра Павличка, давно

і небезпідставно зарахований до плеяди сучасних українських найцікавіших і найщиріших поетів [6, с. 5]. Неолексеми письменника неодноразово служили ілюстративним матеріалом у працях Ж. Колоїз [5], І. Принцевського [8], В. Чабаненка [12]. З об'єктивних причин у сучасній мовознавчій літературі до цього часу відсутні монографічні роботи, присвячені аналізу лексичних інновацій В. Коржа, що й зумовлює актуальність запропонованої наукової розвідки. У статті ставимо за мету описати семантику й особливості функціонування okazіonalіzmів у художньому мовленні В. Коржа, з'ясувати роль індивідуально-авторських неологізмів у формуванні письменницького ідіолекту. Матеріалом для виявлення новацій стали дев'ять поетичних збірок: «Чиста сила» (2010), «Осіннє чекання весни» (1987), «Світ звичайних фантазій» (1984), «Твердиня» (1981), «Корінь добра» (1981), «Аметист» (1972), «Повернення в майбутнє» (1971), «Зелені камертони» (1969), «Закон пензля» (1967).

Словник художніх творів В. Коржа визначає надзвичайне багатство, адже, як зазначав Є. Прісовський, «Віктор Корж шукає тих найдійовіших слів, які йшли б від серця поета до серця читача» [9, с. 200]. Вагоме значення відіграють саме okazіonalіnі lexemi, вони допомагають авторові точно, експресивно або й асоціативно передати думку, відтворити емоційний стан, поєднуючи мовну й екстралінгвальну інформацію. Виникнення нового слова для комунікації зумовлено прагматичною потребою. На думку Н. Іщенко, адресант інформації обирає з наявного лексичного матеріалу те, що найкраще може виразити його думки й почуття, якщо ж у лексиконі адресанта такого слова немає, він використовує потенціал мови, створює нову лексичну одиницю за допомогою мовних ресурсів [4, с. 118]. У проаналізованих творах було зафіксовано близько трьохсот двадцяти індивідуально-авторських неологізмів. Частотний розподіл новотворів В. Коржа за частиномовними класами нерівномірний: іменники складають 190 одиниць, прикметники – 78, дієслова – 33, прислівники – 25.

Іменникові новації В. Коржа можна об'єднати в кілька лексико-семантичних груп (ЛСГ), найчисленнішу з яких

становлять okazіональні персоніми, що характеризують осіб за: а) внутрішніми властивостями: *чорнодумець* (2, с. 5), *світлотворці* (4, с. 83), *сонцесій* (3, с. 22), *песимістики* (9, с. 23) тощо; б) соціальним станом і статусом: *диригент-дегенерат* (7, с. 23), *хмир-мільонщик* (1, с. 472), *товстосуми-диплодоки* (1, с. 470), *новозлодії* (40, с. 524), *неонерони* (45, с. 8), *лихварі-прихватизатори* (1, с. 162) та ін.; в) виконуваною дією: *лихоборець* (2, с. 142), *людогризи* (6, с. 92), *оновитель* (3, с. 33), *човгун* (4, с. 9) тощо.

Крім назв осіб, в авторському лексиконі В. Коржа виявляємо ще такі ЛСГ іменникових новацій, як назви: 1) результатів творчої діяльності: *дивотворчість* (43, с. 115), *космофілологія* (2, с. 147), *слова-віщуни* (4, с. 148), *сонцекниги* (1, с. 537), *рукописи-рокописи* (2, с. 24) тощо; 2) явищ та станів природи: *вітер-серпокрил* (2, с. 54), *засніжжя* (4, с. 27), *голомороззя* (4, с. 36), *сніжноцвіт* (6, с. 115) та ін.; 3) зброї, зокрема такої, що була спрямована проти населення: *гровиця-влучниця* (4, с. 146), *Голодомора* (1, с. 184), *макрокрематорій* (Хіросіма) (7, с. 34), *племін-меч* (1, с. 515) тощо; 5) часових відрізків: *гуркотоепоха* (2, с. 108), *дні-будьздоровці* (2, с. 7), *будні-паради* (1, с. 485), *веснокруг* (4, с. 72) та ін.; 6) тварин і птахів: *вітрун* (кінь) (3, с. 57), *змій-удав* (2, с. 27), *темноямич*, *термоядернич* (дракон) (2, с. 146), *псевдожайвір* (3, с. 97) тощо; 7) рослин, плодів: *соняхи-литаври* (4, с. 12), *зерна-сонця* (4, с. 84), *дуби-мовчуни* (4, с. 77), *пранасіння* (1, с. 115) та ін.

У мовотворчості В. Коржа наявні також назви абстрактних понять: 1) почуттів, психічного стану особи: *вогнекровність* (6, с. 12), *грім-печаль* (3, с. 80), *світлочуття* (6, с. 18), *чинопочитання* (1, с. 561), *чорновір'я* (6, с. 28) тощо; 2) станів навколишнього середовища: *розвітреність* (4, с. 20), *грозовіття* (1, с. 537), *зорецвітність* (6, с. 87), *неозор'я* (2, с. 24) та ін.; 3) дій, процесів: *злети-падіння* (2, с. 20), *клики-переклики* (2, с. 226), *клич-перелетич* (2, с. 220) тощо.

Ідіостиллю В. Коржа притаманне активне вживання індивідуально-авторської номінації осіб, здебільшого з негативною оцінкою. Такі неолексеми презентують авторське

світобачення. Значна частина інновацій мотивована суспільно-політичними проблемами, причиною появи інших стало висміювання негативних рис денотата, а також бажання автора створювати взірцевих героїв. Наприклад: *Новозлодії номенклатури / З комуністів пішли у пани...* (1, с. 524); *Спокійно, песимістики! Без містики! / Гортайте біографій тихий зміст, / Лишайтеся відверто песимістами – / Від того титаніє оптимізм* (7, с. 23); *Ми світлотворці, вороги пільми* (9, с. 83).

Корпус прикметникових новацій письменника відіграє виразну художньо-зображальну роль в ідіостилі В. Коржа. Прикметникові неолексеми характеризують особу, предмет чи явище за різними ознаками:

1) внутрішні властивості об'єкта: *бізнесоликі дні* (1, с. 465), *нейтрально-асамблейне слово* (1, с. 425), *весноока довіра* (4, с. 47), *грозочолі дні* (6, с. 14), *опричницько-гулагівська природа* (1, с. 532);

2) колір (відтінок кольору) та інтенсивність його вияву: *блідочолий місяць* (6, с. 99), *блакитночубий травень* (4, с. 96), *крикливобарвний твір* (9, с. 3), *чорно-вугільне небо* (3, с. 87);

3) внутрішні властивості суб'єкта: *пильноокий сусід* (1, с. 401), *світлойменні герої* (8, с. 16), *темнодухий цар* (1, с. 492);

4) зовнішні особливості істот / неістот: *битобокі бевзі* (2, с. 50), *громоокий дід* (6, с. 74), *латаноштанне покоління* (2, с. 205), *океанно-пшеничний світ* (4, с. 80);

5) звукова характеристика денотата: *гучно-модерні ритми* (2, с. 44), *дебільно-децибельні роки* (1, с. 520), *дзвінкотонна блакить* (3, с. 97), *милозвука таїна* (2, с. 62);

6) темпоральна характеристика: *вчорашиньо-свіжі слова* (4, с. 27), *недільно-чепурний песик* (3, с. 43).

Прикметникові новації є вагомим емотивно-експресивним та оцінним засобом у художньому світі В. Коржа: вони точно виражають авторський задум. Високого ступеня експресивності набуває прикметник *бізнесоликий* завдяки поєднанню в одній неолексемі іменника іншомовного походження *бізнес*, що має наразі розмовний характер, та застарілого іменника

спільнослов'янського походження *лик*. Автор викриває тяжкий порок сучасного суспільства, у якому, на жаль, усе частіше мірилом цінності стають не духовні, а матеріальні речі.

У мовотворчості В. Коржа поширеним є використання прикметника *чорний*, що як компонент градації метафоричних епітетів передає психологічне напруження або ж пригнічення ліричних героїв: *Як тобі там, мій самотній шахтарю, в антрацитово-гаспидній імлі* (2, с. 46); *І небо чорно-вугільне гойдалося над ним, / І в порожнечі димаря прогірклий вітер квилить* (3, с. 87); *Багно ганьби **пекельно-чорне** за все сподіяне давно нас обступає... / Не зучора – загусло в дьогті те багно* (1, с. 422) тощо.

Сильне емоційне враження передувало утворенню наступної новації: *Воскреси, о добротворче, / Мою душу, мої очі... / Інакше доля сивої Помпеї / Чекає на **крикливобарвний** твір* (6, с. 3). Недаремно В. Корж використовує таке порівняння. Загибель Помпеї під час виверження Везувія, вочевидь, є найвідомішою катастрофою в історії людства. Примітним є те, що квітуче місто перетворилося на руїни в період занепаду моральних підвалин суспільства. Саме тому письменник закликає інших майстрів слова дбати не лише про гарну барвисту оболонку своїх творів, а й наповнювати їх «добротворчим» змістом.

У поетичному доробку В. Коржа привертає увагу значна кількість дієслів, сконструйованих здебільшого від назв на позначення природних явищ, що є основою для створення художнього образу: *Черемха лагідно **сніжилась**, летів за вітром тихий цвіт* (4, с. 137); *Свічадо чарівливої природи, / не смеркни, не зів'янь, **не стуманій*** (4, с. 131); *Ти, вселюдська печале, / **не схмарюй** будинкові вікон!* (2, с. 61); *Берег **прибоїть** болем: Де вони, де вони, координати / Клятої бомби?* (9, с. 27).

Адвербіальні неолексеми характеризують дію, процес, ознаку точніше, конкретніше, допомагають хоч би частково пізнати специфіку авторського світовідчуття: *Знай, він за гріш свою бекету **аукціонно** не продав...* (1, с. 474); *Батир трима повіддя міцно, / переганя світанну мить, / **громокопитно** передмістя / луною лету стугонить* (6, с. 51); *Що це*

світотворно так кипить в колотнечі дня молекулярній? (4, с. 75); *Втямить торгашам бракує розуму, / що планетою стогрішно торгують* (1, с. 568).

Подекуди автор вдається до конструювання оказіональних форм вищого та найвищого ступенів порівняння прислівників: *Пісенніше буде народу, / безсмертніше буде родині, / в цю осінь, дарунками щедрі, / народ колисатиме сина...* (8, с. 51); *Сьогодні найпожежніше / В серці Філіппа Блайберга, / Сьогодні найприреченіше* відчувається йому (8, с. 20).

Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що в мовотворчості поета символічного звучання набувають слова-поняття, у структурі лексичних значень яких наявні семи «світ / світло», оприявлені кореневими морфемами *світ-*, *світл(о)-*, *сонц(е)-*, *зір-(зор-)*, *вогн-* (*світлотворці, сонцесій, світлочуття, вогнекровність, зорецвітність, первозоря, світлойменний, сонцевісний, світотворно, світлодарити* тощо) і сема «темрява», наявна в кореневих морфемах *пітьма-*, *чорн(о)-*, *темн(о)-*, *хмар(а)-*, *гаспид-*, *грім-* (*пітьмавитись, темнодухий, очорнокнижжений, не схмарювати, антрацитово-гаспидний, громовитий, грозовіття*).

Отже, визначальною стильовою ознакою мовотворчості В. Коржа є індивідуально-авторські лексеми, що демонструють наполегливі словопошуки поета у виявленні й презентації необмеженого семантико-дериваційного потенціалу рідної мови. У мовотворчості митця оказіоналізми нерідко набувають символічного звучання. Утворені для щонайкращого донесення авторського задуму до читача, неолексеми мають потужний прагматичний потенціал, у дослідженні якого вбачаємо перспективу подальших наукових розвідок.

Бібліографічні посилання

1. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори в поезії В. Барки: семантика, функції, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Суми, 1999. 21 с.
2. Вокальчук Г. М. Я – беззразковості поет (Словотворчість М. Семенка). Рівне : Перспектива, 2006. 201 с.

3. **Голікова Н. С.** Семантико-дериваційні інновації в романі П. Загребельного «Брухт». *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*. Дніпропетровськ, 2005. С. 82–85.
4. **Іщенко Н. Г.** Компонентна структура лексичного значення. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN_pssrtt_2009_23_16 (дата звернення: 20.02.2019).
5. **Колоїз Ж. В.** Українська okazіональна деривація. Київ : Акцент, 2007. 311 с.
6. **Павличко Д.** Степова криниця. Корж В. Ф. *Осі́ннє чека́ння весни*. Дніпропетровськ : Промінь, 1987. С. 5–7.
7. **Переломова О. С.** Авторська стилістика. Суми : Вид-во СумДУ, 2014. 108 с.
8. **Принцевський І. Т.** Авторські новотвори в українському поетичному мовленні. *Проблемы словообразования русского и украинского языков*. Киев ; Донецк : Вища школа, 1976. С. 150–166.
9. **Прісовський Є.** Лірика душі, доби героїка. *Вітчизна*. 1979. № 11. С. 200–204.
10. **Сологуб Н. М.** Мовний світ Олеся Гончара. Київ : Наук. думка, 1991. 140 с.
11. **Українська мова** : Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
12. **Чабаненко В. А.** Стилiстика експресивних засобiв української мови. Запорiжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
13. **Юрченко Т. Г.** Експресивність словотвірних okazіоналізмiв у прозі Павла Загребельного. *Культура слова*. Київ : Наук. думка, 2001. Вип. 57–58. С. 36–41.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Корж В. Ф.** Чиста сила : поезії. Київ : Укр. письменник, 2010. 590 с.
2. **Корж В. Ф.** Осі́ннє чека́ння весни : поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1987. 231с.

3. **Корж В. Ф.** Світ звичайних фантазій поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1984. 110 с.
4. **Корж В. Ф.** Твердиня : поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1981. 160 с.
5. **Корж В.** Корінь добра : поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1981. 110 с.
6. **Корж В. Ф.** Аметист : поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1972. 123 с.
7. **Корж В. Ф.** Повернення в майбутнє : поезії. Дніпропетровськ : Промінь, 1971. 99 с.
8. **Корж В. Ф.** Зелені камертони : Ппоезії. Київ : Рад. письменник, 1969. 60 с.
9. **Корж В. Ф.** Закон пензля : поезії. Київ : Рад. письменник, 1967. 85 с.

УДК 811. 161. 2'373

І. В. Муляр

ЯВИЩЕ АНТОНІМІЇ В НАЗВАХ МЕБЛІВ ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано явище антонімії в сучасних назвах меблів житлового приміщення, класифіковано антоніми за типом протиставлення. Виокремлено градуальні, комплементарні, векторні та координатні антоніми. Визначено найрегулярніші засоби вираження антонімічних відношень у меблевій лексиці та зазначено їхню специфіку. Доведено, що антонімія в меблевій лексиці сприяє її системності.

Ключові слова: меблева лексика, градуальні антоніми, комплементарні антоніми, векторні антоніми, координатні антоніми.

В статье рассмотрено явление антонимии в современных названиях мебели жилого помещения, классифицированы термины-антонимы по типу противопоставления. Выделены градуальные, комплементарные, векторные и координатные антонимы. Определены самые регулярные способы выражения антонимических отношений в мебельной лексике и указана их специфика. Доказано, что антонимия в мебельной лексике способствует ее системности.

Ключевые слова: мебельная лексика, градуальные антонимы, комплементарные антонимы, векторные антонимы, координатные антонимы.

In modern linguistic science, attention is paid to lexical-semantic processes, among which there are antonymic relations that help to more clearly correlate lexical units within a single lexical system.

The question of antonymy has been researched in various modern Ukrainian terminology systems, but the premises' furniture names have not yet been included in the analysis from the antonymic relations' point of view, which is due to the relevance of the proposed article. The study of the phenomenon of antonymy in the formation of furniture vocabulary has not only theoretical but also practical value, since antonymy in the furniture vocabulary contributes to its system. The contrast of the values expressed by the antonymic lexems allows exhaustively describe aspects of reality, including the domestic interior items.

The aim of the article is to explore the phenomenon of antonymy in Ukrainian modern premises' furniture names. The main task of the scientific publication is the

characterization of antonyms by the type of opposition, as well as the definition of the most regular means to express the antonymic relations in the furniture vocabulary.

According to accepted in modern linguistics antonyms classification by type of opposition, singled out the following types of antonyms: gradual, complementary, vector and coordinate. It was found out that the most regular mean to express the antonym relations in the premises' furniture names is the formation of complementary antonyms-word combinations with signifying components, motivated by general-lexical antonyms. It is argued that the expression of antonymic relations in the thematic group of furniture names is noted by some specificity, which is the presence of cognate antonyms with opposite prefix values.

It is proved that the antonymy in the language vocabulary contributes to its systemicity, helps to more precisely correlate lexical units within a single lexical system. The prospect of further research is the study of the processes of furniture names' semantic word-formation.

Key words: furniture lexicon, gradual antonyms, complementary antonyms, vector antonyms, coordinate antonyms.

У сучасній лінгвістичній науці зростає увага до лексико-семантичних процесів, серед яких постають антонімічні відношення, що допомагають чіткіше співвіднести лексичні одиниці в межах однієї лексичної системи. Антонімію як лексико-семантичну категорію досліджено в працях відомих українських мовознавців: Л. Лисиченко [4], Л. Полюги [7], О. Тараненка [11] та ін. Як стилістичну категорію в художніх текстах антоніми вивчали Н. Бобух [1], Н. Голікова [2], К. Тараненко [10] та ін.

Явище антонімії було також предметом дослідження в різних сучасних українських терміносистемах, зокрема в пожежно-технічній (О. Кучеренко) [3], у видавничій (М. Процик) [8], у швацькій (О. Романова) [9], холодильної техніки (О. Южакова) [12] тощо, проте системного вивчення такого явища в назвах меблів житлового приміщення ще не було здійснено, що й зумовлює актуальність пропонованої статті. Вивчення явища антонімії у формуванні меблевої лексики має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки антонімія сприяє її системності. Контрастність значень, які виражають антонімічні лексеми, дає змогу вичерпно схарактеризувати явища дійсності, зокрема й предмети хатнього інтер'єру.

Меблева лексика є цікавим матеріалом для дослідження, оскільки вона активно віддзеркалює найрізноманітніші потреби й смаки споживача, інновації у виробництві меблів та матеріалів, дизайнерські винаходи. Наразі важливою постає інформація, що найповніше презентує предмет меблів (стиль, технологічні характеристики, матеріал, фактуру, габарити, тенденції моди та інше) і приваблює потенційного споживача до товару. У разі звернення, наприклад, до пошукових систем Інтернету, нашу увагу буде спрямовано на десятки різновидів цієї продукції, для яких у мові виникають спеціальні позначення, частина з яких перебуває в антонімічних відношеннях.

У статті ставимо за мету дослідити явище антонімії в сучасних українських назвах меблів житлового приміщення. Основним завданням наукової публікації є характеристика антонімів за типом протиставлення, а також визначення найрегулярніших засобів вираження антонімічних відношень у меблевій лексиці.

Протиставлення значень слів, що є назвами меблів в українській мові, виявляють у співвідносних поняттях, які перебувають у взаємній залежності й характеризують явища одного плану, наприклад: *висока* полиця (8, с. 123) – *низька* полиця (8, с. 123).

У лінгвістичній літературі, зокрема в працях Л. Новикова, визначають три типи семантичного протиставлення, характерні для лексичних антонімів: контрарна протилежність, за якої крайні симетричні члени впорядкованої чисельності (контрарні видові поняття) розташовуються по різних боках від деяких проміжних членів; комплементарна протилежність, яка характеризується тим, що між протиставними членами, що доповнюють одне одного до єдиного цілого (родового поняття) і є за своєю природою крайніми (граничними), немає жодного середнього, проміжного члена; векторна протилежність різноспрямованих дій, рухів, ознак [5; 6, с. 635 – 637].

Відповідно до цього в українській меблевій лексиці розрізняємо такі типи антонімів:

1) градуальні – позначають два діаметрально протилежні

видові поняття певного родового, наприклад, в українській меблевій лексиці: *світлий комплект меблів для вітальні* (1, с. 1) – *темний комплект меблів для вітальні* (1, с. 1), що підтримується загальномовною протилежністю компонентів (*світлий* – *темний*). Напр.: *складна композиція меблів* (8, с. 323) – *спрощена композиція меблів* (8, с. 323), *тектонічна поверхня меблів* (12, с. 57) – *фактурна поверхня меблів* (12, с. 57), *цільна форма меблів* (8, с. 57) – *структурна форма меблів* (8, с. 57), *монолітні меблі* (14, с. 2) – *складні меблі* (14, с. 2), *меблі з відкритими формами* (13, с. 1) – *меблі із замкненими (закритими) формами* (13, с. 1);

2) комплементарні – позначають два взаємодоповнювальних видових поняття, які разом становлять певне родове поняття, без проміжних ланок: *дитячі меблі* (3, с. 2) – *меблі для дорослих* (8, с. 257), *стілець із прямою спинкою* (2, с. 259) – *стілець із зігнутою спинкою* (2, с. 259);

3) векторні – позначають дві протилежно спрямовані або зворотні дії або ознаки: *симетрія* (9, с. 1) – *асиметрія* (9, с. 1), *ускладнені форми шаф* (8, с. 13) – *спрощені форми шаф* (8, с. 13), *лінійні меблі* (18, с. 259) – *масивні меблі* (18, с. 259), *багатобарвний комплект меблів* (15, с. 1) – *одноколірний комплект меблів* (15, с. 1), *викотний диван* (16, с. 2) – *розкладний диван* (16, с. 2).

Матеріал нашого дослідження дає змогу виділити ще одну групу антонімічних назв, що в лінгвістичній літературі називають координатними [7, с. 11-13]. Координатні антоніми позначають дві протилежні точки певного часового або просторового відрізка, наприклад: *висока книжкова полиця* (8, с. 12) – *низька книжкова полиця* (8, с. 12), *широке дитяче ліжко* (18, с. 257) – *вузьке дитяче ліжко* (18, с. 257);, *лівий кутовий стелаж* (8, с. 41) – *правий кутовий стелаж* (8, с. 41), *меблі старого стилю* (8, с. 9) – *сучасні меблі* (5, с. 1), *антикварні меблі* (8, с. 9) – *інноваційні меблі* (5, с. 1), *вертикальні форми меблів* (8, с. 54) – *горизонтальні форми меблів* (8, с. 54), *верхній ярус книжкових полиць* (6, с. 5) – *нижній ярус книжкових полиць* (6, с. 5), *потовщена стільниця журнального столика* (8, с. 54) – *тонка стільниця журнального столика* (8, с. 54), *дитячий*

стілець з прямою спинкою (17, с. 5) – *дитячий стілець з похилою спинкою* (17, с. 5).

Як свідчить аналізований матеріал, засобом вираження антонімічних відношень у назвах меблів житлового приміщення є здебільшого утворення комплементарних антонімів-словосполучень з означальними компонентами, мотивованими загальнолексичними антонімами на зразок *зовнішні шухляди шафи* (8, с. 32) – *внутрішні шухляди шафи* (8, с. 32). У таких найменуваннях антонімічність одного з компонентів спричинює антонімію всієї складеної назви, до того ж родовий компонент (наприклад, *шухляди*) виражає семантичну спільність протилежних понять, а значення атрибутів (наприклад, *зовнішні* – *внутрішні*) протиставляють їх за одним із семантичних компонентів.

Менш регулярним засобом вираження антонімічних відношень у досліджуваній лексиці є спільнокореневі антоніми: *відкриті поверхні шафи* (8, с. 256) – *закриті поверхні шафи* (8, с. 256), *симетрична шафа* (4, с. 2) – *асиметрична шафа* (4, с. 2), *симетрична наставка на письмовий стіл* (17, с. 2) – *асиметрична наставка на письмовий стіл* (17, с. 2), *раціональна композиція меблів* (8, с. 2) – *ірраціональна композиція меблів* (8, с. 2) – антонімію створено й окремими префіксами із протилежним значенням у поєднанні з коренем, і чергуванням наявності префікса з його відсутністю. Схожу функцію виконує префікс *не-*, що вживають для ствердження протилежної якості: *декоровані меблі для вітальні* (8, с. 259) – *недекоровані меблі для вітальні* (8, с. 259), *рухомі меблеві конструкції* (18, с. 257) – *нерухомі меблеві конструкції* (18, с. 257), *фарбований табурет* (8, с. 23) – *нефарбований табурет* (8, с. 23), *письмовий стіл з висувними шухлядами* (17, с. 2) – *письмовий стіл з невисувними шухлядами* (17, с. 2), *шафа із зашкльованим фасадом* (8, с. 146) – *шафа із незашкльованим фасадом* (8, с. 146), *регульовані ніжки стільця* (4, с. 5) – *нерегульовані ніжки стільця* (4, с. 5).

Крім спільнокореневої антонімії, яку базовано на протиставленні префіксів, у меблевій лексиці наявні також антонімічні пари із семантично протилежними компонентами

складних слів з однаковими другими основами, наприклад, у словосполученнях з атрибутивним компонентом, що являє собою складний прикметник з кількісним значенням: *односекційний комплект меблів* (8, с. 115) – *багатосекційний комплект меблів* (8, с. 115).

В антонімічні відношення в межах системи вступають лексеми, протилежність яких виявляється лише в спеціальному контексті. Багато назв меблів житлового приміщення – це складені найменування. У цьому разі лексеми, що мотивують значення тих компонентів складеного найменування, які й створюють антонімічні відношення між назвами-словосполученнями, самі антонімами не є. Наприклад, антонімічна пара *одноколірний комплект меблів* (8, с. 245) – *багатоколірний комплект меблів* (8, с. 245) характеризується наявністю спільної семи «колір фарбування» і протилежних специфічних сем: «один колір» (*одноколірний комплект меблів*) – «кілька кольорів» (*багатоколірний комплект меблів*); *однодверна шафа для одягу* (8, с. 82) – *багатодверна шафа для одягу* (8, с. 82) (спільна сема – форма шафи); протилежні специфічні семи «одні двері» – «багато дверей»: *однорусні антресолі* (18, с. 259) – *багаторусні антресолі* (18, с. 259); *однорусна надставка на письмовий стіл* (17, с. 13) – *багаторусна надставка на письмовий стіл* (17, с. 12); *однотумбовий кухонний стіл* (6, с. 16); – *багатотумбовий кухонний стіл* (6, с. 16); *меблі загального призначення* (7, с. 12) – *меблі вузького призначення* (7, с. 12); *проста форма меблів* (8, с. 2) – *креативна (інноваційна) форма меблів* (8, с. 2); *засклений фасад шафи для посуду* (8, с. 258) – *відкритий фасад шафи для посуду* (8, с. 258); *обідній стіл із глянцевою поверхнею* (8, с. 54) – *обідній стіл з матовою поверхнею* (8, с. 95) – *обідній стіл з полірованою поверхнею* (8, с. 98); *гладка поверхня стільниці* (8, с. 86) – *різьблена поверхня стільниці* (8, с. 87); *стілець з м'яким сидінням* (7, с. 5) – *стілець з жорстким сидінням* (7, с. 5); *штучна оббивка крісла* (8, с. 52) – *натуральна оббивка крісла* (8, с. 52).

Показовим є те, що та сама складена назва вступає в антонімічні відношення з іншими меблевими назвами залежно

від того, за якою ознакою вони контрастують: *меблі ручної роботи* (8, с. 2) – *меблі серійного виробництва* (8, с. 2); *дизайнерські меблі* (8, с. 2) – *меблі серійного виробництва* (8, с. 2); *ексклюзивні меблі* (8, с. 2) – *меблі серійного виробництва* (8, с. 2); *елітні меблі* (8, с. 2) – *меблі серійного виробництва* (8, с. 2).

Отже, для сучасної української меблевої лексики характерна наявність певного шару найменувань, пов'язаних антонімічними відношеннями. Проведене дослідження доводить, що антоніми в системі меблевих назв у семантичному та формально-структурному планах мають ті самі кваліфікаційні ознаки, що й загальномовні антоніми. Водночас вираження антонімічних відношень у тематичній групі назв меблів відзначено деякою специфікою – наявністю спільнокоренових антонімів з протилежними за значенням префіксами. Найрегулярнішим засобом вираження антонімічних відношень у назвах меблів житлового приміщення є утворення комплементарних антонімів-словосполучень з означальними компонентами, мотивованими загальнолексичними антонімами.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні процесів семантичного словотворення меблевих назв в сучасній українській мові.

Бібліографічні посилання

1. **Бобух Н. М.** Лексичні опозиції в поетичному словнику Ганни Чубач. *Український смисл* : наук. зб. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. С. 95–103.
2. **Голікова Н. С.** Семантика контекстуальних антонімів у мові прози П. Загребельного. *Український смисл* : наук. зб. Дніпропетровськ : Ліра, 2015. С. 155–164.
3. **Кучеренко О.** Антонімія в сучасній українській пожежно-технічній терміносистемі. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія. «Проблеми української термінології». 2002. № 453. С. 425–428.
4. **Лисиченко Л. А.** Антоніми в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1976. № 1. С. 26–33.

5. **Новиков Л. А.** Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике). Москва : МГУ, 1973. 290 с.
6. **Новиков Л. А.** Семантика русского языка. Москва : Высшая школа, 1982. 271 с.
7. **Полюга Л. М.** Повний словник антонімів української мови. Київ : Довіра, 2006. С. 9–25.
8. **Процик М.** Антонімічні відношення в українській видавничій термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*: Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 293–295.
9. **Романова О. О.** Антонімічні відношення в українській швацькій термінології. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 107–109.
10. **Тараненко К. В.** Прагмалінгвістичний аналіз антонімів у поезії Сергія Жадана. *Мова і культура*. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. I (163). С. 224–229.
11. **Тараненко О. О.** Розвиток антонімічних відношень у багатозначних словах. *Українська мова і література в школі*. 1977. № 1. С. 32–39.
12. **Южакова О.** Антонімічні відношення у науково-технічному тексті (на матеріалі термінології холодильної техніки). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 141–148.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Білоруські** екомеблі. URL : [http:// belmebel.com.ua](http://belmebel.com.ua). (дата звернення: 30.11.2018).
2. **Державна** митна служба України. Пояснення до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності. Київ : Державна митна служба України, 2004. Т. 4. Розд. XVI – XXI, групи 85–97. С. 258–260.
3. **Дніпропетровська** меблева фабрика «Модуль люкс». URL : [http:// www.modullux.dp.ua](http://www.modullux.dp.ua). (дата звернення: 30.11.2018).

4. **Інтернет-магазин** товарів для дому та офісу. URL : <http://www.divani.com.ua/textile>. (дата звернення: 30.11.2018).
5. **Матрас** – усім! Матраси, каркаси, ліжка. URL : [ttp://matras-vsim.com.ua/kontakty](http://matras-vsim.com.ua/kontakty). (дата звернення: 30.11.2018).
6. **Мебельная** страна. URL : [http:// www.Mebelnaya-strana.com](http://www.Mebelnaya-strana.com). (дата звернення: 30.11.2018).
7. **Меблів** дім. URL : [http:// www.meblivdim.com](http://www.meblivdim.com). (дата звернення: 30.11.2018).
8. **Меблі** всіх поколінь : каталог меблів, 2007 – 2011. URL : [http:// www.brwkiev.com.ua](http://www.brwkiev.com.ua). (дата звернення: 30.11.2018).
9. **Меблі** «Лівс». URL : <http://www.livs.com.ua>. (дата звернення: 28.11.2018).
10. **М'які** меблі «Aristo». URL : <http://www.aristo.com.ua>. (дата звернення: 30.11.2018).
11. **М'які** меблі. Blest. URL : <http://www.blest.ua>. (дата звернення: 12.11.2018).
12. **М'які** меблі: що всередині? URL : <http://vakyla.com.ua/m-39-yaki-mebli-shho-vseredini>. (дата звернення: 29.11.2018).
13. **ООО** «Балі-меблі». Calamus Rotan. URL : <http://www.bali.com.ua>. (дата звернення: 30.11.2018).
14. **ООО** «Гербор-холдинг». URL : <http://www.gerbor.com.ua/> (дата звернення: 22.11.2018).
15. **ООО** «Пульс». URL : <http://www.impuls.dn.ua/> (дата звернення: 29.11.2018).
16. **Практичний** журнал про меблі «Диван». URL : <http://www.divan.com.ua>. (дата звернення: 30.11.2018).
17. **Стол** и стул. Всеукраїнська мережа магазинів. URL : <http://www.stol-i-stul.com.ua>. (дата звернення: 28.11.2018).
18. **Українська** класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності: довідник : у 2 т. Львів : НІ «Леонорм», 2001. Т. 2. С. 257– 259.

УДК 811.161.2'367

І. С. Попова**СПЕЦИФІКА ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ
КОМПОНЕНТІВ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ
В СИНТАКСИЧНІЙ СИСТЕМІ
«ЩОДЕННИКІВ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА**

У статті зроблено спробу простежити одну з важливих особливостей синтаксичної організації текстів «Щоденників» видатного українського письменника Олеся Гончара. Проаналізовано, зокрема, специфіку засобів зв'язку компонентів складного речення, а саме: сполучники, сполучні слова, інтонацію, співвідносні вказівні слова, порядок частин, лексичні елементи та співвідношення форм дієслів-присудків.

Ключові слова: Олесь Гончар, «Щоденники», складне речення, засоби зв'язку компонентів складного речення, сполучники, сполучні слова, інтонація, співвідносні вказівні слова, порядок частин, лексичні елементи, співвідношення форм дієслів-присудків.

В статье сделана попытка проследить одну из важных особенностей синтаксической организации «Дневников» выдающегося украинского писателя Олеся Гончара. Проанализирована, в частности, специфика средств связи компонентов сложного предложения, а именно: союзы, союзные слова, интонация, соотносительные указательные слова, порядок частей, лексические элементы и соотношение форм глаголов-сказуемых.

Ключевые слова: Олесь Гончар, «Дневники», сложное предложение, средства связи компонентов сложного предложения, союзы, союзные слова, интонация, соотносительные указательные слова, порядок частей, лексические элементы, соотношение форм глаголов-сказуемых.

The article outlines one of the important features of the syntactic organization of texts «Diaries» by Oles Honchar, an outstanding Ukrainian writer in the context of his original language world. It analyzes the specifics of means of communication of the components of complex sentence, to which belongs conjunctions, connecting words, intonation, correlative indicative words, the order of the parts, lexical elements and correlation of forms of verbs-predicates. It is concluded that the writer is using the whole spectrum of communication means of complex sentences, among which the most noticeable place are the conjunctions, connecting words and intonation. With the help of a fairly wide range of coordinating and subordinating conjunctions, the author transmits a variety of semantic-syntactic relationships (copulative, alternative,

adversative, disjunctive, gradational, temporal, comparative, conditional, target, admissibility, causation, etc.). In complex structures, the connecting words which, whose, which, who, what, when, where, where, how are used. The author often combines the connections and connecting words in the construction of multicomponent structures. Intonation in the texts of «Diaries» forms their general particular intonation depiction.

Used correlative indecative words (pronoun-signifying ones, such, each, all, each, etc., as well as circumstances there, there, from there, etc.) as elements of connection are specified, filled with real content in the subordinate part of the complex sentence.

In «Diaries» there is observed both a free and a fixed order of parts of a complex sentence, which is due to its content and structure.

Effective means of combining the elements of complex structures appear lexical, covering connecting and correlative words, the common part of the sentence (or several), the repetition of the same word or word-combination, as well as the form of verb-predicates, first of all type-time.

Key words: Oles Honchar, «Diaries», complex sentence, means of communication of components of complex sentences, conjunctions, connecting words, intonation, correlative, indecative words, order of parts, lexical elements, correlation of forms of verb-predicates.

Запропонована стаття продовжує серію наукових розвідок авторки, у яких передбачена спроба всебічно простежити особливості синтаксичної організації текстів у щоденникових записах Олеся Гончара – видатного українського письменника, нашого славетного земляка, випускника університету, іменем якого він названий, у контексті його мовного світу [9; 10; 11].

Глибоке осмислення багатьох епохальних життєвих явищ своєї країни і світу стало можливим унаслідок сутнісної свідомості та мислення автора, що дало йому змогу вибудувати свою художню модель, а також створити систему її вербального оформлення. У цій системі органічно поєднано потенціал рідної мови, різних її рівнів, а також нові засоби його власного мовомислення.

Окремою сторінкою його творчої письменницької біографії є, окрім довершених художніх творів, «Щоденники», що призначені передусім для внутрішніх потреб автора і в яких по-особливому вияскравлений ідіостиль О. Гончара. У «Щоденниках» письменник постає як особистість, яка, пізнавши світ, намагається передати спостережені факти,

одночасно поділившись своїм сприйняттям їхньої найвищої правди.

Мовотворчість письменника в його щоденникових записах дає благодатний ґрунт для вивчення цікавих і актуальних питань сучасного українського мовознавства.

У цій статті ми поставили за мету простежити деякі особливості складного речення в «Щоденниках» Олеся Гончара, зокрема відбити специфіку засобів зв'язку його компонентів.

Беззаперечним є те, що складне речення – конструкція, повністю пов'язана із простим, утім, це одиниця вищого порядку, бо складається із двох і більше простих речень. Компоненти складного речення – це односкладні чи двоскладні речення, що поєднані сполучниковим чи безсполучниковим синтаксичним зв'язком й утворюють структурну, семантичну та інтонаційну єдність [16, с. 209]. Ці структури виникли значно пізніше, ніж прості. Окрім того, спочатку – безсполучникові, згодом сполучникові, відповідно складнопідрядні та складносурядні. Історично найпізнішим типом є багатокomпонентні речення, що поєднують ознаки всіх названих.

Увага мовознавців до цієї синтаксичної одиниці є достатньою, наявні різні підходи до її кваліфікації, що відбиті в працях відомих мовознавців В. Виноградова [2], П. Фортунатова [14], О. Шахматова [15], О. Пешковського [8], М. Поспелова [12], Л. Булаховського [1], Б. Кулика [6], І. Вихованця [3], О. Мельничука [7], І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської [13], А. Загнітка [5], К. Шульжука [16], С. Дорошенка [4] та ін.

Поліпредикативність зумовлює характер граматичного значення й особливості будови складного речення.

Граматичне значення складного речення – це відношення між його частинами: темпоральні, причинові, цільові, розділові, протиставні тощо, що виражаються сукупністю структурних елементів, які називають структурною моделлю складного речення відповідного типу. Наприклад, у реченні *Пройшов дощ, і знову сонце* (О. Гончар) граматичне значення реалізовано в послідовності подій, а в реченні *Знову наповнилась моя сумка*,

яку я приніс на своїм горбі од Білгорода до Кобеляк (О. Гончар) граматичним значенням є наявність означальних відношень.

Характеризуючи будову складного речення в щоденникових записах О. Гончара, можна зробити висновок, що автор послуговується передусім традиційними засобами зв'язку його компонентів, серед яких найважливішими є такі як сполучники, сполучні слова, інтонація, співвідносні вказівні слова, порядок частин, співвідношення форм дієслів-присудків та лексичні елементи. Безумовно, потрібно констатувати, що всі ці засоби, маючи традиційне узвичаєне вербальне вираження, виявляють у такому особливому жанрі художньої творчості, як щоденникові записи, і свою специфіку, до того ж з урахуванням ідіостилю письменника.

Сполучники. Ці елементи поєднують частини складного речення в одне ціле. В аналізованому матеріалі постає досить широка палітра сурядних та підрядних сполучників, що виражають різноманітні семантико-синтаксичні відношення.

Поєднуючи частини складносурядного речення (елементарного й неелементарного), *сурядні* сполучники виражають такі семантико-синтаксичні відношення:

– єднальні, напр.: *Гілки зрізані лежать під деревом, і сонце грає на них* (О. Гончар); *Щойно про Шолохова читав, і сум огортає* (О. Гончар); *Знову 22 червня, і знову неділя (так збіглося), та ще й зелена неділя* (О. Гончар);

– зіставні, напр.: *Були сніги Якутії, заслання, тюрми, нестатки, а люди тримались* (О. Гончар); *І Драч зробив доповідь блискучу, на широкому диханні, а виступи були здебільшого нікчемні* (О. Гончар);

– протиставні, напр.: *Чудово в Кончі, але скучаю за Ломівкою, за степом* (О. Гончар); *Змінюються часи, та чи на краще* (О. Гончар); *Хай в новочассі, але той же оазис серед степового простору* (О. Гончар);

– розділові, напр.: *Втрат завдано величезних, чи вдасться втрачене повернути?* (О. Гончар); *А то не гуси біліють, то розцвітають на озерах серед баговиння водяні лілеї – величезні, чисті, снігової свіжості* (О. Гончар);

– градаційні, напр.: *Вражає не тільки титанічна постать композитора, а ще й багатство душі людей його оточення, той цвіт української інтелігенції...* (О. Гончар).

О. Гончар повною мірою використовує потенціал сурядних сполучників (нерідко в поєднанні з конкретизаторами-прислівниками, частками, модальними словами), передаючи різні відтінки семантико-синтаксичних відношень, як-от: причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, висновкові, відповідності / невідповідності, протиставлення, приєднування, обмежування, несподіваності тощо (напр.: *Сьогодні надвечір вийшов у луки, і ось тут є весна* (О. Гончар) – відтінок висновковості), що може стати предметом окремого системного дослідження.

У «Щоденниках» О. Гончара характерними є структури, для яких властиве своєрідне «нанизування» речень, кожне з яких окремо виконує комунікативну функцію. Здебільшого в цьому разі функціонують однакові сполучники, передусім єднальні, напр.: *Сонце палить як у Сахарі, і води ковтка не дають, і доля наша полоненська – невідома...* (О. Гончар). Водночас у таких конструкціях єднальні й деякі інші сполучники набувають приєднувального характеру, напр.: *Ясно-золотим палають ліси, а по ньому вкраплене ще й багряне, а там густо-бордове, а луки зелені, а над ними – високе, блакитне...* (О. Гончар). Зіставний (протиставний) сполучник **а** у функції домінувального нерідко поєднано з єднальним сполучником **і** (на внутрішньому рівні членування), напр.: *Генеральний у заключному цитує голову колгоспу з Білгородщини, а мені перед очима Білгород літа 1942-го, і спека нестерпна, і ми, тисячі й тисячі, в таборі за колючим дротом* (О. Гончар). За наявності в реченні зіставно-протиставних відношень саме вони стають домінувальними (зовнішній рівень), бо це є ознакою зв'язаних, бінарних конструкцій, напр.: *Послухаєш тебе, братчику, і розумний, і вболієш, / а через гадюку заздрості переступити тобі несила...* (О. Гончар).

Підрядні сполучники, поєднуючи частини складнопідрядного речення, також виражають різні семантико-синтаксичні відношення, серед яких можна виділити

найхарактерніші:

– часові, напр.: *Потім я їх побачив на фронті, **коли** вони перев'язували нам рани і допомагали сідати на підводи* (О. Гончар); *Ішли, **поки** почав падати* (О. Гончар);

– порівняльні, напр.: *Вся країна корчиться в судомах, **мов** шматований заживо звіром живий організм* (О. Гончар); *Райдуга така яскрава, **як** ніколи не бачив* (О. Гончар);

– умовні, напр.: *Що він робитиме із землею, **коли** йому випаде 6-7 гектарів?* (О. Гончар); *Пізно, каже, покликали, **якби** раніш* (О. Гончар).

– цільові, напр.: *Покликали бабу Масичку, **щоб** пошептала* (О. Гончар);

– допустові, напр.: *А ніч місячна, світла, **хоча** і мрячить дощем* (О. Гончар);

– причинові, напр.: *Не досить художникові мати гострий зір, тонкий нюх, **адже** у звіра ці якості ще розвиненіші* (О. Гончар).

О. Гончар використовує також багатоконпонентні конструкції, у яких поєднує різні підрядні сполучники, виражаючи комплекс семантико-синтаксичних відношень однією структурою, напр.: *В один з останніх років дожились до того, **що** в селі колгоспники сходились зимувати в одну хату, **бо** нічим було топити* (О. Гончар) – об'єктні-причинові відношення.

Сполучні слова. Цей засіб зв'язку використовувався лише в складнопідрядних реченнях. У щоденникових записках О. Гончара такими постають передусім відносні займенники *який, чий, що, хто* в різних відмінкових формах, що водночас є членами речення – підметами, присудками, додатками, означеннями, напр.: *Далі не знав, **що** робити* (О. Гончар); *Працюю над повістю, **яка** замість «Стрілки» раптом перетворилася в «Альпи»* (О. Гончар).

У такій самій ролі виступають прислівники прийменникового походження *коли, куди, де, як, що* є обставинами, напр.: *Друзе! Я був зворушений тим, **як** ти сприйняв критику на «Модри Камень»* (О. Гончар); *Там ще зеленіють виноградники, **де** будують дво- і триповерхові*

будиночки... (О. Гончар).

О. Гончар нерідко поєднує в побудові складних (багатокомпонентних) структурах як засоби зв'язку сполучники й сполучні слова, напр.: *І написано мовби виросло в моїх очах, хоча я й раніше почував туманно значимість цього епізоду, людяність, гуманізм, яким він пройнятий* (О. Гончар). У деяких конструкціях функціонують омонімічні сполучники і сполучні слова (переважно це стосується сполучника *що* й сполучного слова *що*), напр.: *Тільки після війни зрозуміли, що було помилкою те, що робили...* (О. Гончар).

Інтонанція. Поєднує одиниці в складне ціле і формує його загальний інтонаційний малюнок; навіть найоб'ємніше складне речення має інтонаційну завершеність. Інтонанція належить до універсальних засобів зв'язку частин складного речення і в «Щоденниках» О. Гончара, напр.: *Всередині зерна, які міський житель знає під назвою... смажених фісташок* (О. Гончар); *Осінь, і річка раптом замерзла...* (О. Гончар); *Чи ж приснитися їй, що я так близько і так далеко!* (О. Гончар); *То вічна мрія степу, що стала видимою, що мовби показує себе, якою вона буде у майбутньому, уже здійснена!* (О. Гончар); *Чи, може, тим і прекрасне, що мине?* (О. Гончар).

Важливою постає інтонація для розрізнення типів речення, особливо простого й складного безсполучникового, напр.: *Кажу: сама природа зглянулась, заморозила річки* (О. Гончар) – складне безсполучникове речення. Якщо ж змінити інтонацію і після *Кажу* зробити меншу паузу, то зміниться структура речення, і воно стає простим, ускладненим вставною конструкцією, пор.: *Кажу, сама природа зглянулась, заморозила річки.*

Співвідносні вказівні слова. Їх О. Гончар уживає в головній частині в сполучникових складнопідрядних реченнях: займенниково-означальних (*той, такий, весь, кожний та ін.*), а також обставинних (*там, туди, звідти, тоді, так тощо*), конкретизуючи, наповнюючи їх реальним змістом у підрядній частині, напр.: *Люди – це ті, хто вище його* (О. Гончар); *Втече тільки той, хто не буде оглядатись* (О. Гончар); *Аж страшно: земля потріскалась там, де озера були і де риби було повно*

(О. Гончар).

Порядок частин. Як відомо, у складному реченні він часто вільний, тобто частини можна поміняти місцями, і це не змінить змісту. Таке ж саме спостерігаємо й у досліджуваному матеріалі, напр.: *Тепер я мушу одягти твою гімнастерку, щоб мене прийняли за Закруткіна...* (О. Гончар); *Довкола стадіону жодної лави, сидять на циновках цілими родинами* (О. Гончар); *Її по кілька разів мують після того, як чоловіки виловили її в морі* (О. Гончар); *Щоб не ображати королеву, я назву його, цей пароплав, «сестрою Титаніка»* (О. Гончар). Подекуди порядок частин складного речення фіксований, стабільний, що зумовлено змістом речення або його структурою (підрядні наслідкові, супровідні, пояснювальні, складносурядні та безсполучникові з відношеннями часової послідовності), напр.: *Закруткін розсердився трохи, і він став його втішати, заговорив з ним майже з ніжністю* (О. Гончар); *Знову згадав, що мати його – українка, родом з кріпаків, привезених колись із Чернігівщини* (О. Гончар); *Трибуна обтягнута білим матер'ялом, перед нею живі квіти, мікрофон* (О. Гончар); *Там же виставлені костюми, в яких працюють робітники на атомних заводах* (О. Гончар).

Співвідношення форм дієслів-присудків. Це стосується передусім видо-часових і способових форм, що є скоординовано та взаємозумовлено, напр.: *Щиро сміявся, коли розповідали, як делегати письменницького з'їзду на відкритті прийняли вусатого, в гімнастерці Закруткіна за Шолохова* (О. Гончар); *Коли виступав губернатор Каліфорнії, президент аж просяяв і знову заливсь рум'янцем, – видно, губернатор – його друг...* (О. Гончар); *Парусник, пущений дітьми, що сам пливе озером, та білки, що довірливо йдуть вам до рук, – це радує око* (О. Гончар). Бувають випадки їхньої невідповідності, напр.: *Місцями і загорожі повалило – купами лежить дріт з наплутаним сіном та мулом* (О. Гончар); *Завтра починається триденне Свято Незалежності, і сьогодні поліція вже заявила по радіо, що чекають в Нью-Йорку понад 300 убивств, автомобільних катастроф, тому що по магістральних шляхах поліція чергуватиме на гелікоптерах...* (О. Гончар).

Лексичні засоби зв'язку. Вони охоплюють сполучні і співвідносні слова, спільний член речення (чи кілька), повторення того самого слова чи виразу, напр.: *Час, коли **все** починається, **все** зароджується* (О. Гончар); *Кривдно, що пливеши лише тут, що **ти** неподільний, що **ти** обмежений самим собою* (О. Гончар); ***Ти** «замахав руками», **ти** «голосно заговорив»* (О. Гончар); ***Співає** саме повітря, саме марево **співає*** (О. Гончар); ***Тут** його чомусь досі не визнають і дехто навіть **цькує*** (О. Гончар); ***Те, що** й до **Йвана** перейшло* (О. Гончар); ***Потім** пішов дощ і мило розтануло у хлопця в пазусі* (О. Гончар).

Отже, О. Гончар у своїх «Щоденниках» послуговується всім спектром зв'язку компонентів у складному реченні, найважливішими з яких, на нашу думку, є сполучники, сполучні слова та інтонація. Водночас помітна роль у структурі складного речення належить також співвідносним вказівним словам, порядкові частин, лексичним елементам, співвідношенню форм дієслів-присудків. Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладнішій систематизації засобів зв'язку частин складного речення на двох основних рівнях його класифікації та опису: формально-синтаксичному й семантико-синтаксичному.

Бібліографічні посилання

1. **Булаховский Л. А.** Курс русского литературного языка. Т. 1. Київ: Рад. школа, 1952. 478 с.
2. **Виноградов В. В.** Основные вопросы синтаксиса предложения. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике.* Москва : Наука, 1975. С. 254–294.
3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
4. **Дорошенко С. І.** Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків : Вища школа, 1980. 152 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови : Синтаксис. Донецьк : ДонДУ, 2001. 662 с.
6. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української літературної мови. Ч. II. Київ : Рад. школа, 1965. 283 с.
7. **Мельничук О. С.** Розвиток структури слов'янського

- речення. Київ : Наук. думка, 1966. 324 с.
8. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
 9. **Попова І.** Синтаксис простого речення (на матеріалі «Щоденників» Олесь Гончара) : курс лекцій. Дніпро : Ліра, 2017. 142 с.
 10. **Попова І.** Слово про великого українця ХХ ст. і виховання університету. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)* : зб. наук. праць. Дніпро : Ліра, 2018. Вип. 22. С. 5–12.
 11. **Попова І.** Функційні особливості структур зі звертанням (на матеріалі «Щоденників» Олесь Гончара). *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : зб. наук. праць. Дніпро : Ліра, 2017. Вип. 18. С. 132–138.
 12. **Поспелов Н. С.** О грамматической природе сложного предложения. *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. Москва : Изд-во АН СССР, 1950. С. 321–337.
 13. **Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.** Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
 14. **Фортунатов П. Ф.** Избранные труды. Т. 1. Москва : Учпедгиз, 1956. 450 с.
 15. **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка. Ленинград : Учпедгиз, 1941. 620 с.
 16. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Гончар Олесь.** Щоденники : у 3 т. / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріал В. Д. Гончар. Київ : Веселка, 2002. Т. 1. 455 с.
2. **Гончар Олесь.** Щоденники : у 3 т. / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріал В. Д. Гончар. Київ : Веселка, 2003. Т. 2. 607 с.
3. **Гончар Олесь.** Щоденники : у 3 т. / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріал В. Д. Гончар. Київ : Веселка, 2004. Т. 3. 606 с.

УДК 811.161.2'367.332

Т. В. Шевченко**ФУНКЦІОНУВАННЯ
УЗГОДЖЕНОГО ОЗНАЧЕННЯ
В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ
МОВЛЕННІ**

Предметом дослідження стали семантико-синтаксичні відношення між компонентами у реченні, зокрема атрибутивні, джерельною базою – твори І. Роздобудько, С. Жадана, Л. Денисенко. Увагу приділено атрибутивним конструкціям на основі яких формуються образи художнього твору, проаналізовано основні моделі та функції цих елементів.

Ключові слова: синтаксична категорія, словосполучення, другорядні члени, граматичний зв'язок, узгоджене означення.

Предметом исследования стали семантико-синтаксические отношения между компонентами в предложении, в частности атрибутивные, в синтаксической микросистеме приведенный И. Роздобудько, С. Жадана, Л. Денисенко. Внимание уделено атрибутивным конструкциям как главным поэтическим фигурам, при помощи которых формируются образы художественного произведения, проанализированы основные модели и функции этих элементов.

Ключевые слова: синтаксическая категория, словосочетание, второстепенные члены, грамматическая связь, согласованное определение.

The urgency of the work is due to the great attention of scientists to the study of semantic-syntactic relations in the sentence. The purpose of the intelligence was the semantic-syntactical relationship between components in the sentence, in particular, attributive. The subject of the proposed intelligence is the agreed definition, as the expressions of attributive syntactic relations in the sentence structure. The main task of the paper is to analyze the basic models and functions of the elements of a coherent definition. A large number of subgroups of actual phrases have been investigated in this paper.

Attributive design is usually the main poetic figure through which the images of artistic work are formed. Attributive compounds are used to accurately describe various objects and phenomena of reality, to provide evaluative semantics or artistic depiction of reality. It is the adjective with its powerful associative bonds and functional polysemy, as the researchers point out, gives the attributive structure of a special sound as a conceptual-content, and a figurative and aesthetic plan. The

adjective narrows the meaning of the noun by highlighting one property of the subject, forming a new meaning, and at the same time implements the author's artistic intention

The prospect of further researches determines the versatility of the definition of the secondary classes by the class members who usually take into account signs of different nature, formal and semantic criteria, and combine in unequal proportions, which leads to the presence of problematic issues.

Key words: syntactic category, phrases, minor members, grammatical connection, agreed definition.

У традиційному мовознавстві значну увагу приділено вивченню семантико-синтаксичних відношень у реченні. Провідну роль в організації речення відіграють члени речення. Саме вони, на думку В. Виноградова, є своєрідними синтаксичними категоріями, що виникають на основі форм словосполучень і відбивають відношення між структурними компонентами речення [3, с. 149].

Між словами в реченні (словосполученні) встановлюються семантико-синтаксичні відношення, у яких втілено діалектичну взаємодію явищ об'єктивної дійсності, через які й забезпечено процес формування лінійної структури висловлення.

Традиційне вчення про другорядні члени речення спирається на їхні формально-синтаксичні ознаки набагато менше, ніж учення про головні члени речення. І. Вихованець зауважує, що у визначеннях класів другорядних членів речення дослідники зазвичай беруть до уваги ознаки різної природи, формальні та значеннєві критерії було поєднано в неоднакових співвідношеннях, що й зумовило наявність проблемних питань [4, с. 83]. З огляду на це фіксуємо велику розбіжність у кваліфікації диференційних ознак класів другорядних членів і суперечки навколо принципів їх класифікації.

А. Загнітко звертає увагу на диференційні ознаки другорядних членів речення, зокрема означення: 1) виражає означальні семантико-синтаксичні відношення; 2) входить до формально-граматичної структури речення як його другорядний член; 3) у характерних випадках виражений прикметником; 4) у характерному вияві стоїть перед опорним словом; 5) поєднаний з опорним словом підрядним прислівним

синтаксичним зв'язком узгодження або кореляції; 6) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення; 7) співвіднесений з позицією атрибута в семантико-синтаксичній структурі речення [6, с. 162].

Основними засобами вираження означення в реченні, безперечно, є прикметник, що зазвичай і позиціонує себе морфологізованим означенням, а також інші узгоджувані слова (дієприкметники, порядкові числівники, співвідносні з прикметниками займенники). Більшість мовознавців (С. Бевзенко [1], І. Вихованець [4], Б. Кулик [2], Л. Латвин [2], І. Попова [12], Г. Семеренко [2] та ін.) залежно від синтаксичного зв'язку з пояснюваним словом розрізняють означення узгоджені й неузгоджені, окремим різновидом означення є прикладка (апозиція).

М. Каранська трактує означення як формально-синтаксичну підкатегорію другорядного члена речення, що має трирівневу формальну площину: центральну ланку становить означення прикметникового (дієприкметникового) типу, периферійну – неузгоджене означення, означення-прикладка, найпериферійнішу – означення у формі інфінітива [7, с. 58]. Дослідниця наголошує, що всі форми означень функціонують у реченні і становлять похідні величини реченнєвотвірних процесів, зумовлених розширенням структурних моделей речення, спрямованих на ускладнення; ускладнення вихідної (первинної) моделі зумовлено віддаленням другорядного члена речення від граматичного ядра і регульовано іншими категорійними аспектами речення, серед них – семантико-граматичною категорією напівпредикативності [7, с. 58].

Об'єктом нашої уваги стали семантико-синтаксичні відношення між компонентами в реченні. Предметом запропонованої наукової розвідки є узгоджені означення як виразники атрибутивних синтаксичних відношень у структурі речення.

У статті ставимо за мету системно проаналізувати основні типи атрибутивних синтаксичних словосполучень у семантико-синтаксичній структурі речення.

Завдання дослідження: вивчити площину означення як складника формально-граматичної структури речення, описати основні моделі синтаксичних словосполучень з атрибутивними відношеннями, проаналізувати основні функції означення в сучасному українському художньому мовленні.

В основі атрибутивних синтаксичних словосполучень лежать атрибутивні (означальні) синтаксичні відношення. Атрибутивні синтаксичні відношення між статичною ознакою предмета й самим предметом спостерігаємо в словосполученнях з іменником (або його функційним еквівалентом) у ролі опорного слова та прикметником, дієприкметником, порядковим числівником, рідше – займенником прикметникового типу, іменником, прислівником, інфінітивом у позиції залежного компонента: *зимовий вечір, дніпровське метро, кам'яний будинок, згасле вогнище, непередбачуваний випадок, опротестоване рішення, другий поверх, п'ятий рік, моя пропозиція, конспект студента, автомобіль брата, обід по-студентськи, команда рушати, пропозиція підтримати.*

Позицію залежного компонента в атрибутивному словосполученні можуть займати аналітичні назви різних властивостей предмета, названого базовим словом. Це можуть бути властивості за ознаками візуального сприйняття, темпоральними, слуховими, тактильними (дотиковими), смаковими, ольфакторними, параметричними характеристиками тощо. У реченні такі залежні (пояснювальні) компоненти виконують роль неузгоджених означень: *будинок на 5 поверхів, вулиця шириною 10 метрів, озеро глибиною (завглибки) метр, споруда заввишки 15 метрів, шлях довжиною 5 років, колодязь глибиною (завглибки) 12 метрів, річка завширшки 20 метрів, письменники епохи Відродження, поле площею 100 га, тверда на дотик річ, гірка на смак ягода, костюм в клітинку, чоботи на виріст, кінь у сірих яблуках.*

Особливим різновидом атрибутивних словосполучень є іменні конструкції з підсилювальними частками *аж, хоч* або порівняльними (з підсилювальним відтінком) сполучниками *як, мов, наче, ніби* перед другим компонентом: *міцний як дуб, злий*

мов собака, сірий наче земля, гострий як ніж, мокрий ніби плющ, мокрий хоч викрути, худий аж світиться, радий аж підстрибує. Такі словосполучення звичайно є відтворюваними в мові й наближаються до фразеологізмів.

Типи граматичного зв'язку, що встановлюються між компонентами атрибутивного словосполучення – узгодження (основний), керування та прилягання: *щедре літо, батьків лист, міська бібліотека, університетський корпус, лісове озеро, залізничний вокзал, команда з хокею, пора осені, група підтримки, людина високого зросту, кінь у сірих яблуках, порада заспокоїтися, настрій працювати, кава по-варшавськи.*

Нормативним для узгодженого означення є суміжне препозиційне його розташування біля пояснюваного слова.

Найпродуктивнішою в класі атрибутивних словосполучень є модель: іменник + узгоджений з ним прикметник (дієприкметник): *ясний дощ, спекотний день, рейсовий автобус, прочитана повість, зів'яле листя.*

Переміщення залежного (пояснювального) слова в постпозицію щодо пояснюваного слова спричиняє трансформацію атрибутивного словосполучення в предикативне: *зелена галявина і галявина – зелена, скошене поле і поле – скошене, досвідчений лікар і лікар – досвідчений.*

Узгоджені означення можуть виражатися:

1) прикметниками будь-якого семантичного розряду: *Ми з розумінням ставилися до нашого господаря та його **піратських** скарбів, до **порцелянових** фігурок Леніна, **важких** виделок із **фальшивого** срібла...* (С. Жадан); 2) дієприкметниками: *Ми з розумінням ставилися до нашого господаря та його... **запилених** штор, крізь які пробивалось, розганяючи кімнатою пил та протяги, **жовте**, ніби **вершкове** світло* (С. Жадан); 3) займенниками прикметникової форми (присвійні, вказівні, означальні): *Ах, як він мить **оцю** зустрів!* (А. Малишко); 4) порядковими або кількісними числівниками у непрямих відмінках (крім називного і знахідного): *Розчарування ще не настало, але його **перші капосні ознаки** вже починали мене*

діймати (Л. Денисенко); *За дванадцятьма мостами сивий Дніпро лежить* (А. Малишко).

На тому, що формально-семантичне поле категорії атрибутивності формується різними засобами, об'єднаними функцією вираження атрибутивних відношень між предметом й ознакою, наголошує Л. Островська. Дослідниця зазначає, що семантичну домінанту поля атрибутивності створює відповідне семантико-синтаксичне відношення, що виражає непередикативну власне ознаку як внутрішню властивість предмета [8, с. 123].

Як зауважує О. Гандзюк, використання атрибутивних синтаксем сприяє конденсації висловлювань. У ролі атрибутивної синтаксеми може виступати не спеціалізований прикметник, її репрезентують й деякі іменникові форми [5, с. 149].

Узгоджене означення може мати при собі залежні слова. Поширені означення в українській мові виражаються переважно прикметниковими (прикметник із залежними від нього словами) і дієприкметниковими (дієприкметник разом із залежними від нього словами) зворотами, розташування яких може бути як препозиційним, так і постпозиційним щодо означуваного слова: *Схожі на велетенських журавлів крани виднілися на кожному кроці* (В. Собко); *Ген килим, витканий із птиць, летить над полем* (Л. Костенко) [2, с. 65].

Узгоджені означення з атрибутивними відношеннями, що репрезентують синтаксичний зв'язок узгодження, представлено в сучасному художньому мовленні переважно такими моделями $Adj_{1-7}N_{1-7}$; $N_{1-7}Adj_{1-7}$; $Num_{1-7}N_{1-7}$; $PartI_{1-7}N_{1-7}$; $Pron_{1-7}N_{1-7}$, де N – іменник, Adj – прикметник, Num – числівник, PartI – дієприкметник, Pron – займенник, а цифри – відмінкова форма. Проаналізуємо їх докладніше:

Ад'єктивно-субстантивні словосполучення: моделі $Adj_{1-7}N_{1-7}$ є найпродуктивнішими в українській мові:

Adj_1N_1 : *Яка вона «тітонька» – Міккі вищий за неї на цілу голову, уся домашня робота – на ньому* (І. Роздобудько);

Adj_2N_2 : *Звичайно ж, вона добре пам'ятала перше враження від його чорних зіниць-тунелів, але чи треба ось так одразу зізнаватися в цьому?* (І. Роздобудько);

Adj₃N₃: *Сердобольна сусідка одразу ж зателефонувала найближчій подрузі небіжчиці, мовляв, «нехай Льолька розбирається. Мені зайвий рот ні-да-да!»* (І. Роздобудько);

Adj₄N₄: *Він із задоволенням ганяє берегом, вдихає задушливий очеретяний запах, усією шкірою ловить спекотні промені травневого сонця – полює* (І. Роздобудько);

Adj₅N₅: *На вигляд йому було років двадцять сім – тридцять, чорнявий, із дивним розрізом очей – зовнішніми кутиками донизу* (3);

Adj₆N₆: *Вони розташовувалися на узвишшях та в долинах на великій відстані одна від одної* (І. Роздобудько);

Adj₇N₇: – *Шановний пане, – нарешті втрутилася в розмову власниці крамниці, – ви впевнені? І пояснює: «Треба працювати, чарівна біла Лябес»* (І. Роздобудько).

Як наголошує М. Петришин, уживаючись при іменникові і творячи атрибутивне словосполучення, прикметник, хоч і має статус залежного слова, відіграє важливу смислову й стилістичну роль: він звужує значення іменника виділенням однієї властивості предмета, утворюючи нове значення, і водночас реалізує художній задум автора [11, с. 128].

Субстантивно-ад’єктивні словосполучення: модель **N₁₋₇Adj₁₋₇** найпродуктивніше реалізується у форматі родового, знахідного та орудного відмінків: *Та й казала Валька, що має жєниха багатого...* (І. Роздобудько); *...говорив із жінкою безпорадною й неврівноваженою, про яку не варто говорити* (І. Роздобудько).

Л. Островська пропонує виділяти напівпериферійні вияви категорії атрибутивності, обов’язковою вимогою до яких постає спеціалізація в ознаковій функції й формально-граматична подібність до якісних прикметників (атрибутивні конструкції із залежними відносним прикметником, дієприкметником, ступеньованим прикметником, кількісним числівником, займенником прикметникової форми, родовим присубстантивним) [10, с. 5].

Відносні прикметники перебувають на периферії системи, бо можуть виражати лише загальну ідею атрибутивності певного

відношення до предмета (значення локативно-просторової, темпоральної, каузальної, посесивної ознаки, значення матеріалу, функційного призначення): *Опишу, як воювала колись хата з палацами західного Ренесансу, з **кам'яними фортецями** розумних ворогів* (О. Довженко); *На головніших **київських вулицях** починали засвічувати ліхтарі* (О. Кониський); *Я весь в прокляттях, попелі і думках, Одружений зі смертю, я пропах **Двадцятивічним ароматом** смерті* (М. Вінграновський).

Вторинність атрибутивних функцій ступеньованих прикметникових форм, зміна лексичного значення порівняно з твірним якісним прикметником також не дають змоги, на думку Л. Островської, зарахувати їх до ядра атрибутивних форм, бо у формально-граматичному плані ступеньовані прикметники в атрибутивній функції мають усі ознаки ад'єктива й виражають його категорійне значення – значення ознаки предмета, що конкретизується як ознака міри якості в ньому [10, с. 5].

Отже, у функції залежних слів зреалізовано всі види прикметників, наприклад: якісні прикметники: *чорний олівець, ніжний промінчик, велике ліжко*; відносні прикметники: *водійські курси, зайві клопоти, металеві двері*; присвійні прикметники: *сестрин чоловік, сусідчині діти, бабина онучка* тощо.

Модель Num₁₋₇N₁₋₇ найчастіше вербалізовано формою родового, знахідного та орудного відмінків, інші відмінкові форми менш продуктивні:

Num₁N₁: *Тому ніколи **одна чаша** терезів не повинна переважити іншу – усе має бути на одному рівні. – Отже, я – **перший** піддослідний кролик? А ця дрібничка, за яку ви мені так вдячні, – не **перший** мій **вчинок**, хоча я їх не лічу* (І. Роздобудько);

Num₂N₂: *Вже з **шостого класу** весь час сидів за анатомічним атласом, мріючи про вступ до медичного інституту. Після мурашника черга доходить до ще **одного захоплення** – ловити бабок та метеликів* (І. Роздобудько);

Num₄N₄: *Звичайно ж, вона добре пам'ятала **перше враження** від його чорних зіниць-тунелів, але чи треба ось так одразу зізнаватися в цьому? Льоля була задоволена – цього року Міккі закінчує **одинадцятий клас**, має вступати*

(І. Роздобудько);

Num₅N₅: *Її колежанка, із якою вона сиділа за **одною партою**, безкінечно теревенила, поки вони разом ішли до тролейбусної зупинки. А потім вони вечеряли разом, за **одним столом**! Вона зітхнула з полегшенням, коли підійшов офіціант із **другою зміною** блюд і це дозволило Дмитрові підвестися* (І. Роздобудько);

Num₆N₆: *Із кімнати на **третьому поверсі** на неї з подивом дивилися подруги. Міка вчиться у **восьмому класі**. А якщо бути відвертою із собою: їй просто страшно **при одній згадці** про голос і погрози* (І. Роздобудько).

Привертає увагу ще одна підгрупа словосполучень, у якій залежним компонентом виступає дієприкметник: **PartI₁₋₇N₁₋₇**. У словосполученнях, що не є зв'язаними з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями, дієприкметник виконує звичайно роль узгодженого означення (в реченні), а іменник (як стрижневий компонент) може бути будь-яким членом речення. Наприклад: *За **зачиненими дверима** квартири голосно ревів хлопчик, син небіжчиці. Темний довгий коридор, дві кімнати з **розстеленими ліжками*** (І. Роздобудько).

PartI₂N₂: *Можливо, це зовсім не жарти, не залякування **покинутого чоловіка**, а щось набагато серйозніше?* (І. Роздобудько);

PartI₄N₄: *Цей момент я заковтую в себе як **нерозбавлений спирт** – досі обпікає* (І. Роздобудько);

PartI₅N₅: *Непевним жестом піднесла апаратик до вуха, натисла потрібну кнопку з **намальованою** на ній **слухавкою*** (І. Роздобудько);

PartI₆N₆: *Поки Марта тряслася у зворотньому напрямі в тому ж **напіврозваленому автобусі**, вона весь час думала про те, які довірливі ті, кого називають «простими людьми»* (І. Роздобудько).

Прономінально-субстантивні структури, унаочнені моделлю **Pron₁₋₇N₁₋₇**, у художньому мовленні послідовно репрезентовані всіма відмінковими формами:

Pron₁N₁: *Знаєш, так буває, коли читаєш гарну книгу або дивишся на геніальну картину старого майстра – якоїсь миті **усі твої почуття** набувають якоїсь тваринної чуттєвості, усе сприймається на рівні інстинкту (І. Роздобудько);*

Pron₂N₂: *Гадаю, що пошуки **вашої** колишньої **нареченої** – ваша справа (І. Роздобудько);*

Pron₃N₃: *Повірила **тому покидьку**, мовляв, не кине, одружиться, вивезе ледь не до Голлівуду – народила! – У тому-то й річ! – зраділа **такому повороту** Марта (І. Роздобудько);*

Pron₄N₄: *Чому ви, чоловіки, любляєте перекладати **свої проблеми на наші тендітні плечі**? (І. Роздобудько);*

Pron₅N₅: *Треба з цим покінчити, подивитися на світ **іншими очима**, виповзти зі свого кокона (І. Роздобудько);*

Pron₆N₆: *Я давно живу **в цьому** божевільному **ритмі**. Але тоді навіщо **в такому стані** заходити до крамниці? Це не обов'язково **у таких випадках** (І. Роздобудько).*

Модель **N₁Pron₁** зреалізовано поодинокими прикладами, у яких залежне слово презентоване присвійним, означальним, заперечним, вказівним займенниками. Наприклад: ***Щоправда, фільм цей** більше чомусь не крутили.* Займенники прикметникової форми в структурі речення виконують типову формально-синтаксичну функцію атрибутивного компонента. Семантично такі займенники зазначають велику кількість різнорідних ознак предмета, не називаючи їх [10, с. 6].

Отже, атрибутивна конструкція зазвичай є основною поетичною фігурою, за допомогою якої сформовано образи художнього твору. Атрибутивні сполуки використовують для точного опису різних об'єктів і явищ дійсності, для надання оцінної семантики або художнього змалювання дійсності. Саме прикметник з його потужними асоціативними зв'язками та функційною полісемією надає атрибутивній конструкції особливого звучання як поняттєво-змістовного, так і образно-естетичного плану.

Бібліографічні посилання

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській

- мові. Київ, 1987. 80 с.
2. **Бевзенко С. П., Латвин Л. П., Семеренко Г. В.** Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
 3. **Білодід І. К.** Сучасна українська літературна мова. Київ, 1972. 586 с.
 4. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.
 5. **Гандзюк О. М.** Орудний прийменниковий відмінок як атрибутивна синтаксема. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2005. Вип. 13. С. 146–149.
 6. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови : Синтаксис. Донецьк, 2001. 662 с.
 7. **Каранська М. У.** Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. 399 с.
 8. **Островська Л. С.** Родовий присубстантивний як співвідносний з ядерними атрибутивними формами. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2004. Вип. 12. С. 123–126.
 9. **Островська Л. С.** Форми орудного відмінка як реалізатори атрибутивної семантики. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 116–121.
 10. **Островська Л. С.** Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2007. 17 с.
 11. **Петришин М. Й.** Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 16. С. 128–132.
 12. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель). Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. 340 с.

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

УДК 811.161.2 : 81'271

Л. А. Білоконенко

ТАКТИКА ВІДМОВИ ВІД ВІДПОВІДІ ТА ЇЇ МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

У статті досліджено комунікативну тактику відмови від відповіді, способи та засоби її реалізації. Стверджено, що тактика є комплексом мовленнєвих кроків, які дають змогу зовсім уникнути реакції (пряма відмова); уможлиблюють приховування змісту відповідної репліки (непряма відмова). Пряма відмова передбачає мовчання, паузу, кінетичні емблеми, заперечення змісту питання, оформлене мовними засобами. Непряма відмова – це ухилення від реакції. Тактика нерідко переводить спілкування з кооперативного в конфліктне, оскільки перебуває на нижній позначці шкали ввічливості.

Ключові слова: спілкування, комунікативна тактика, питання, пряма та непряма відмова від відповіді, ухилення від відповіді, мовний конфлікт.

В статье исследуется коммуникативная тактика отказа от ответа, способы и средства ее реализации. Указано, что тактика представляет собой комплекс речевых шагов, которые позволяют индивиду полностью избежать реакции (прямой отказ); позволяют скрыть содержание ответной реплики (косвенный отказ). Прямой отказ предусматривает молчание, паузу, кинетические эмблемы, отрицание содержания вопроса, оформленное языковыми средствами. Косвенный отказ – это уклонение от реакции. Тактика часто переводит кооперативное общение в конфликтное, так как находится на нижней отметке шкалы вежливости.

Ключевые слова: общение, коммуникативная тактика, вопрос, прямой и косвенный отказ от ответа, уклонение от ответа, языковой конфликт.

The article examines the communicative tactics of refusal to respond, methods and means of its implementation. This is one of the communicative tactics that allows the individual to influence the contractor, aimed at changing his consciousness for a specific existential meaning. Tactics are ambiguous, and it can be co-operative or conflict. Even though different aspects of the manifestation of non-response are considered in the works of domestic and foreign researchers, its description in the Ukrainian language is still insufficient.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of designing tactics of a refusal of an answer in the Ukrainian language. Achieving the goal involves performing tasks: to determine the place of tactics in the system of other communication tactics, to establish its characteristic features; to describe the main ways of linguistic representation.

It was established that the tactic of non-response indicated a scenario of linguistic interaction with the contact. It is conscious of the choice of the one who receives a question that is due to a communicative pragmatic plan. It has been established that tactics have two forms of expression. Direct rejection is a simple, directional reception. It is embodied in several linguistic and extra- linguistic means, which, firstly, make it impossible to answer (silence, pause, mimic and sign emblems); and secondly, to deny the whole act of asking, having formulated the reaction by the particles not, nor, no, by denominational pronouns, adverbs, adjectives with non-. An indirect refusal is a complicated act, it is a chain of decisions and speech actions of a person to evade the answer, such as: a person pretends that he does not recognize, does not hear a question; draws attention to its inappropriateness, negatively assesses the issue or contact person; gives an unclear answer and does not specify it; speaks about the complexity of the question, the lack of information or time; inquires, reassures, hints at the answer. Further study of tactics has the prospect of clarifying its manifestation in conflict communication.

Key words: communication, communicative tactics, questions, direct and indirect refusal of response, avoidance of response, verbal conflict.

Спілкування – складне явище, у якому індивіди обирають ту чи ту тактичну лінію комунікативної поведінки, тому набуває особливого значення питання про моделі їхніх дій за умови застосування певної тактики. Ці моделі визначає не лише комунікативна інтенція й компетенція мовців, а й вибір особою різного роду мовних комбінацій, спрямованих на гармонійний або конфліктний контакт. Тактики стають реальними завдяки потребам людей у самовираженні, вони скеровані на вплив на адресата. З'ясування причин, що спонукають індивідів до того чи того виду вербального повідомлення, вибору певної тактики й засобів мови, що його забезпечують, є одним з актуальних завдань сучасної української комунікології.

Комунікативні тактики – це мовні дії, що дають змогу особі вплинути на контактера, вони виконують функцію реалізації стратегії. Кожна тактика спрямована на зміну свідомості адресата в потрібному для адресанта напрямі щодо певного буттєвого смислу. Кооперативні тактики – це тактики вибачення,

пропозиції, надання інформації, переконання, поступки, обіцянки, прохання; конфліктні – зазначення, докору, зауваження, звинувачення, зміни теми, іронії, незгоди, допитування, заборони, нав'язливих порад, наказу, наклепу, негативної оцінки, обману, образи, погрози, залякування, глузування, шантажу. Кооперативна комунікація – це координація сил, взаємодопомога, таку взаємодію вможливорює повсякчасне злагодження стосунків людей. Конфліктна комунікація – це сукупність мовно-мовленнєвих дій, що орієнтовані на стратегічну конфліктну мету індивіда та перешкоджають дружньому контакту.

Як засвідчує мовна практика, у процесі спілкування суб'єкти застосовують тактики сукупно. Їхня комбінація зумовлена особистістю агентів, сферою, умовами, специфікою розвитку та стадією зв'язку. Серед таких двозначні тактики, що, ураховуючи комунікативну мету особи, зміну ролей, обставини та форми вияву контакту, можуть бути кооперативними або конфронтаційними (обіцянка, прохання, зміна теми, обман, зауваження тощо). Щоб запобігти конфлікту чи послабити його, використовують і мовно-мовленнєву двозначну тактику відмови, що нерідко має вигляд ухилення від відповіді.

Різні аспекти вияву ухилення від відповіді в англійській, німецькій, італійській, російській мовах проаналізовано в наукових розвідках вітчизняних і закордонних лінгвістів. Зокрема досліджено способи та засоби реалізації ухилення від відповіді [1; 2; 4; 7], його конфліктне [6] чи маніпулятивне [3] спрямування, ухилення від відповіді в контексті універсальї ввічливості [8]. Утім, українськомовна царина невинуватого залишається осторонь, водночас ця дія в нашій мові є свідомим вибором людини, схемою руху (нехай і не завжди вдалою) до безконфліктності в стосунках.

У статті ставимо за мету визначити особливості українськомовного оформлення тактики відмови від відповіді. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: схарактеризувати місце тактики в системі інших комунікативних

тактик, встановити її характерні риси, систематизувати основні способи мовної репрезентації цієї тактики.

Тактика відмови від відповіді є комплексом мовно-мовленнєвих кроків, що дають змогу зовсім уникнути реакції – пряма відмова від відповіді, уможлиблюють приховування дійсного змісту відповідної репліки – непряма відмова від відповіді, чим перешкоджають інтенціям співбесідника. Опанування механізмами імпліцитної чи експліцитної відмови від відповіді засвідчує особливий сценарій мовної взаємодії з контактером, оскільки ці вербальні форми значущі в обставинах досягнення мовцем своєї мети. Тактика є ланцюгом рішень отримувача питання, зумовлених комунікативно-прагматичним аспектом.

У межах нашого дослідження було з'ясовано, що відмова від відповіді має дві форми вияву, що втілені певними прийомами та мовними засобами.

1. Пряма відмова від відповіді.

Реакцію визначаємо як простий за спрямуванням спосіб. Він має низку мовних і позамовних засобів, що дають змогу:

А. Загалом не надавати відповідь, що передбачає мовчання (чи паузу) й невербальні компоненти (дії, міміку, жести тощо).

Мовчання у відповідь на питання переважно є конфронтаційним, виявляється в контексті, це зміст зі «знаком мінус». Подекуди воно може забезпечувати уникнення протистояння. У цьому разі це відповідь для виходу із суперечливої ситуації, коли в особи є складнощі з визначенням лінії своєї вербальної поведінки. Пауза виконує також особливі функції (залучення уваги, наголошення на важливості інформації, відмова від обговорення теми чи від відповіді). Комунікативно значуще мовчання та паузи є своєрідними прагматичними маркерами міжособистісного контакту. В усному мовленні їх фіксують аудіально (насправді аудіальний канал сприйняття має не «нуль інформації»), у писемному – в авторських коментарях (напр.: – *Ну, чого ти плачеш і мовчиш? Ти по-людськи не могла прийти?* (6, с. 12); – *А це що? – беру в неї японську еротiku ... Сінта мовчить і, можливо, червоніє* (4, с. 28); Аж раптом біля

Ваньки зупинився автомобіль. – *Може підвезти?* – крикнули звідти. **Ванька мовчала.** З авто вийшли двоє чоловіків ... – *Куди йдеш?* ... *Сідай в авто – підвеземо.* **Ванька мовчала** (5, с. 80).

Система кінетичних компонентів відмови відбиває те, що відбувається «тут і зараз» у межах певного контексту. У живому спілкуванні їх реєструють візуально.

Такі дії можуть містити відповідь без слів. Зокрема, розведені в різні боки руки означає «немає», а в поєднанні з рухом плечей угору – «не знаю»; різкий рух руки від себе – «не треба (не хочу) про це говорити (це знати)»; рух голови вбік чи її хитання – «не питай»; прикладений до губ вказівний палець – «не будемо про це говорити» чи «не розмовляй» тощо (напр.: *Гой впритул підійшов до Жака й зловтішно прошепотів: – Ти ще не знаєш усієї правди? Жак заперечно похитав головою* (3, с. 129); – *Ти мала колись велику мрію? Таку, за яку готова була заплатити будь-яку ціну? Пані Пінзельова знизала плечима і ... згадала, як палко вона хотіла стати дружиною Іоана Беренсдорфа, який навіть у її бік не дивився. Вона ... похитала головою...* (2, с. 177).

Мімічні й жестові емблеми семантично нечіткі, тож рухи важко однозначно інтерпретувати (у тексті *Вони завжди собі сміються. І хитають збоку в бік головою. Значень цей жест має безліч...* – *і ніколи не знаєш напевне, якою є відповідь на твоє питання* (4, с. 58) вони функційно обмежені, передумовою їхнього використання є зоровий контакт між агентами. Варто враховувати й вираз обличчя, поставу, міжособистісний простір, напр.: – *Правда? А ти ж мені доводив, що немає жодних підстав для занепокоєння. Тоні не відповів. Він стояв лицем до вікна... Мені було видно лише його спину. Цікаво, чи може хороший актор передати почуття своїм ... заднім фасом? Якщо так, то можна сказати, що на його спині проступали глибокі сумніви* (10, с. 40).

Щодо очевидної відсутності реакції, то репертуар позамовних засобів є не надто широким. Невербальні дії, жести використовують для вираження внутрішнього стану мовця, його ставлення до адресата, вони несуть чітке семантичне

навантаження: небажання відповідати прямо на питання. Здебільшого фіксуємо заперечний рух головою (напр.: *Чому ти ходиш туди? Для чого? Ну поясни, будь ласка, зрозуміти хочу. Він мовчав. Але це було не байдуже мовчання – він хитав головою, тер чоло кулаком. Але не відповідав, слова стояли у горлі* (1, с. 142) або отримувач питання залишає місце спілкування під якимось приводом (напр.: *Власне ... це була лише підстава. Насправді, ну, ти ж бачиш, ми всі тут на нервах. Досить лише натяку... От вона і ... сказала, що піде до декана, що хоче звідси поїхати... – І що, пішла, сказала? – Не знаю. Я ... просто розвернувся і пішов геть* (10, с. 51).

Б. Заперечити саму подію питання. Це відповідь, оформлена частками *не, ані, ні*; заперечними займенниками і прислівниками з *ні-* (*ніхто, ніяк*); прикметниками, прислівниками з *не-* (неправильно, неможливий), словами *немає, не можна* тощо. Визначено також реакції, ускладнені різними значеннями (сумніву, здивування, вагання, умови тощо (напр.: – *Сенсеною, а ти знаєш, за що його проклято, того Малхі? – цікавиться допитливий Сенгелаф. – Не знаю. А коли б і знав, не сказав би. Ім'я його заборонене, а ті, хто служив йому, втратили пам'ять* (11, с. 16). Особи нерідко застосовують заперечення як захист від кризового зв'язку. Не конфронтаційну відмову виявляємо, коли адресат дійсно не знає того, про що його питають (– *Хто це зробив? – Я не знаю*); конфронтаційне – у ситуації приховування інформації (– *Що трапилося? Розкажи! – Не хочу; – Чому ти мене обманюєш? – Я не обманюю*).

2. Непряма відмова від відповіді.

Визначаємо як складний за спрямуванням спосіб, оскільки він є ланцюгом рішень і мовно-мовленнєвих дій особи, що дають змогу приховати, завуалювати, пом'якшити справжній зміст відповіді, це форма ухилення.

Досліджуючи прагматичну природу ухилення від оптимальної відповіді в жанрі інтерв'ю з вихідним питальним висловленням, С. Клейман говорить про «систему тактик» (сприймаємо їх як способи), що «застосовують задля управління траєкторією відповідної реакції співбесідника»: 1) зміна фокусу

уваги відправника питання через підсумовування інформації, яке передбачає повторне формулювання питання за допомогою незначних змін, але з відривом від вихідного змісту; 2) фокусування уваги контактера на якомусь змісті питання для уникнення відповіді на інший семантичний пласт запиту; 3) відвернення уваги адресанта від змісту питання за допомогою згоди / незгоди з неістотними семантичними елементами питального висловлення [9, с. 159–188]. Отже, ухилення від відповіді це прагматичний вибір людини, яка за допомогою спеціальних комунікативних прийомів сигналізує про те, що не має наміру реагувати на запит. Його основа – імпліцитні смисли. У разі небажання особи надати певну інформацію контактеру, вона відкидає співпрацю, для чого вдається до ухилення, що може зреалізувати певними мовно-мовленнєвими діями:

1) отримувач питання вдає, що не чує, не розпізнає чи не сприймає його: – *Е, Дафна, – промовив Еван, – я сподіваюсь, ти на мене не ображаєшся? Ти ж знаєш, я зовсім не думаю, що ти – тупа і пихата. Правда. – І все-таки, – затято мовила Анна, – **Я не розумію, навіщо це все? Це неправильно і неетично*** (10, с. 24). Тоді особа перепитує, навмисно перемикає увагу на інший предмет розмови, але водночас продовжує дружнє спілкування;

2) звертає увагу на неправильність, недоречність, неадресність питання чи некомпетентність його відправника: – *Між іншим, звідки ви знаєте про якийсь нібито... як ви сказали, експеримент? – **А хіба я казав про... експеримент?** – м'яко заперечив чоловік. – **Я сказав, що мене послали попередити про можливу біду*** (12, с. 75). Людина може відмовитися надати інформацію, висловивши сумнів у праві відправника питання його ставити, або воно висловлене в невідповідній ситуації;

3) негативно оцінює питання чи особу контактера: – *А чому не можна анулювати стару візу і видати нову на підставі запрошення? – А дійсно можна, – моя пропозиція зацікавила даму з облущеними нігтями, вона знову притягнула до себе мою анкету і пішла кудись... – Ми можемо анулювати вам візу, – тут вона зробила паузу, в ході якої звичним швидким рухом поставила у моєму паспорті штамп «Анульовано». Відчувалося, що нарешті*

її робочий день увійшов у звичне русло, коли **не потрібно відповідати на якісь дурнуваті запитання, щось з'ясовувати у начальства, яке, можливо, теж не в гуморі...** (9, с. 232);

4) дає коротку, неконкретну відповідь з відмовою її уточнити, поширити, додатково прокоментувати: – *За що було покарано Малхі-проклятого? – нарешті добирає питання жрець. І Асаті на мить забиває подих... **На це питання неможливо відповісти. Хоча й не тому, що відповідь йому невідома. – Я не...** – губиться він, але додає затято. – **Я не можу сказати*** (11, с. 20);

5) ухиляється від відповіді через складність питання, потребу додаткової інформації чи допомоги когось іншого: – *А може, вина? – запропонувала Луїза і знову поклікала офіціанта. – У вас тут є червоне сухе? Забула назву. Дуже хороше... Воно має присмак... шкіряних рукавичок і... ледь відчутну нотку котячої сечі. Молоденький офіціант ... помітно знітився. На розгубленому обличчі виразно читалося запитання: ви це серйозно чи жартуєте? – **Піду пораджуся, – знайшов він вихід із ситуації** та ... без зайвого поспіху попрямував на кухню* (1, с. 39);

6) ухиляється від реакції через брак часу: – *А як ви... – почала було журналістка нове запитання. – **Вибачте, – зупинила її, – сьогодні їду в гори, мені вже час збиратися...*** (2, с. 17);

7) спрямовує розмову до іншої теми, ігнорує питання: – *Я не маю часу вислуховувати, – сказала вона. – Мені це нудно. **Я не відповідаю на ваші запитання. Я говорю сама.** Якщо, звісно, ви не проти. Але можете зупинити мене будь-якої миті... Люди не завжди хочуть слухати те, що про них говорять...* (7, с. 114);

8) удається до зустрічного запитання: – ***Чого ти хочеш, Алука?** – не витримує він... – **А чого хочеш ти, Асата?** Єдине, що важить, – це помста, кривава відплата за все, що мені заподіяли добродесні **Хіба ти не хочеш того ж?*** (11, с. 9–10);

9) пом'якшує категоричність відповіді, заспокоює: – *Може й мене... пришиєш... після всього? Щоб на мертвого почепити всіх собак?! – Звичайно! Якщо будеш брикатися і варнякати*

*черті-що! Але – не бійся: у нас з тобою угода. А я угод не порушую. Так що – заспокойся і йди – заробляй гроші. А ти як думав? Багатим і гламурним легко бути? (12, с. 63); – Тату, чому ти плачеш? ... – стривожився хлопчик ... І чого ти несеи мене в хащі? Там вовки! Мені страшно, тату! – **Не бійся, синку! Вовки не страшні. Страшні люди, які втратили совість... Страшні безумці, що не чують Бога... Ми йдемо не до лісу, синку, ми йдемо до Матері Божої... рятуватися, синку... – заспокоював тато...** (12, с. 18–19); – Ви збожеволіли! Чому я маю займатися вашими обов'язками?! Я ж сказав – з мене досить! – обурився Орест. – **Заспокойся, хлопче. Усе не так складно, як ти гадаєш** (8, с. 60);*

10) натякає на можливий зміст відповіді: – Вуйку, а скільки ви маєте років? Тимофій знизував плечима, мовби від здивування, але **відповідав так, як ніхто в Тисовій Рівні**: – А ти, дитино, спитай мене, скільки я вже не маю, а те, що маю, то крішка ся лишила. Майже ніц! (6, с. 32).

Як засвідчує джерельна база, частотним є перепитування, неконкретна відповідь, спрямування до іншої теми, заспокоєння, переадресація, ухилення через брак часу чи інформації. Непряму відмову можна зреалізувати й кількома прийомами навіть в одній репліці-відповіді, коли є потреба в часі для обмірковування ситуації, у чіткому розумінні адресанта, щоб не повторюватися.

Застосування прямої або непрямой відмови від відповіді може не порушити злагоджені стосунки індивідів, але ця тактика нерідко спричиняє конфліктне (передконфліктне) спілкування, оскільки доводить критичне ставлення до співрозмовника. Безконфліктний контакт для людини цінний доти, доки є ефективним, однак такий зв'язок між індивідами залежить від життєвих обставин, що нерідко змінюються. Бажання приховати власну думку, уникнути прямої відповіді нерідко виникає через прагнення зберегти власний образ, справити позитивне враження, отримати схвалення своїх дій. І «чужі питання» не повинні зруйнувати цей особистий комфорт.

Отже, у нашому дослідженні було визначено, що тактика відмови від відповіді засвідчує особливий сценарій мовної

взаємодії з контактером. Вона є вибором отримувача питання, зумовленим комунікативно-прагматичним планом. Доведено, що тактика має дві форми вияву. Пряма відмова від відповіді – простий за спрямуванням спосіб. Він утілюється низкою мовних і позамовних засобів, що, по-перше, дають змогу загалом не надавати відповідь (мовчання, пауза, мімічні й жестові емблеми); по-друге, заперечити подію питання, оформивши реакцію частками *не*, *ані*, *ні*, заперечними займенниками та прислівниками, прикметниками з *не-*, словами *немає*, *не знаю* тощо. Непряма відмова від відповіді – складний за спрямуванням прийом, оскільки він є ланцюгом рішень і мовно-мовленнєвих дій особи, щоб ухилитися від реакції, як-от: отримувач питання вдає, що не чує, не розпізнає, не сприймає його; звертає увагу на його неправильність, недоречність, неадресність; негативно оцінює питання чи особу контактера; дає неконкретну відповідь та не хоче її уточнити; говорить про складність питання, брак інформації чи часу; ігнорує тему, перепитує, заспокоює, натякає на відповідь.

Подальше вивчення тактики має перспективу щодо з'ясування закономірностей її вияву в конфліктному спілкуванні.

Бібліографічні посилання

1. **Борисенко В. А.** Уклонение от ответа как коммуникативная стратегия респондента в политическом интервью. *Культура и цивилизация*. 2016. Том 6. № 6 А. С. 283–290.
2. **Головаш Л. Б.** Коммуникативные средства выражения стратегии уклонения от прямого ответа: на материале английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Кемерово, 2008. 177 с.
3. **Лагодзінська О. А.** Дискурсивна маніпулятивна стратегія «схилення до відвертості» в англomовному ток-шоу та вербальні засоби її реалізації (на матеріалі телевізійної передачі Стівена Сакера «Відверта розмова» HARD talk). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. Вип. 11 (2). С. 28–32.
4. **Ли Цинь.** Стратегия уклонения от ответа. *Вестник ТвГУ*.

- Серия «Филология».* 2017. № 2. С. 233–237.
5. **Пономаренко О. В.** Лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05. Київ, 2004. 19 с.
 6. **Прокопенко А. В.** Конфліктні стратегії політдіяча в аспекті стратегій перекладу (на основі американського політінтерв'ю). *Філологічні трактати.* 2012. Т. 4. № 2. С. 82–88.
 7. **Черкашин С. В.** Прийоми мовленнєвої реалізації тактики ухилення від відповіді на запитання в німецькомовному політичному інтерв'ю (за матеріалами журналу «Der Spiegel»). *Семантика мови і тексту* : матеріали XI наук.-практ. конф., 26-28 вересня 2012 р. Івано-Франківськ, 2012. С. 667–670.
 8. **Brown P., Levinson S. C.** Politeness: Some universals in language usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 345 p.
 9. **Clayman S. E.** Reformulating the Question: A Device for Answering / Not Answering Questions in Interviews and Press Conferences. *Text. Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.* 1993. № 13 (2). P. 159–188.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Вдовиченко Г. К.** Пів'яблука : роман. Київ : Нора-Друк, 2008. 240 с.
2. **Вдовиченко Г. К.** Тамдевін : роман. Київ : Нора-Друк, 2009. 234 с.
3. **Демська Л.** Місто в тіні : роман. Київ : Смолоскип, 2000. 206 с.
4. **Карпа І. І.** Перламутрове порно : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. 269 с.
5. **Малярчук Т. В.** Говорити : проза. Харків : Фоліо, 2007. 187 с.
6. **Матіос М. В.** Нація : проза. Львів : Кальварія, 2001. 211 с.
7. **Роздобудько І.** Дві хвилини правди : роман. Київ : Нора-Друк, 2008. 248 с.

8. **Роздобудько І.** Ескорт у смерть : роман. Харків : Фоліо, 2007. 159 с.
9. **Сняданко Н. В.** Комашина тарзанка : повість. Харків : Фоліо, 2009. 283 с.
10. **Соколян М. І.** Кодло : повість. Київ : Факт, 2003. 200 с.
11. **Соколян М. І.** Херем : повість. Київ : Факт, 2007. 184 с.
12. **Тарасюк Г. Т.** Храм на болоті : новочасна притча. Бровари : Відродження, 2007. 219 с.

УДК 811.161.2'1(430) (092)

Г. П. Городиловська

**МОВОЗНАВЧИЙ ДОРОБОК
ПРОФЕСОРА ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА
В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ В МЮНХЕНІ**

У статті висвітлено один із цікавих і важливих періодів у творчій біографії професора Ю. Шевельова, що стосується його наукової діяльності в Українському вільному університеті в Мюнхені. Особливу увагу приділено мовознавчому доробку вченого, серед праць якого виокремлено «До генези називного речення» (1947), «Сучасна українська літературна мова» (1949) та «Галичина в формуванні української літературної мови» (1949), де запропоновано власні погляди науковця щодо історії становлення, функціонування й розвитку української мови.

Ключові слова: наукова діяльність, мовознавчий доробок, українська літературна мова, Ю. Шевельов.

В статье освещен один из интересных и важных периодов в творческой биографии профессора Ю. Шевельова, что касается его научной деятельности в Украинском свободном университете в Мюнхене. Особое внимание уделено языковедческому наследию ученого, среди работ которого выделены «К генезису именительного предложения» (1947), «Современный украинский литературный язык» (1949), «Галичина в формированию украинского литературного языка» (1949), где представлены собственные взгляды ученого относительно истории становления, функционирования и развития украинского языка.

Ключевые слова: научная деятельность, языковедческое наследие, украинский литературный язык, Ю. Шевельов.

The article discusses one of the interesting and important periods in the creative biography of the extraordinary linguist, Professor Y. Shevelov, which deals with his scientific activity at the Ukrainian Free University in Munich. It is noted that Y. Shevelov's linguistic heritage during his period of German emigration remains insufficiently studied until now, which determines the relevance of the chosen topic.

It is formulated the aim of the article, which involves the study and scientific analysis of scientist's linguistic heritage within his emigration period. To fulfill the following tasks we should work out Y. Shevelov's linguistic heritage, which was created during the period of the linguist's stay in Germany between 1946 and 1949 (monographs, scientific articles, articles in the dictionary «Encyclopedia of Ukrainian

Studies», reviews made during this period); analyze the scholar's linguistic works of this periods; submit our own professional commentary on the individual linguistic works of the researcher.

It is proved that being in German emigration and working as a professor at the Ukrainian Free University, Y. Shevelov left a significant linguistic works, which, without a doubt, are the Ukrainians national achievement. Among the scientist's important linguistic works are singled out the following: «To the genesis of the nominative sentence» (1946), «Modern Ukrainian language» (1949), «Galicia in the formation of a new Ukrainian literary language» (1949), where he suggested interesting ideas, his own scientific visions, convincing evidence and facts about the history of the Ukrainian language formation and development. It is confirmed that Professor Y. Shevelov's valuable linguistic heritage at the Ukrainian Free University in Munich is a significant contribution to the Ukrainian linguistic science development.

The prospect of further scientific research can be conducted on the comprehensive study of Y. Shevelov's linguistic heritage, which deals with his German period.

Key words: scientific activity, linguistic heritage, the Ukrainian literary language, Y. Shevelov.

Наукова діяльність учених Українського вільного університету (УВУ) – першого вищого навчального закладу за кордоном з українською мовою викладання – безперечно увійшла в історію вітчизняної та світової науки як приклад благородного й самовідданого служіння українській спільноті. У колі університетських гуманітаріїв провадив свою наукову діяльність надзвичайно високого рівня вчений, професор УВУ Юрій Володимирович Шевельов (псевдоніми Юрій Шерех, Ю. Шерех, Юр. Шер., Юр. Ш., Ю. Ш., Jury Scherech, Jury Šerech, Yury Cherekh, Yu. Sherekh, Yurii Sherekh, Yury Šerech, а також Григорій Шевчук, Гр. Шевчук, Г. Шевчук, Гр. Ш. та ін.), який усе своє життя, увесь свій могутній талант віддав українській науці, дбаючи про її гідність та авторитет. Лауреат Шевченківської премії, академік Національної академії наук України, почесний президент Української Вільної Академії Наук у США, професор Гарвардського і Колумбійського університетів (США), член Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесний доктор Альбертського (Канада) і Лундського (Швеція) університетів, Києво-Могилянської академії та Харківського університету,

постать абсолютно індивідуальна, оригінальна й неповторна в українському та світовому інтелектуальному просторі.

В останні роки з'явилося чимало наукових розвідок, присвячених мовознавчій спадщині цього неординарного лінгвіста, авторами яких є С. Вакуленко [1], П. Гриценко [2], А. Даниленко [3], Л. Довбня [4], В. Калашник [5], К. Каруник [6], Л. Масенко [7], М. Мозер [8], І. Муромцев [9], В. Німчук [10], Я. Рігер [11], Л. Ткач [12] та інші, які здійснили науковий аналіз творчого доробку славетного дослідника, розглянули й описали окремі ділянки його мовознавчої діяльності.

Утім, лінгвістична спадщина професора Ю. Шевельова в період його перебування в німецькій еміграції до сьогодні залишається недостатньо вивченою, що й визначає актуальність обраної теми. Ця актуальність зумовлена об'єктивною потребою комплексно дослідити мовознавчий доробок ученого німецького періоду, який ще не був об'єктом спеціального лінгвістичного аналізу.

Наша мета полягає в тому, щоб висвітлити один з цікавих і важливих періодів у творчій біографії Ю. Шевельова, що стосується його наукової праці в Українському вільному університеті в Мюнхені. Йдеться, зокрема, про наукову діяльність видатного вченого, написання низки навчальних посібників, підручників з сучасної української мови, інших мовознавчих праць, що були опубліковані у видавництві УВУ. Пропонована наукова розвідка, можливо, принаймні частково заповнить ще відчутні сьогодні прогалини про багатогранну діяльність цієї незвичної особистості.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- опрацювати мовознавчий доробок Ю. Шевельова, створений у Мюнхені впродовж 1946–1949 рр. (монографії, наукові статті, словникові статті в Енциклопедії українознавства, рецензії зазначеного періоду тощо);
- проаналізувати лінгвістичні розвідки досліджуваного періоду, що були підготовлені й видані в УВУ та зберігаються в архіві цього навчального закладу в Мюнхені;

– подати власний фаховий коментар окремих мовознавчих праць, зокрема «До генези називного речення» (1947), «Сучасна українська літературна мова: Зшитки 1–10» (1949) та «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1949).

Для кращого сприйняття досліджуваного періоду коротко згадаємо кілька фактів з біографії науковця. 1943 р. після приходу советських військ Юрій Володимирович виїжджає з Харкова. Спочатку їде до Києва, пізніше до Львова, тоді до села Солотвине (Польща). Був у таборі Орем-Лаз (Братислава), згодом потрапив до табору Штрасгоф, де співпрацював з берлінським журналом «Дозвілля». Після того, як редакцію журналу перенесли з Берліна до міста Пляуен, науковець емігрував до Німеччини. Зразу мешкав у Бад-Кіссінгені, Фюрті, а 1946 р. приїхав до Мюнхена, де проживав і працював до 1949 р.

Перебуваючи в еміграції в Мюнхені, Юрій Володимирович продовжив свою довголітню наукову діяльність в Українському вільному університеті, який називав *«хронологічно першою інституцією»* [16, с. 249] (до еміграції він працював доцентом у Харківському інституті журналістики та Харківському університеті). В УВУ мовознавець закінчив докторантуру, захистив дисертацію й здобув науковий ступінь доктора наук. Зі спогадів науковця дізнаємося, що новостворений навчальний заклад аж ніяк не був *«справжнім повноцінним університетом того часу»* [16, с. 249], оскільки працювати було нелегко, не було бібліотек, лабораторій, професори не мали змоги готувати нові курси й нерідко доводилося обмежуватися тим, що пам'ятали з довоєнних викладів. У цій навчальній установі Ю. Шевельов працював на посаді професора й читав курс сучасної української мови, про що свідчить публікація навчального скрипту «Сучасна українська мова: Зшитки 1–10», який вийшов друком 1949 р. у видавництві УВУ (на сьогодні маємо два перевидання цієї книги) [15; 17].

Проаналізувавши скрипт, можемо стверджувати, що він складався з 10 зшитків, тобто лекцій, становив собою структурний, системний тип граматичного опису і був призначений для осіб, які здобували вищу освіту на першому

курсі цього навчального закладу, а також для широкого кола читачів. Усі лекції мали однакову структуру: спочатку йшов виклад теоретичного матеріалу за темами (кожен зшиток мав різну кількість тем, яких загалом було 80), пізніше список літератури до теми, з якою автор радить познайомитися, а далі практичні завдання для самостійної роботи та контрольні запитання. Наприклад, перша (§§ 1–6) і друга лекції (§§ 7–12) присвячені темам лексикології, фразеології та лексикографії; третя (§§ 13–21), четверта (§§ 22–28) і п'ята (§§ 29–32) – синтаксису та принципам української пунктуації; шоста (§§ 33–39), сьома (§§ 40–46), восьма (§§ 47–61) і дев'ята (§§ 62–72) – морфології; остання десята лекція аналізує фонетику, фонологію та засади українського правопису (§§ 73–80).

На початку цього скрипту значну увагу автор приділяє основним мовознавчим розділам – фонетиці, фонології, лексиці, семантиці й граматиці (морфології та синтаксису), а також питанню нормалізації української мови: *«З погляду суто наукового не можна говорити, що в мові що-небудь є правильне або неправильне, – бо все, що є в мові має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Але практичні потреби порозуміння, спілкування й закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає»* [18, с. 3].

На основі цих міркувань Ю. Шевельов пропонує три підходи до мовних явищ – науковий, нормативний та стилістичний: *«При науковому підході ми стараємося кожне явище пояснити, показати, чому воно постало, наскільки поширене, як може далі розвиватися. При нормативному підході ми приміряємо кожне явище до усталених норм і констатуємо: правильно чи неправильно»* [18, с. 3]. Науковий підхід, на думку автора, можна порівняти з працею лікаря, який вивчає певні процеси в людському організмі, щоб зрозуміти їхній перебіг і чинники, що їм сприяють або перешкоджають, а нормативний – з поведінкою лікаря під час набору до війська, де він нічого не вивчає, а лише перевіряє, чи людина підходить до його приписів. Ю. Шевельов зауважує, що перший підхід має передусім

науково-теоретичне значення, а другий – практичне.

Мовознавець називає й третій підхід до мовних явищ – стилістичний, у межах якого з'ясовують питання мети використання тих чи тих варіантів норм літературної мови: *«При стилістичному підході ми завжди ставимо собі питання: а як інакше можна було б висловити те, що тут висловлено; чому вибрано саме цей варіант; чи він кращий, чи гірший від інших можливих? Добре володіє мовою тільки той, хто знає всі її стилістичні можливості і вміє завжди добрати найвідповідніші»* [18, с. 4]. Аналізуючи навчальний скрипт, зауважуємо, що цього стилістичного підходу автор послідовно дотримується практично в кожному з мовних рівнів, які він аналізує.

Описуючи лексику й семантику, професор Ю. Шевельов чітко зазначає відмінність між полісемією слова й гомонімами (омонімами), зауважуючи, що полісемія корисна для мови, а гомонімія, навпаки, некорисна, бо спричинює двозначність, і тому мова намагається позбуватися її. Далі дослідник аналізує такі лексичні категорії сучасної української мови, як архаїзми, неологізми (новотвори), етранжизми (чужомовні слова), діалектизми (територіальні і соціальні), синоніми та їхні синонімічні гнізда, наводить класифікацію лексики за семантичними сферами (побутова, технічно-професійна, емоційно-пейоративна, пестлива, урочиста). Цікавими є, на нашу думку, пояснення автора щодо своєрідної семантики ідіом і фразеологічних зворотів, а також короткі відомості з історії української лексикографії.

Відразу після лексики й семантики мовознавець подає синтаксис як один з розділів граматики, більша частина якого присвячена питанням простого й складного речень. Помітно, що серед тематики, що стосується простого речення, автор виокремлює тему про найменшу синтаксичну одиницю – так званий член речення, а також дає визначення словосполученню й реченню, звертаючи нашу увагу на те, що останнє має два елементи: *«один окреслює носія ознаки, другий – ознаку, приписувану першому в часі і способі. Першого називають*

підметом, або суб'єктом, другого – присудком, або предикатом» [18, с. 51].

Проблематичною є, на думку Ю. Шевельова, класифікація підрядних речень, оскільки її важко зробити, бо *«по-перше, ці речення є дуже різноманітні, по-друге, гіпотактичне складне речення не становить собою чогось застиглого, а перебуває в розвитку» [18, с. 80].* Дослідник вважає, що з-поміж різних принципів класифікації найпоширенішим є принцип за значенням підрядного речення, вжитого в його зв'язку з головним реченням (логіко-граматичний). Отже, лінгвіст виділяє 13 видів підрядних речень: об'єктивні, атрибутивні, місцеві, часові, причинові, мети, умовні, способові, допустові, наслідкові, зіставні, відносно-незалежні та вияснювальні.

Важливими з погляду синтаксису є зауваження Ю. Шевельова щодо граматичної (синтаксичної) природи прямої й непрямої мови як *«певних граматичних конструкцій»*, які насамперед *«характеризуються тим, що становлять собою складне речення: пряма мова – асинтетичне, непряма – гіпотактичне» [18, с. 97].* Впадає у вічі й те, що в синтаксисі видатний філолог наголошує на елементах суто стилістичного синтаксису, до якого належить передусім порядок слів і синтаксичні фігури. З-поміж останніх автор аналізує особливості еліпсів та апосіопез, що становлять собою синтаксичні фігури недоговоріння та гемінацію, плеоназм, ампліфікацію і градацію, які є синтаксичними фігурами накопичення.

Оскільки синтаксис тісно пов'язаний з пунктуацією, дослідник не залишає поза увагою питання про принципи української пунктуації, зокрема формально-граматичний, на який вона найчастіше спирається.

Морфологію як ще один розділ граматики професор Ю. Шевельов аналізує в навчальному скрипті після синтаксису. У ньому він звичайно подає 10 частин мови й кожен з них докладно описує, ілюструючи свої погляди переконливими доказами й фактами. Варто зазначити, що, вивчаючи кожен частину мови, дослідник торкається питань словотвору.

У прикінцевих заувагах до словотвору сучасної української мови автор зазначає, що для різних частин мови характерні свої типи словотвору. Виявляється, що для іменників і прикметників, а також деяких числівників властиве широке використання наростків. Прислівники, які ближче стоять до імен, також характеризовано розвитком наростків, натомість у дієсловах вагомішу роль відіграють приростки.

Після морфології у скрипті описано фонетику й фонологію. Науковець подає класифікацію голосних і приголосних звуків, їхню загальну характеристику, вимову, творення й чергування. Проаналізовано також основні риси українського складу, досліджено характер і вплив словесного наголосу.

Остання тема в аналізованому скрипті стосується засад українського письма й правопису. Ю. Шевельов вважає, що українське письмо у своїй основі фонематичне, тобто в ньому літера відповідає фонемі, але, на думку дослідника, цей принцип не завжди послідовно витриманий, бо, наприклад, літери *ї* та *ш* завжди позначають два звуки, а це суперечить фонематичному принципіві. Автор називає не менш важливий семантичний принцип, який доповнює попередній і фіксує моменти значення без їхнього звукового оформлення. У межах фонематичного принципу письма мовознавець виокремлює три засади правопису – фонетичну, етимологічну та історико-етимологічну й наголошує на тому, що *«наш правопис становить компроміс між фонетичним й етимологічним принципом»* [18, с. 299]. Дослідник визнає те, що таке поєднання в мові є надзвичайно вдалим.

Отже, проаналізований скрипт «Сучасна українська літературна мова» охоплював повний курс сучасної української мови й усі основні розділи мовознавства (фонетику й фонологію, лексикологію й фразеологію, граматику й словотвір). Важливо, що в ньому Ю. Шевельов системно описав сучасну українську літературну мову в усьому багатстві її стилістичних засобів, а також значну увагу приділив питанню нормалізації мови й українському правопису, що завжди було і є актуальним у наш

час, тому є всі підстави вважати скрипт вагомою навчально-методичною працею.

Помітним наслідком наукової праці Ю. Шевельова мюнхенського періоду була публікація низки його робіт у видавництві УВУ, серед яких найважливіше місце посідають «До генези називного речення» [13] та «Галичина в формуванні нової української літературної мови» [14].

Перша праця – це монографія про походження називного речення, написана 1941 р. в Харкові, але повністю закінчена в Мюнхені й опублікована у видавництві УВУ 1947 р. Зазначимо, що на основі цієї наукової розвідки Ю. Шевельову було присуджено докторський ступінь 1949 р. У цій роботі подано найдокладніший аналіз категорії називних речень в аспекті їхнього походження та функціонування в літературній мові ХІХ–ХХ ст., бо такі речення для західної лінгвістики були зовсім не вивченою категорією.

Друга праця підготовлена 1943 р. під час короткого перебування Ю. Шевельова у Львові, але завершена й видана також у Мюнхені 1949 р. (пізніше цю працю було передруковано ще кілька разів). У ній порушено питання діалектної основи української літературної мови, зокрема її галицького варіанта, подано ґрунтовну характеристику цього різновиду й визначено його роль у становленні норм загальнонаціонального мовного стандарту. Про важливість цієї наукової розвідки відомий сучасний мовознавець П. Гриценко слушно зазначає, що «окрім точного відтворення мовно-історичної конкретики, це дослідження цінне сьогодні передусім формулюванням кола проблем щодо формування української мови нового періоду, зокрема ролі окремих мовно-культурних теренів у цьому процесі. Літературна мова, – продовжує вчений, – традиційно осмислювана як надтериторіальна, надлокальна форма існування національної мови, у цій праці прочитується у просторовій парадигмі, через локальну та історичну віднесеність; замість традиційного для українського мовознавства відкидання галичанізмів їм дається виважена оцінка» [2, с. 15]. Такий висновок науковця цілком виправданий і обґрунтований.

Отже, перебуваючи в еміграції в Німеччині і працюючи на посаді професора в Українському вільному університеті, Ю. Шевельов залишив значний мовознавчий доробок, який без сумніву є національним здобутком українців. Незважаючи на те, що в перші повоєнні роки в еміграції не було сприятливих умов для повноцінної наукової роботи, Юрій Володимирович продовжував працювати над актуальними питаннями україністики.

Серед окремих лінгвістичних праць аналізованого періоду на особливу увагу заслуговують «До генези називного речення» (1946), «Сучасна українська літературна мова» (1949) та «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1949), у яких лінгвіст пропонує цікаві ідеї, власні погляди, переконливі докази й факти щодо історії становлення, функціонування й розвитку української мови. Аналіз й опис цих праць засвідчує, що вони є цінним науковим доробком Ю. Шевельова й вагомим внеском у розвиток української мовознавчої науки.

Перспективу наукових розвідок убачаємо в подальшому дослідженні мовознавчої спадщини Ю. Шевельова, зокрема німецького періоду його діяльності.

Бібліографічні посилання

1. **Вакуленко С. В.** Переклад наукового доробку Юрія Шевельова: здобутки та перспективи. *Юрій Шевельов – учора, сьогодні, завтра* : зб. за підсумками наукових викладів у Харкові 30 жовтня 2013 р. Харків : Майдан, 2014. С. 113–129.
2. **Гриценко П. Ю.** Професор Юрій Шевельов (Штрихи до портрета видатного мовознавця). *Юрій Шевельов: учений-гуманітарій, дослідник української мови і літератури* : зб. статей. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 7–29.
3. **Даниленко А., Чабан Л.** Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех). Матеріали до бібліографії. Нью-Йорк, 1998. 199 с.
4. **Довбня Л. Е.** Мовознавча діяльність Юрія Шевельова

- в Українському вільному університеті Мюнхена. *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 490–492. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/5/122.pdf> (дата звернення: 24.02.2019).
5. **Калашник В. С.** Питання стилістики в працях Ю. Шевельова про українську мову та літературу. *Юрій Шевельов: учений-гуманітарій, дослідник української мови і літератури* : зб. статей. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 65–74.
6. **Каруник К. Д.** Шкільні граматики Юрія Шевельова: з історії українських підручників української мови. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 4 (260). С. 31–35.
7. **Масенко Л. Т.** «Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови». Шевельов Ю. *Вибрані праці*: у 2-х кн. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн. 1: Мовознавство. С. 5–25.
8. **Мозер М.** Юрій Шевельов та парадигми сучасної україністики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2009. № 854. Вип. 57. С. 224–227.
9. **Муромцев І. В.** Юрій Шевельов – видатний учений сучасності. Харків : Око, 1996. С. 13–22.
10. **Німчук В. В.** Шевельов і проблеми нашого правопису. *Українська мова*. 2009. № 2. С. 95–101.
11. **Рігер Я.** Упровідне слово. Шевельов Ю. *Історична фонологія української мови*. Харків : Акта, 2002. 1066 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/431168/> (дата звернення: 22.02.2019).
12. **Ткач Л. О.** Юрій Шевельов. *Дивослово*. 2008. № 12. С. 24–32.
13. **Шевельов Ю. В.** До генези називного речення. Мюнхен, 1947. 50 с.
14. **Шевельов Ю. В.** Галичина в формуванні нової української літературної мови. Мюнхен : Ukrainian Free University Press, 1949. 93 с.
15. **Шевельов Ю. В.** Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії. Київ : Темпора, 2012. С. 29–446.

16. **Шевельов Ю. В.** (Юрій Шерех). Я – мене – мені ... (і довкруги). Харків ; Нью-Йорк, 2001. Т. 2 : В Європі. 304 с.
17. **Шерех Ю.** Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 401 с.
18. **Шерех Ю.** Сучасна українська літературна мова (Зшитки 1–10). Munchen : Ukrainian Free University Press, 1949. 306 с.

УДК 811.161.2'38

В. В. Корольова

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ АВТОРА В П'ЕСАХ НЕДИ НЕЖДАНОЇ

У статті проаналізовано трактування комунікативної стратегії й тактики з різних мовознавчих аспектів; наведено наявні класифікації комунікативних стратегій за різними критеріями; виявлені авторські комунікативні стратегії й тактики в драматургійному дискурсі Неди Нежданої, з'ясовано їхню прагматичну значущість.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, драматургійний дискурс, зовнішня драматургічна комунікація.

В статье анализируются определения коммуникативной стратегии и тактики в различных лингвистических аспектах; приведены существующие классификации коммуникативных стратегий по различным критериям; прослежены авторские коммуникативные стратегии и тактики в драматургическом дискурсе Неды Нежданой, определена их прагматическая значимость.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, драматургический дискурс, внешняя драматургическая коммуникация.

The article analyzes interpretation of communicative strategy and tactics from different linguistic aspects; a classification of communicative strategies according to different criteria is given; author's communicative strategies and tactics were revealed in the dramatic discourse of Neda Nezhdana, their pragmatic significance was clarified.

Classification of general strategies by O. Issers, based on the degree of «globalization» of intentions, characterizes the typology of communicative strategies of a playwright within the framework of external communication, and is itself a division into basic and auxiliary (pragmatic, dialogue and rhetorical). The main strategy is the most significant and is related to the influence on an addressee, the auxiliary one is conditioned by the situation, control over the flow of communication and attracting the attention of an addressee. Within the framework of the paratext components of contemporary drama a playwright implements the main communicative strategy of suggestion and auxiliary pragmatic (formation of emotional mood, formation of aesthetic attention, self-presentation), dialogue (control of the theme and initiative) and rhetorical (drawing attention) strategies, using tactics of contributing to the fact, intrigue, reference to authority, pathetization, shock, creation of

contradictions, author's authority, going beyond the canon, forecasting, intimization, involvement in a dramatic action, for playing

In the context of external communication Neda Nezhdana uses tactics that help the potential reader to further decode author's design, while at the same time intrigues him or her by creating an information vacuum or a broad associative spectrum in paratext elements.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, dramatic discourse, external dramatic communication.

У контексті антропологічного зорієнтування мовознавства термін «стратегія» є активно вживаним у сучасній лінгводидактиці, прагмалінгвістиці, когнітивній та комунікативній лінгвістиці. Синтагматичні зв'язки цього поняття досить широкі: мовознавці використовують терміни *мовленнєва стратегія, стратегія мовленнєвої поведінки, стратегія спілкування, мовна стратегія, дискурсивна стратегія, стратегія потрактування тексту*. У сучасній науці послуговуються переважно назвами *комунікативна стратегія* і *мовленнєва стратегія*. Зауважимо, що ці терміни, на нашу думку, є синонімічними й позначають найширші поняття лінгвістики.

У працях сучасних дослідників трактування комунікативної стратегії має значну варіативність. Є. Ключев під комунікативною стратегією вбачає сукупність запланованих мовцем і реалізованих під час комунікації теоретичних ходів, зумовлених досягненням комунікативної мети [4, с. 18]. За І. Борисовою, комунікативну стратегію тлумачать як «надзавдання спілкування, що диктується практичними цілями мовця і передбачає відбір фактів та їхнє подання в певному висвітленні з метою впливу на інтелектуальну, вольову та емоційну сферу адресата» [2, с. 85–86]. К. Ферх і Дж. Каспер потрактовують стратегію як «потенційно свідомий план для вирішення проблеми досягнення конкретної комунікативної мети» [12]. За Ф. Бацевичем, стратегія мовленнєвого спілкування – це контроль і вибір дієвих ходів комунікації та гнучкої їхньої видозміни в конкретній ситуації [1, с. 133]. Комунікативні стратегії мають практичну реалізацію в комунікативних тактиках, що вербалізують визначені лінії поведінки учасників спілкування на певному етапі комунікативної взаємодії, спрямованої на одержання бажаного

ефекту чи запобігання небажаного ефекту. У цьому разі комунікативна стратегія й тактика перебувають у відношеннях частини й цілого. Низка дослідників визначають гіпогіперонімічний зв'язок комунікативної стратегії й тактики, інтерпретуючи кожен тактику як окремішній «субжанр».

Потенціал комунікативних стратегій неодноразово був предметом аналізу мовознавців у межах конкретного дискурсу (див. Т. Янко [11], О. Іссерс [3], А. Корольова [6]). У певних дискурсах мовленнєве планування досягає рівня технологій, що вмотивовує наявні дослідження комунікативних стратегій у політичному (А. Олянич [10]), професійному (Н. Литвиненко [8]), релігійному (А. Салахова [11]) дискурсах. Окремих лінгвістичних досліджень особливостей комунікативних стратегій автора в сучасному драматургійному дискурсі поки що немає, що й зумовлює актуальність запропонованої наукової розвідки. Метою нашої статті є аналіз комунікативних стратегій автора сучасного драматургійного дискурсу на прикладі п'єси Неди Нежданої. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: окреслити наявні в драматургійному дискурсі комунікативні стратегії; виявити особливості авторських комунікативних стратегій у драматургійних творах Неди Нежданої; визначити їхню прагматичну значущість.

Джерельною базою стали твори сучасної авторки Неди Нежданої, яка є головою конфедерації драматургів України, керівником відділу драматургійних проектів Центру театрального мистецтва імені Леся Курбаса. П'єси Неди Нежданої мають понад 60 театральних сценічних утілень в Україні та за її межами.

Драматургійна комунікація передбачає активного автора й пасивного читача, комунікативна діяльність якого невідома авторові й лише гіпотетично проєктована адресантом. Однак потенційний читач як учасник комунікації стає вирішальним чинником у виборі комунікативних стратегій автора, оскільки саме вдала комунікативна стратегія зумовлює високий прагматичний потенціал п'єси й успішність естетичного впливу на читача. Найвдалішим визначенням в аспекті авторської стратегічної діяльності, на нашу думку, є трактування О. Іссерс,

за яким комунікативна стратегія – це когнітивний план спілкування, що контролює оптимальне виконання комунікативних завдань мовця в умовах браку інформації щодо дій партнера [3, с. 100], бо комунікативна діяльність драматурга позбавлена конкретної інформації про адресата художнього твору.

Драматургійний текст – це результат експлікованої комунікації, що набуває статусу цілеспрямованої дії і структурований на два рівні спілкування: внутрішній, що відбувається між персонажами, і зовнішній, що є діалогом між драматургом і читачем. Внутрішня комунікація надає авторові роль посередника між читачем і подією, який намагається програмувати емоційну реакцію реципієнта, а зовнішня – роль суб'єкта комунікації в діалозі із читачем. У конкретній ситуації спілкування (на зовнішньому або внутрішньому рівнях комунікації) драматург обирає оптимальні комунікативні стратегії, що сприяють досягненню художніх цілей. У цьому разі авторську стратегію потрактуємо як усвідомлення художньої комунікативної ситуації загалом, визначення напряму розвитку й організації впливу на адресата в інтересах досягнення мети спілкування, реалізацію цього впливу в конкретних комунікативних тактиках. Оптимальна стратегія спілкування дає змогу щонайкраще досягти поставленої мети на конкретному рівні комунікації в межах драматургійного дискурсу.

Під час зовнішньої комунікації в прямій авторській мовленнєвій партії, до якої належать заголовки, епіграф, присвята, пролог, список дійових осіб, ремарки, драматург обмежений у безпосередньому впливі на сприйняття твору читачем, що зумовлює використання ним специфічних комунікативних стратегій. У цьому разі класифікація загальних стратегій О. Іссерс, базована на ступені «глобальності» намірів, найвдаліше характеризує типологію комунікативних стратегій драматурга в межах зовнішньої комунікації і являє собою поділ на основні й допоміжні (прагматичні, діалогові й риторичні). Основна стратегія є найзначущішою й пов'язана з впливом на адресата, допоміжні – зумовлені ситуацією, контролем над

перебігом спілкування й привертанням уваги адресата. У межах паратекстових компонентів сучасної драми драматург реалізує основну комунікативну стратегію сугестії й допоміжні прагматичні (формування емоційного настрою, формування естетичної уваги, самопрезентація), діалогові (контроль над темою й ініціативою) і риторичні (привертання уваги) стратегії, використовуючи тактики опертя на факт, інтригування, посилення на авторитет, патетизації, епатажу, створення суперечностей, авторського авторитету, виходу за межі канону, прогнозування, інтимізації, залучення до драматургійного дійства, загравання.

У художніх творах найяскравішим вербалізатором авторських комунікативних стратегій є заголовок, з яким пов'язані й основна стратегія сугестії, і допоміжні стратегії. Зокрема, Неда Неждана використовує в заголовках інтертекстуальність, пов'язуючи новий текст з уже відомими реаліями дійсності чи культури й вербалізуючи цим комунікативну тактику опертя на факт. Такий зв'язок авторка встановлює, наприклад, через залучення імені історичної особи в назві «Химерна Мессаліна», де згадано дружину римського імператора Клавдія. У своїх заголовках Неда Неждана активно залучає прагматичну стратегію формування естетичної уваги й риторичну стратегію привертання читачької уваги через використання оригінальних, неочікуваних назв, наприклад: «Колона черепак», «Той, що відчиняє двері», «Голос тихої безодні», «Мільйон парашутиків».

Потужним репрезентатором авторської стратегії сугестії є жанровизначальний підзаголовок, що активізує в потенційного читача правильне з погляду автора сприйняття когнітивних змістів драматургійного твору. Аналізовані п'єси мають і традиційне, і авторське жанровизначення. Подаючи канонічний жанровизначальний підзаголовок у п'єсі, Неда Неждана обирає тактику зняття суперечностей, наприклад: «Коли повертається дощ» – *трагікомедія*; «Потойбіч кохання» – *драма*. Водночас драматург, нехтуючи тактикою авторського авторитету, вводить парадоксальне поєднання непеєднуваного в позначення жанру,

наприклад: «Той, що відчиняє двері» – *чорна комедія для театру національної трагедії*. Утілюючи прагматичну стратегію самопрезентації (побудови власного іміджу) через тактику інтригування, авторка пропонує так звані авторські жанри, наприклад: «Коли повертається дощ» – *небезпечна гра на дві дії*.

Засобом експліцитного впливу на потенційного читача постає також список дійових осіб, що характеризується структурною й інформативною різноплановістю в досліджуваних текстах. Пріоритет становлять лаконічні авторські описи героїв у переліку дійових осіб, у яких драматург обирає лише одну ознаку, надаючи, наприклад, перевагу віковій характеристиці:

Дійові особи:

Жінка, вона ж Віра – 30–32 роки.

Дівчина, вона ж Віка – 25–26 років (1, с. 36).

Деталізовані списки дійових осіб дають змогу авторці звернути увагу читача на ті риси героя, що є значущими для розкриття авторської позиції й зумовлені комунікативною тактикою прогнозування ймовірних сюжетних складників драматургійного твору. Наприклад:

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Марк – чоловік 35 років, середньої зовнішності, головний редактор газети «Міські вісті»

Марта – приваблива жінка 30 років, нешлюбна дружина Марка, модельєр весільних суконь

П'єро – він же Петро, довговидий чоловік 35 років, директор місцевого кладовище

Андрій – чоловік 30 років, відверто вродливий, історик, директор місцевого музею

Галина – дівчина 27 років, господиня і кельнерка кав'ярні «Під парасолькою», у недавньому минулому – кандидат історичних наук; чужинка

Тінь – молода дівчина, дивакувата, подекуди, що божевільна; у довгій сукні, простоволоса, боса (1, с. 222).

Комунікативна стратегія самопрезентації зумовлює використання в зовнішній драматургійній комунікації літературного псевдоніма, що дає певну характеристику

авторської особистості як творця. У цьому разі драматурги умотивовують псевдонім своїм творчим кредо. Зокрема, Неда Неждана (справжнє ім'я Надія Мірошниченко) в інтерв'ю пояснює: «Для мене багато значить саме творча “нежданість”. Тому я намагаюсь у кожній п'єсі йти в іншому напрямку. Навіть збірник моїх п'єс має назву “Провокація іншості”» [5].

Варто зазначити, що моделі прямої комунікативної партії сучасних українських драматургів бувають: мінімізована, стандартна, максимізована, розгорнута [7, с. 116]. Аналізовані драматургійні твори Неди Нежданої мають у структурі зовнішньої комунікації три обов'язкових класичних елементи (заголовок, жанровизначальний підзаголовок і перелік дійових осіб), що складають стандартну модель прямої авторської комунікації.

Отже, диференціація комунікативних стратегій сучасного українського драматурга чітко визначена двома рівнями драматургійного дискурсу й мотивована загальною авторською інтенцією. У межах зовнішньої комунікації Неда Неждана застосовує тактики, що й допомагають потенційному читачеві в подальшому декодуванні авторського задуму, і водночас інтригують його, створюючи інформаційний вакуум або над широкий асоціативний спектр у паратекстових елементах. Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз творчості Неди Нежданої в когнітивному й етнолінгвістичному аспектах.

Бібліографічні посилання

1. **Бацевич Ф.** Основи комунікативної лінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
2. **Борисова И. Н.** Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге. *Русская разговорная речь как явление городской культуры*. Екатеринбург : Урал. гос. ун-т, 1996. С. 21–48.
3. **Иссерс О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 284 с.
4. **Клюев Е. В.** Речевая коммуникация. Успешность речевого общения. Москва : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. 320 с.

5. **Константинова Е.** Драматург в законе. Неда Неждана об актуальности театральной реформы. *ZN UA*. 12 марта 2010. URL: http://gazeta.zn.ua/CULTURE/dramaturg_v_zakone_neda_nezhdana_ob_aktualnosti_teatralnoy_reformy.html (дата звернення: 01.08.2018).
6. **Корольова А. В.** Типологія комунікативних стратегій мовленнєвої поведінки в ситуаціях конфлікту. *Слов'янський вісник. Серія «Філологічні науки»*. Рівне : РІСКСУ, 2006. Вип. 6. С. 119–122.
7. **Корольова В. В.** Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми. Дніпро : Ліра, 2016. 382 с.
8. **Литвиненко Н. П.** Комунікативні стратегії і тактики в медичному дискурсі. *Вісник Дніпропетров. ун-ту. Серія «Мовознавство»*. 2009. № 11. Вип. 15. Т. 3. С. 72–80.
9. **Олянич А. В.** Презентационные стратегии в военнополитическом дискурсе. *Вестник ВолГУ. Серия № 2*. 2003. Вып. 3. С. 121–128.
10. **Салахова А. Г.** Стратегия аргументации в религиозном интернет-дискурсе. *Вестник Челябинского гос. ун-та. Серия «Филология. Искусствоведение»*. 2010. № 34 (215). С. 109–112. URL: <http://www.lib.csu.ru/vch/215/023.pdf> (дата звернення: 07.09.2018).
11. **Янко Т. Е.** Коммуникативные стратегии русской речи. Москва : Языки славянской культуры, 2001. 382 с.
12. **Faerch C., Kasper G.** *Strategies in Interlanguage Communication*. New York: Longman, 1983. 248 p. URL: http://www.academia.edu/175397/Strategies_in_Interlanguage_Communication_C._Faerch_and_G._Kasper (дата звернення: 11.09.2018).

Джерела фактичного матеріалу

1. **Неждана Неда.** Провокація іншості : поеми. Київ : Український письменник, 2008. 277 с.

УДК 811.161.2'38+81'366.5

О. Р. Микитюк

ТАВТОЛОГІЯ В ТЕКСТАХ ДМИТРА ДОНЦОВА ЯК ВЗІРЕЦЬ ВИСОКОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Проаналізовано тавтологію як взірець високої культури мовлення та яскравий мовно-виразальний засіб у творенні мовної картини світу Дмитра Донцова. З'ясовано тавтологічну насиченість та різноманітність науково-публіцистичного стилю, що репрезентує ідеологічну позицію автора, формує націєцентричну позицію читача, є дієвим засобом впливу для творення національної еліти, яка здатна змінити свідомість суспільства.

Ключові слова: тавтологія, науково-публіцистичний стиль, картина світу, державотвірний світогляд, Дмитро Донцов.

Проанализировано тавтологию как образец высокой культуры речи и яркое культурно-выразительное средство в создании языковой картины мира Дмитрия Донцова. Выяснено тавтологическую насыщенность и разнообразие научно-публицистического стиля, что представляет идеологическую позицию автора, обогащает национальноцентрическую позицию читателя, является существенным средством для формирования национальной элиты, которая способна изменить сознание общества.

Ключевые слова: тавтология, научно-публицистический стиль, картина мира, государственнотворческое мировоззрение, Дмитрий Донцов.

The relevance of the article is conditioned by the need to study the semantic load of the tautologies in the texts of Dmytro Dontsov, which reveal the national-building, state-building and representative functions of the language, are important means of creating of an individual-author's picture of the world, the basis of a high speech culture and an invaluable factor for the language knowledge of the world.

Purpose of the article: to analyze the tautology in the texts of Dmytro Dontsov as an example of a high speech culture. Tasks: 1) to show the role of a tautology in creating of a national world picture; 2) to characterize the culture of the author's speech through the prism of tautology; 3) to recreate the linguistic and historical background as the basis for understanding of the tautology in the text.

Scientific and journalistic texts of Dmytro Dontsov are the witnesses of the return of the historical memory of Ukrainians. Numerous is the tautology that creates the visualizing effect of the image, serves as factors of influence on the human consciousness, is an argument for the explanation of the author's ideology. The

tautology in the texts of the thinker reproduces the basic principles of education of the ruling class, forms a generation of fighters, and helps to realize the love to one's native.

Future prospects of research are: 1) to explore the national-linguistic personality of Dmytro Dontsov on the basis of metonymy, synecdoche, and to identify the patterns of its use; 2) to show the tendency of the idioms use in various writings of the author.

Key words: tautology, scientific journalistic style, world picture, state-building worldview, Dmytro Dontsov.

Аналіз картини світу Дмитра Донцова неймовірно цікавий, оскільки лексико-семантичний зріз його текстів містить низку увиразнювальних та аргументаційних засобів, передусім, антитез, порівнянь, метафор, що є неперевершеним взірцем самобутньої української мови. Найрізноманітніший за формою мовний матеріал створює «багатоплановий образ, який впливає на свідомість людини, її розум, почуття» [10, с. 105].

Унікальним явищем в тропеїстиці Дмитра Донцова є тавтологія, яку зазвичай обмежують стилем художньої літератури. Важливо, що цей поліфункційний троп є не лише елементом високої культури мовлення, а в науково-публіцистичних текстах мислителя та трибуна нації зазнає семантичної трансформації, є фактично текстотвірним чинником, що актуалізує авторську позицію, формує думку читача та демонструє націє- та державотвірну функцію мови.

Опис тропеїстики тексту, зокрема тавтології як елемента культури мовлення, неможливий без аналізу мовної (національно-мовної, когнітивної, ментальної) картини (моделі) світу, що є об'єктом вивчення науковців [6; 8; 14; 15; 16]. Крім того, низка дисциплін: структурна семантика [5; 17], лінгвостилістика [4; 7; 10], прагмалінгвістика [1; 3; 8], етнолінгвістика [2; 6], лінгвонаціологія [13] – за предмет свого дослідження обирають найрізноманітніші характеристики суспільного світогляду та світосприйняття, що увиразнює тавтологія.

Хоч лексико-семантичні відношення є об'єктом аналізу класичної лексикології, проте дотепер немає вектора опису цього явища як мовообразу світу, не подано характеристики творів

Дмитра Донцова в мовному плані, не показано семантичного навантаження тропеїстики текстів, зокрема тавтології, ідеолога українського націоналізму. На сьогодні поза увагою залишено науково-публіцистичний стиль, що відтворює мовно-ментальний зріз українського простору. Відтак потрібним є дослідження лексичних особливостей праць «Дух нашої давнини», «Хрестом і мечем», «Націоналізм» тощо в аспекті культури мовлення.

Щодо структурних особливостей тавтології, то в творах Д. Донцова маємо: різні граматичні форми однієї частини мови (*рівні з рівними, малий народ, в кого малі думки*), нанизування однокореневих слів (*сліпець вестиме сліпого*); словотвірну тавтологію (*принципіальна безпринциповість*), двоскладові тавтологічні речення, де присудок виражений називним чи орудним відмінком (*ворог є ворог, гріх є гріхом*); словосполучки з тавтологічним епітетом (*сильні мають бути зі сильними*). Об'єктом аналізу статті є семантичне навантаження тавтології в текстах Дмитра Донцова, що розкриває націє-, державотвірну та репрезентативну функції мови, є вагомими засобом підкреслення індивідуально-авторського стилю, показником добірного мовлення та неоціненним чинником для мовного пізнання світу. У статті ставимо за мету проаналізувати тавтологію в текстах Дмитра Донцова, що є взірцем високої культури мовлення. Поставлена мета передбачає розв'язок таких завдань: 1) показати роль тавтології у творенні національної картини світу; 2) охарактеризувати культуру мовлення автора крізь призму тавтології; 3) відтворити мовно-історичне тло, що є основою для розуміння тавтології в тексті.

Дмитро Донцов є вправним знавцем української мови, оскільки його твори насичено порівняннями, метафорами, антитезами, фразеологізмами тощо [11]. Тавтологія в його текстах – це блискучий стилістичний прийом, що актуалізує сказане, ідейно та ідеологічно вмотивовує авторську позицію, творить структурно та семантично цікавий текст. Варто наголосити, що жодного разу мислитель не використовує тавтологію як вад мовлення (на зразок *маршрут руху, глухий тупик, перший дебют*).

Найприкметніша ознака тавтології – мимовільний або, навпаки, навмисний повтор одних і тих самих слів чи мовних зворотів – зумовила її значеннєву наповненість та структурну різноманітність. Важливо, що тавтологія завжди співвіднесена з категорією оцінки, що є основою зіставлення з «такими поняттями як норма та нормативна картина світу, альтернатива і вибір, практичне міркування та ухвалення рішення» [1, с. 4].

Виразником високої культури мовлення Дмитра Донцова є: 1) використання власне авторської тавтології; 2) цитування тавтологічних зворотів різних текстів, зокрема, Євангелія, Літопису Самійла Величка, творів Г. Сковороди, Т. Шевченка. (прикметно, що в цій групі трапляються церковнослов'янізми); 3) авторська тавтологія, увиразнена словотвірними маркерами.

1. Завдання Дмитра Донцова – виховати керівну верству, яка зможе сформувати державотвірні ідеали. Цю думку він підсилює тавтологією і переконливо пояснює, що причиною руїни цілої країни є стан, *«коли перестають бути сильними сильні, а хоробрі хоробрими, кріпкі кріпкими, вчителі вчителями, провідники провідниками»* (1, с. 59), та виокремлює потребу поєднуватися *«рівних з рівними»* (1, с. 76). Тавтологічні епітети *(хоробрі) хоробрими, (кріпкі) кріпкими* тощо увиразнюють позицію трибуна нації, наголошують на значеннєвих семах кожного слова.

Оскільки XIX ст. автор текстів «Націоналізм», «Хрестом і мечем» та інших вважає інтернаціоналістичним, а патріотизм нашої верхівки того часу трактує як «звиродніле почуття», тому великий публіцист повертає нашу ментальність до великих часів минулого, і знову тавтологія є увиразнювальним чинником, бо тоді *«люди жили нормально, думали нормально, відчували нормально, ...патріотизм був патріотизмом, а не космополітизмом; ... нація була нацією, а не “всенацією”; ... любов до свого була любов'ю до свого, а не – водночас – до чужого й ворожого»* (3, с. 92). Тавтологію в цьому твердженні доповнює антонімія, бо заставлено *патріотизм – космополітизм, націю – всенацію, своє – вороже*. Синтаксична конструкція з орудним відмінком, наприклад, *патріотизм є патріотизмом*

(ніщо інше!), *нація* є *нацією* (тобто лише споконвічна, особлива), створює безапеляційність твердження, не допускає іншого трактування. Порівняймо також, що для старокозацького періоду «*гріх є гріхом*» (3, с. 110), тобто моральні закони не підлягають жодному обговоренню.

Надважливо для Д. Донцова – бути сильним, на його творах виросло ціле покоління борців, які згодом стали численною армією УПА. Через це в тексті своєї засадничої праці «Націоналізм» автор пише: «*Для мужньої психології ворог є ворог*» (2, с. 113). Тавтологія з так званим другим називним відмінком є коротким і чітким узагальненням, підсумком сказаного. Недаремно мовознавці твердять: «Світ пізнання митця – через власний досвід, усвідомлення народних, національних традицій, а також законів творення визначальних цінностей загальнолюдського буття – знаходить адекватне вираження в індивідуальному слові, яке стає образом світу» [12, с. 22].

Тавтологію неодноразово в текстах Дмитра Донцова творить займенник *свій* (*своя*), що наголошує на відчутті рідного, українського. Мислителя турбує, що «*категорії – Бог, своя правда, своя земля – стали чужими новітнім апостолам космополітизму*» (3, с. 95). Новітні гуманісти пророкують загибель тим, хто зміцнює й розвиває «*свої бойові інстинкти, свою нетолерацію*» (3, с. 95).

Окремим типом увиразнення державницько виразних творів «Націоналізм», «Хрестом і мечем», «Дух нашої давнини» є використання числівника *один*, що є символом цілісності та єдності. На думку Д. Донцова, Ю. Шерех, У. Самчук, Ю. Косач прославляють «малу людину», яка не ставить собі ніякої мети, не визнає нічиєї землі. Саме таких людей мислитель називає «моральною гололотою» та вважає, що «це не “тип малої людини”, а це тип підлої людини» (3, с. 239). Ідеолог українського націоналізму протиставляє їм власну позицію, що є тавтологічним нагромадженням словосполук із числівником *один*, оскільки «*всі три Шельменки з іронією ставляться до людей одного світогляду, одної “національної лінії”, до людей*

“засадничого становища”, людей **одної доктрини, одної ненависти**» (3, с. 238).

Культурні орієнтири Дмитра Донцова відтворюють такі тавтологічні вислови: *«Шляхетна справа ушляхетнює й нешляхетну людину»* (1, с. 76), *«культура дихала й надихувала свій народ»* (1, с. 44). Власне тавтологія творить тло для сприйняття метафоричності текстів трибуна нації Д. Донцова, наголошує на україноцентричній позиції автора, показує небайдужість до тогочасних подій.

2. За поглядами Дмитра Донцова, сильна українська держава має бути побудована на міцних традиціях наших попередників. Шану до героїчного минулого відтворює цитування Літопису Самійла Величка, бо наші предки мислили за такою формулою: промовляти мають *«вольні до вольних, рівні до рівних, і чесні до чесних»* (3, с. 82). Це не лише тавтологія, це закон, за яким повинні жити державники зараз, бо ще Клирик Острозький (невідомий полеміст др. пол. XVI – поч. XVII ст.) дав заповіт: *«Не личить говорити і радитися зі сліпими про світло, з розбійниками про мир і згоду»* (3, с. 82). Цю саму думку підтримує князь Костянтин Острозький: *«Достойними достойная соизидатися и чесными честная совершиться обиче, и через годних людей годние річи бивают справовані»* (1, с. 74; 3, с. 121). Впадає у вічі, що саме форми *вольні, достойная, годні* використовує ідеолог українського націоналізму, у такий спосіб церковнослов'янізми підсилюють тавтологію й утверджують давність поданого зазначення.

Надважливо звернути увагу на тавтологічні звороти, що присутні в Євангелії, відтак аксіоматично до сьогодні формують правильні постулати. Наприклад, сутність об'єднання задля об'єднання, що нерідко присутнє в українській політиці, за Божими законами звучить так: *«Написано в Євангелії: коли сліпець вестиме сліпого, обидва впадуть у яму. Проблема проводу, сто разів важливіша від інших, набирає в наші часи особливо великого значення»* (3, с. 132–133).

Дмитро Донцов неодноразово цитує думки Г. Сковороди і в епіграфах, і в текстах: *«Хочеш царем бути? Май серце*

царське!» (1, с. 104); *«равное равенство, которое глупцы введут в мир всею покушаются?»* (1, с. 48); *«яблуні не вчи родити яблука..., лиш відгороди її від свині»* (1, с. 51). Відтак знавець української ментальності Г. Сковорода та творець покоління борців Д. Донцов ідейно однаково формують світоглядові цінності.

Позиція Д. Донцова спирається на знання Т. Шевченка, який з категоричним запереченням ставився *«до понять “чужини” і “чужих людей”, “чужої землі”, “чужого піску”, “чужого поля”,... домінантою звучить у нього нехіть до “чужих людей”»* (3, с. 108). Тавтологічне нашарування різних граматичних форм прикметника *чужий* ілюструє погляди Т. Шевченка та показує ідеологічні орієнтири автора.

Інтелектуалізм тексту підкріплює численне звернення до авторитетів, зокрема мислитель цитує Т. Масарика: *«Малий народ тільки той, в кого малі думки»* (2, с. 125).

3. Ідеолог Д. Донцов дав нове розуміння української нації, бо це нація-воїн, нація-переможець (а не нація-жертва з її сльозоливною літературою). Понад усе для великого публіциста важливо утверджувати власну правду, національну «аксіому життя», а не сповідувати орієнтацію «ні туди, ні сюди». І як підсумок маємо визначальну для нації тавтологію: *«Це єдині наслідки пропаганди принципіальної безпринциповості і безідейності як засади»* (3, с. 225). Словотвірний маркер *без-*, що маркує заперечення, надає висловлюванню характеру оксюмору. У такий спосіб Дмитро Донцов утворює тавтологію не лише засобами словотвору, а й значеннєво наголошує на сказаному, робить текст цікавим, а мовлення образним і неповторним. У підсумку читач отримує замальовку неповторної авторської картини світу.

Позиція Дмитра Донцова – на основі героїчних чеснот українських князів та гетьманів формувати сильне майбутнє. Через це безапеляційною є думка предків, які вважали, що братерство та довіра не завжди є доречними. Тавтологія та словотвірні увиразнювачі-маркери в науково-публіцистичних текстах Дмитра Донцова впливають на свідомість читача, бо для

нас важливою є мудрість наших керманичів, які *«ні до людей, ні до людців, ні до людськості особливішого довір'я не мали»* (3, с. 93).

Дослідник української лексикології В. Ващенко переконує: «Часто інтелектуальне спрямування слова супроводиться емоційно-експресивними, оцінними настановами мовного процесу, які входять до нього органічними компонентами» [5, с. 39]. Саме такою виразною та значеннєво наповненою мовною фігурою є тавтологія в текстах Дмитра Донцова, що формує державотвірний світогляд, засвідчує добірне мовлення автора, його ерудованість і неймовірну любов до всього українського.

Культуру мовлення кожного автора, його суспільно-політичні, літературні та філософські погляди передусім відтворює лексико-семантична система мови. Відтак науково-публіцистичні тексти Дмитра Донцова, що є свідками повернення історичної пам'яті українців, містять низку емоційно-виражальних засобів для показу мовної картини світу. Численною є тавтологія, що постає увиразнювальним елементом зображуваного та аргументаційним важелем для пояснення ідеології автора.

Тавтологія як текстотвірний елемент текстів «Дух нашої давнини», «Хрестом і мечем», «Націоналізм» формує націєцентричне мислення, утверджує державницькі пріоритети, силою аргументів впливає на свідомість та світогляд, показує засадничі принципи виховання керівної верстви, допомагає виховати покоління борців, вимальовує непереборну авторську любов до всього українського, наголошує на культурних уподобаннях Дмитра Донцова.

Цитування в ідеолога українського націоналізму тавтологічних висловів з Біблії, творів Костянтина Острозького, Г. Сковороди, Т. Шевченка увиразнює героїчне минуле, нагадує про Євангельські закони, апелює до визнаних світових авторитетів, дає орієнтири для майбутнього. Особливо неповторно й цікаво творить авторську картину світу тавтологія та словотвірні увиразнювачі.

Прикметно, що основою для сприйняття різної за семантикою тавтології, є мовно-історичне тло текстів Дмитра Донцова.

Перспективою дослідження матеріалу є: дослідити національно-мовну особистість Дмитра Донцова на основі метонімії, синекдохи та виявити закономірності її вживання; показати тенденції вживання фразеологізмів у різних творах автора.

Бібліографічні посилання

1. **Арутюнова Н. Д.** Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва : Наука, 1988. 341 с.
2. **Барилова Г. К.** Українська етнолінгвістика. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.
3. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
4. **Богдан С. К.** Методи й методика лінгвостилістичних досліджень : методичні рекомендації для студентів-філологів. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 28 с.
5. **Ващенко В. С.** Українська лексикологія. Семантико-стилістична типологія слів. Дніпропетровськ : ДДУ, 1979. 126 с.
6. **Голубовська І. О.** Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.
7. **Єщенко Т. А.** Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.
8. **Жайворонок В.** Українська етнолінгвістика. Нариси. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
9. **Космеда Т. А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.02. Харків, 2001. 32 с.
10. **Кочан І. М.** Лінгвістичний аналіз тексту. Київ : Знання, 2008. 423 с.

11. **Микитюк О.** Метафорика тексту «Дух нашої давнини» Дмитра Донцова. *Граматичні студії*: зб. наук. праць. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 3. С. 99–103.
12. **Мойсієнко А. К.** Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1997. 32 с.
13. **Радевич-Винницький Я. К.** Мовна складова національного буття: Студії з української лінгвонаціології. Київ ; Дрогобич : Посвіт, 2013. 268 с.
14. **Роль** человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. Москва : Наука, 1988. 216 с.
15. **Селіванова О. О.** Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
16. **Ткаченко О.** Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу). Київ : Грамота, 2006. 240 с.
17. **Уфимцева А. А.** Лексическое значение. Принцип семантического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 240 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Донцов Д.** Дух нашої давнини. Львів-Київ : Накладом Ю. Криворучка. 2011. 160 с.
2. **Донцов Д.** Націоналізм. Вінниця : ДП «ДКФ». 2006. 236 с.
3. **Донцов Д.** Хрестом і мечем. Тернопіль : Рада. 2010. 316 с.

УДК 81'276

К. В. Тараненко

ЯВИЩЕ ЛІНГВОЦИНІЗМУ З ПОЗИЦІЙ ЕКОЛІНГВІСТИКИ

У статті проаналізовано поняття лінгвоцинізму як різновиду порушення етико-мовленнєвої норми. Дослідження проводилося в аспекті еколінгвістики на стику багатьох гуманітарних наук. Увагу автора зосереджено на актуальному понятті про екологічність та неекологічність спілкування, сутності, природі та засобам вираження цинізму в комунікації. Проведено аналіз функціонування лінгвоцинізмів у межах публіцистичного, художнього, педагогічного та інтернет-дискурсів.

Ключові слова: еколінгвістика, лінгвоцинізм, дискурс, екологічна / неекологічна комунікація.

В статье проанализированы понятия лингвоцинизма как разновидности нарушения этико-речевой нормы. Исследование проводилось в аспекте эколингвистики на стыке многих гуманитарных наук. Внимание автора сосредоточено на актуальном понятии об экологичности и неэкологичности общения, сущности, природе и средствах выражения цинизма в коммуникации. Проведен анализ функционирования лингвоцинизмов в пределах публицистического, художественного, педагогического и интернет-дискурсов.

Ключевые слова: эколингвистика, лингвоцинизм, дискурс, экологическая / неэкологическая коммуникация.

Modern world linguistics is paying more attention to the environmental problems of speech and speech. Such an increased interest in ecolinguistic issues is associated with the rapid development of aggression and hostility of both society in general and its individual representatives.

The article analyzes the concept of lingvocynicism as a kind of violation of ethics and speech norm. The study was conducted in the aspect of ecolinguistics at the junction of many humanities.

The purpose of the proposed intelligence is to clarify the term «lingvocynicism», to highlight the nature of this phenomenon, as well as to analyze the functioning of lingvocynicism within the framework of journalistic, artistic, pedagogical and Internet discourses.

The author's attention is focused on the actual concept of ecological and non-ecological communication, nature and means of expression of cynicism in communication.

The analysis of the functioning of lingvocynicism in the framework of journalistic, artistic, pedagogical and Internet discourses is carried out. Lingvocynicism express absolute non-ecological interpersonal interaction, establish social processes of leveling human, national or personal values. The spread of the practice of using lingvocynicism is observed most in journalistic, artistic, pedagogical and Internet discourse. Cynicism in the language can be expressed directly – the lexical meaning of a word or phrase, or indirectly-through context and a hint of an ethically inappropriate situation. The prospect of further research is a detailed analysis of the context interaction of all linguistic units that create situations of lingvocynicism.

Key words: ecolinguistics, lingvocynicism, discourse, ecological / non-ecological communication.

Сучасне суспільство все частіше замислюється над потребою гармонізації, збереження та охорони довкілля. І це стосується не лише природоохоронної діяльності, а зачіпає всі сфери життєдіяльності людства. Звичайно ж, далеко не останню позицію в цьому процесі посідає регуляція комунікативної взаємодії, що має спричинити гармонізацію стосунків між людьми. Для досягнення цієї мети сучасна наука вимагала розширення загальних понять, інтеграції самостійних дисциплін в окремі наукові галузі. Потреба формування екологічної комунікації зумовила розширення поняття екології, а саме його перехід до лінгвістичної галузі вивчення. Наслідком перенесення поняття екології як вчення про середовище в лінгвістичну галузь стало виникнення міждисциплінарної науки еколінгвістики, що вивчає мову як екологічну систему, досліджує шляхи захисту мови від руйнування, ушкодження, псування на всіх рівнях. Мовна екологія аналізує мовлення як цілісну інтегровану систему, визначає особливості співфункціонування в мовленні різнокодових засобів комунікації у взаємодії з мовленнєвим оточенням, досліджує мовне середовище в широкому історичному, соціополітичному, культурному контексті з урахуванням змін, що постійно відбуваються в суспільстві та свідомості людей [1, с. 192].

Еколінгвістичні дослідження сучасної мовознавчої науки набувають усе більшої актуальності, постійно розширюється предметне коло інтересів еколінгвістів, формується відповідна

терміносистема, збагачуються знання про екологію мови, мовлення та комунікації. Проблеми екології мови висвітлюють у своїх працях Л. Брусенська [2], А. Радугу [6], А. Сковородніков [7] та ін.

Дослідники, які опікуються мовними проблемами суспільства, а також аналізують сучасну екологічну ситуацію в мові, виділяють такі негативні тенденції, як жаргонізація, примітивізація, десемантизація, мовна агресія, лінгвоцинізм, стилістичне зниження та загальна деформація комунікативної сфери [4, с. 58]. Лінгвісти постійно наголошують на тому, що сучасна мова є мовою ворожнечі, ненависті, насилля й дегуманізації. Ціннісні зміни в суспільстві спричиняють трансформацію семантики слів, що пов'язана зі зміною їхніх валентних зав'язків і здатністю вживання в різних контекстах. Значна кількість слів української мови з нейтральним значенням набуває принизливо-глузливої семантики, що в межах еколінгвістики отримало назву «лінгвоцинізм». Лінгвоцинізм є достатньо небезпечним явищем для сучасного суспільства, оскільки загрожує не лише мові й екологічності комунікації, а й безпосередньо впливає на свідомість людини. Нашою метою в статті є уточнення терміна «лінгвоцинізм», висвітлення природи цього явища, а також аналіз функціонування лінгвоцинізмів у межах публіцистичного, художнього, педагогічного та інтернет-дискурсів.

Сучасна світова лінгвістика все більше уваги приділяє екологічним проблемам мови й мовлення. Не викликає сумнівів те, що такий посилений інтерес до еколінгвістичної проблематики пов'язаний зі стрімким розвитком агресивності та ворожості як суспільства загалом, так і окремих його представників. Основним постулатом мовної екології є те, що вираження всіх сфер особистості через семіотику й семантику вербальної та невербальної мови є найважливішим екологічним, лінгвістичним та валеологічним чинником, що визначає якість комунікації та якість життя загалом [3, с. 221].

Більшість термінів сучасної еколінгвістики запозичені з понятійного апарату біологічної екології, наприклад:

«лінгвоцид» – політика обмеження, утисків, дискримінації мови будь-якої нації (пор. з «екоцид» – масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу); «лінгвоекоекологічна технологія» – сукупність методів і заходів, спрямованих на послаблення негативних чи стимулювання позитивних чинників розвитку й функціонування мови (пор. з «біотехнологія» – використання для захисту рослин від шкідливих організмів їхніх природних ворогів (хижаків, паразитів, гербофагів, антагоністів), продуктів їхньої життєдіяльності (антибіотиків, феромонів, ювеноїдів, біологічно активних речовин) та ентомопатогенних мікроорганізмів для зменшення їхньої кількості та шкодочинності й створення сприятливих умов для діяльності корисних видів в агробіоценозах, тобто застосування «живого проти живого»); «лексична ерозія» – процес втрати слів, що мають семантичну та системоутворювальну цінність на певному етапі існування мови (пор. з «ерозія ґрунту» – процес руйнування ґрунту або гірських порід водним потоком, вітром, льодом); «мовна алергія» – індивідуальна або соціально-групова реакція відторгнення певного слова або словосполучення (пор. з «алергія» – якісно змінена реакція організму на дію речовин антигенної природи, що призводить до різноманітних порушень в організмі).

Отже, представники еколінгвістики, які опікуються проблемами охорони мови, створили широку термінологічну базу на основі термінологічних аналогій з екологією біологічною. Утім, деякі терміни, що вживають у дослідженнях еколінгвістичних проблем, можуть мати й інші, непов'язані з біологічною екологією джерела, наприклад: «канцелярит», «комунікативний садизм», «криміналізація мови», «лібералізація мови», «лінгвоцинізм», «мовний злочин», «мовне маніпулювання», «мовний плюралізм» тощо.

Поняття цинізму в мовленні виникло від загальної тенденції вульгаризації мовлення, під якою тлумачимо захоплення мовців уживанням нелітературної лексики (просторіччя, сленгу, жаргону, аргю, обценної лексики, вульгаризмів тощо). Під

вульгаризмами прийнято трактувати такі слова та вирази, які загалом роблять мовлення грубим, неприємним для сприйняття, брудні з погляду лінгвістичної екології. Як зазначає у своїй монографії Л. Брусенська, «проникнення жаргонізмів до сфери публічної комунікації та медіа-простору веде до деградації та занепадності, оскільки більшість жаргонних одиниць передають цинічний погляд на світ» [2, с. 117]. Цинізм – це відверто зневажливе, зухвале ставлення до загальноприйнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що користується загальним визнанням, повагою [8, с. 215]. Вульгаризми та обсенізми, як є порушенням не лише етико-мовленнєвої норми, а й екологічності комунікації загалом, у відповідному контексті стають лінгвоцинізмами.

Термін «лінгвоцинізм» був запропонований А. Сковородніковим ще 1992 р., і незабаром його почали вживати інші лінгвісти. Спочатку під лінгвоцинізмами мали на увазі слова й вирази, що відбивали психологію технократизму та негуманістичності соціального мислення, наприклад: *відвоювати у природи, людиноодиниця, рабсила* тощо. Утім, трохи пізніше автор уточнив цей термін. Тепер під лінгвоцинізмами трактують «слова, мовні звороти та висловлювання, у яких відбивається цинізм індивідуального й групового мислення (світогляду)» [7, с. 51]. Сам А. Сковородніков визначає цинізм як особливе ставлення до оточення й життя загалом, ставлення, що свідомо чи ні демонструє відсутність орієнтації на норми моральності, а нерідко й навмисне їхнє порушення [7, с. 52]. Лінгвоцинізми представляють негативно маркований аксіологічний складник масової культури, їх сприймають як слова, мовні звороти та висловлювання, у яких відбито демонстративно-зневажливе ставлення до чого-небудь [1, с. 41]. Ці одиниці мовної системи виражають принизливе, зверхнє, глузливе ставлення до того, що складає принаймні якусь загальноприйнятну цінність (загальнолюдську, національну, корпоративну, особистісну).

Лінгвоцинізми виникають і закріплюються за певними явищами сучасного суспільства. Наприклад, лінгвоцинізми інтернет-дискурсів *сильна та незалежна* або *щаслива дружина*

та мати вже давно не вживають як позитивно марковані. За цими виразами міцно закріпилися лексичні значення «самотня» та «заздрісна» відповідно. Для доведення цього припущення ми провели асоціативний експеримент, у якому взяли участь 56 опитаних різного віку, статі та соціального статусу. Респонденти зазначили такі асоціації на ці словосполучення, як *сильна та незалежна* – «феміністка», «одиначка», «самотня», «нещасна», «розлучена», «кар'єристка» тощо; *щаслива дружина та мати* – «заздрість», «повчання», «критика», «обмеженість», «утриманка», «гнівна коментаторка», «порадниця» тощо. Отже, українське суспільство почало втрачати такі ціннісні орієнтири, як материнство або незалежність жінки, адже подані означення сприймаються лише як образи.

Лінгвоцінізми є своєрідними показниками нових ціннісних орієнтирів, що суперечать традиційним. Яскравий приклад цинічного ставлення до загальноприйнятого інституту шлюбу описаний у романі Жанни Куяви «Дерево, що росте в мені» [5]. Протягом усього роману заможний бізнесмен Матвій особливо не намагався завуалювати цинізм, щоб виказати своє невдоволення молодій дружині Чеславі. За його словами, одружився з нею він заради експерименту, який мав довести, що зі звичайної сільської дівчини він зможе виховати справжню світську дружину бізнесмена. Експеримент закінчився, тому Матвій вирішив кинути Чеславу в день її народження:

- *Ти мені немила, Славо! Йди з очей! – махнув правицею.*
- *Матвію, але як?.. Чого ти так кажеш? Що з тобою?!*
- *Я так вирішив, і крапка.*
- *Сім'я – найцінніше, що в мене було! То святе! Як ти можеш так легко це руйнувати?! Як ти можеш отак топтатися по святому?!*
- *Як створив, так і розвалив...*
- *Ти ж не такий, Матвію, як зараз, ти ж добрий, – глянула у вічі, проте не побачила там ні співчуття, ні жалості, ні розуміння.*
- *Ти не влаштовуєш мене як дружина. Все. Крапка. Ти – ніяка, Славо! Селючка, наївна, недалеко й затуркана! Задовбала*

своєю любов'ю, своїми говор ями, своєю душею! Хочу іншу жінку, інший секс, інше життя. Все. Забирайся! – зітхнув полегшено та пішов із дому [5, с. 193–194].

Лінгвоцинізми є достатньо поширеним явищем у різних жанрах публіцистичного й художнього мовлення.

У публіцистиці цинізм виражено в глузливому смакуванні непристойностей, ігровому поданні трагічних відомостей, перенасичення текстів засобів масової комунікації суцільним негативом. Популярним нині є докладний опис технологій скоєння вбивств і суїцидів, деталей терактів, катастроф, стихійних лих, аварій. Замість нейтрального подання фактів – блюзнірство у визначеннях, описах, оцінках; штучне нагнітання страху або нездорової цікавості; насадження знижених форм мови. Заголовки публікацій насичені лінгвоцинізмами різних рівнів: *Додзвонився. З Леніна створюють дзвони* (газета «Сьогодні»); *До влади прийшло якесь дике плем'я* (від прізвища голови райдержадміністрації – А. Дикого, «Волинська газета»); *Студентка кулінарного технікуму приготувала рагу з голови матері* (газета «Московський комсомолец»); *День незалежності України: надування щік як сублимація відсутності волі. У нікчемності особлива гордість* (РІА «Новости»); *За кого голосуватиме біомаса?* («Комсомольська правда»); *Убивця випустив з батьків кров, щоб трупи не псувалися* (газета «Аргументи та факти»).

Цинічними можуть бути не лише слова, словосполучення чи речення, а цілий мікроконтекст, що містить опис ситуації, яка виходить за межі етико-естетичної норми. Непрямій реалізації цинізму в мові може сприяти прийом натяку на етично табуйовану ситуацію, наприклад, оголошення розпродажу «Чорна п'ятниця» із зображенням темношкірої людини (мережа магазинів техніки «Ельдорадо»). Для вираження цинізму в мові на перше місце виходить значення контексту (фізичного, соціального, історичного тощо), що є набагато ширшим від власне мовного середовища.

Рясніє лінгвоцинізмами педагогічний дискурс. Запропонувавши учасниками асоціативного експерименту

згадати й записати яскраві вислови їхніх шкільних вчителів, у підсумку виявили, що 86% з них є лінгвоцинізмами: як курка лапою, як баран на нові ворота, отара баранів, як корова на льоду і подібні зооморфізми (порівняння людини з твариною), що однозначно кваліфікуємо як образи.

Ще одним різновидом лінгвоцинізмів педагогічного дискурсу є конфліктогенні риторичні запитання, наприклад: *Ти при своєму розумі? Є ще дурні запитання? Це все, на що ти здатен? Що це нявчить? Звідки в тебе руки ростуть? А тебе батьки в дитинстві не кидали?* Такі запитання-лінгвоцинізми зовсім позбавлені інтенції отримання інформації, вони покликані образити й принизити співрозмовника, розпочати або продовжити конфлікт. Лінгвістична підступність питання полягає в тому, що, запитуючи, мовець нічого не стверджує, що нібито знімає з нього відповідальність за висловлювання.

Ефект від уживання лінгвоцинізмів вкрай негативний – лінгвоцинізми не лише є знаками ціннісної девальвації в суспільстві, а й мають прямий вплив на мову, а саме: за рахунок актуалізації периферійних значень літературних слів людина вже остерігається вживати їх у своєму основному значенні в публічних промовах, оскільки в аудиторії знайдеться чимало слухачів, чиє асоціативне поле вже давно в периферійній зоні (наприклад, такі нейтральні слова, як *хотіти, стояти, давати, блакитний, збудження, півень*, тобто всі слова, що в периферійній зоні лексичного значення можуть мати сексуальний підтекст).

Отже, аналізуючи явище цинізму в мові з позицій еколінгвістики, робимо висновок, що лінгвоцинізми виражають абсолютну неекологічність міжособистісної взаємодії, утверджують соціальні процеси нівелювання загальнолюдських, національних чи особистісних цінностей. Поширення практики вживання лінгвоцинізмів спостерігаємо найбільше в публіцистичному, художньому, педагогічному та інтернет-дискурсах. Цинізм у мові може виражатися безпосередньо – лексичним значенням слова чи словосполуки, або опосередковано – через контекст (з усією сукупністю пов'язаних

комунікативних смислів) та натяк на етично неприйнятну ситуацію. Перспективою подальших досліджень вважаємо докладний аналіз контекстної взаємодії всіх мовних одиниць, що створюють ситуації лінгвоцинізму.

Бібліографічні посилання

1. **Ажнюк Л.** Лінгвістична параметризація мовного злочину : методологічні підходи. *Мова і суспільство*. 2017. № 8. С. 33–46.
2. **Брусенская Л. А., Куликова Э. Г.** Экологическая лингвистика. Москва : Наука, 2016. 184 с.
3. **Волкова Я. А.** Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2014. 430 с.
4. **Голуб Н.** Риторика у вищій школі. Черкаси : Брама–Україна, 2008. 400 с.
5. **Куява Ж.** Дерево, що росте в мені. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 224 с.
6. **Радю А.** Мовна екологія: напрями та проблеми дослідження. *Гуманітарна освіта в технічних ВНЗ*. 2013. № 27. С. 191–197.
7. **Сковородников А. П.** К определению термина «лингвоцинизмы». *Мир русского слова*. 2014. № 3. С. 49–54.
8. **Словник української мови** : в 11 томах / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/cynizm> (дата звернення: 15.02.2019).

УДК 81'272:929:94(477)«1648/179»

І. Д. Фаріон**ЛІНГВОСОЦІУМ ГЕТЬМАНА
ПЕТРА ДОРОШЕНКА: МОВНА
СВІДОМІСТЬ І МОВНА ПОЛІТИКА**

У статті розкрито основні посили мовної політики гетьмана Петра Дорошенка крізь призму запропонованого терміна «лінгвосоціум». Аналіз лінгвотеоретичного та лінгвоправового вимірів діяльності гетьмана представляють нам постать з високою мовно-національною свідомістю. Розкрито мовну політику гетьмана, що охоплює три базові сфери: національно-екзистенційну, державного справочинства й освітню.

Ключові слова: гетьман П. Дорошенко, мовно-національна свідомість, лінгвосоціум, лінгвотеоретичний та лінгвоправовий виміри.

В статье раскрыты основные посылы языковой политики гетмана Петра Дорошенко сквозь призму предложенного термина «лингвосоциум». Анализ лингвотеоретического и лингвоправового измерений деятельности гетмана представляют нам фигуру с высоким языково-национальным сознанием. Раскрыто языковую политику гетмана, охватывающую три базовые сферы: национально-экзистенциальную, государственного делопроизводства и образовательную.

Ключевые слова: гетман П. Дорошенко, языково-национальное сознание, лингвосоциум, лингвотеоретическое и лингвоправовое измерение.

In contemporary period of extreme aggravation of the language issue in Ukraine, studies of historic sociolinguistic processes become especially urgent.

Based on the documents of the Chancellery of Hetman P. Doroshenko (1627–1698), to trace the fight of this prominent political figure for affirmation of the status of the Old Ukrainian (Ruthenian) language as a basic notion, which was a part of «rights and liberties» of our ancestors and used to be his national and existential choice.

Objectives. 1) To reveal the meaning of the proposed term linguo-social environment, which is a key instrument in analysis of the studied problem; 2) to analyze major legal documents of P. Doroshenko's Chancellery raising the language problem and ways of its resolution; 3) to bring up-to-date Hetman's key historical socio-lingual experience as necessary for current application.

The linguo-social environment of Petro Doroshenko presents synthesis of linguo-theoretical and linguo-legal dimensions representing a political figure with

high linguo-national consciousness. Hetman's language policy covers three basic domains: national and existential, state record keeping, and educational.

Further studies of historical language policy of Ukrainian hetmans present a change in the paradigm from a suffering nation to a fighting nation, overcoming difficult circumstances of the establishment of Ukrainian linguo-national identity and building up modern linguo-national consciousness.

Key words: Hetman P. Doroshenko, linguo-national consciousness, linguo-social environment, linguo-theoretical and linguo-legal dimensions.

У сучасний період виняткового загострення мовного питання в Україні особливої актуальності набуває вивчення історичних соціолінгвальних процесів. Поширення досвіду мовно-історичного минулого на теперішні обставини має не лише пізнавальне, але ідеологічне і практичне значення. На сьогодні ця проблема в українському мовознавстві, крім нещодавно опублікованої нашої монографії [4], не мала системного та цілісного висвітлення.

Наша мета на прикладі документів канцелярії гетьмана П. Дорошенка (1627–1698 рр.) у час піку національно-визвольних змагань українців у другій половині XVII ст. простежити боротьбу цього видатного політичного діяча за утвердження статусу староукраїнської (руської) мови як базового поняття, що входило до «прав та вольностей» наших предків та було його національно-екзистенційним вибором.

З огляду на це ставимо перед собою завдання: 1) розкрити значення пропонованого терміна *лінгвосоціум*, що є основним інструментом для аналізу досліджуваної проблематики; 2) проаналізувати основні правові документи канцелярії Дмитра Дорошенка, що порушують мовну проблему та способи її вирішення; 3) актуалізувати ключовий історичний соціолінгвальний досвід гетьмана як потрібний для теперішнього застосування.

Пропонований термін *лінгвосоціум* трактуємо як синтез вибору мовних пріоритетів передмодерної доби, базованих на *лінгвотеоретичних* та *лінгвоправових* вимірах. Лінгвоправові виміри полягають у закріпленні на законодавчому рівні статусу староукраїнської (руської) мови в знаменитій юридичній пам'ятці – Другому Литовському Статуті 1566 р. Статут приписує

в судовій практиці як найпоказовішій та визначальній формі влади вживати винятково *руської мови* (розділ «О судьях и о судех»): **«А писар земский маєт по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати, а не иным языком и словы, и так маєт писар присегати»** (5, с. 90–91). Відтак лінгвосоціум відбиває правові приписи використання староукраїнської (руської) мови у внутрішніх та міждержавних угодах та опосередковане визначення суспільно-демографічної основи функціонування староукраїнської (руської) мови.

До лінгвотеоретичних вимірів *лінгвосоціуму* належить творення та використання знакової термінології в гетьманських канцеляріях як мовного оформлення нових суспільно-політичних взаємин, а також основи мовного теоретизування як свідчення національно-екзистенційного вибору, рівня мовно-національної свідомості гетьманів та впливу цих чинників на процеси націєтворення в аналізовану добу. У цьому контексті соціолінгвальні виміри гетьмана П. Дорошенка мають показовий і винятковий характер.

Уже в угодах П. Дорошенка як послідовника політичної лінії Івана Виговського мовні вимоги яскраво присутні. Сучасники свідчать, що він був *«у мові світській вправний, а також умілий у всіляких речах»*, добре володів латинською та польською мовами [5, с. 385], (6, с. 375). Його канцелярія налічує понад 50 документів, абсолютна більшість з яких українськомовна. Знамениті *Корсунські статті* від березня 1669 р., що є фактичним договором із Туреччиною, дійшли до нас у російськомовному варіанті (6, с. 379–383). Одинадцятий пункт статей (із 16-х) містить характерний мовний припис: **«А занеже народъ рускій не вість иного языка кромі природного, прилежно молитъ нашъ начальникъ и господинъ, да егда къ намъ возвратятцы послы отъ салтанова величества, грамоты писаны будутъ гетману и ко всему войску казацкому или по руску или по греческу. Послы паки, иже будутъ приходить въ наши страны, да всячески глаголють рускимъ діалектомъ»** (6, с. 381) (графему *ять* тут і далі передаємо через *і*).

Гетьман висуває гідну вимогу не лише надсилати грамоти з Туреччини староукраїнською (руською) чи грецькою мовою, а також скеровувати послів, які б володіли староукраїнською (руською) мовою. У приписі вжито одне з базових слів-мотивантів і слів-концептів того часу *природний язык*, що свідчить про прив'язаність наших предків до мови свого роду як найвищої форми мотивації в обстоюванні предковичного права та свого окремого мовно-національного шляху.

Того самого 1669 р. волинський шляхетський сеймик наказував своїм послам на коронний сейм просити: «*Akta woiewództw ukraińskich ruskich, w Metrykę ingrossowane, aby swego mieli metrykanta, którego lubo j[ego] m[ość] p[an] kanclerz poda, lubo też sami go podamy*» (2, ч. II, т. II, с. 277) – це остання турбота в історії Руської метрики про власного писаря.

Натомість по-іншому формулює свої претензії козацька старшина в інструкції послам на елекційний та коронаційний варшавський сейм 1669 р. Інструкція відома у двох примірниках: один з них – оригінал староукраїнською мовою, який власноруч підписав П. Дорошенко, інша – значно пізніша польськомовна копія. Інструкція наказує послам просити сейм і короля **про запровадження знову староукраїнської (руської) мови в королівській та литовській канцеляріях**, видання нею декретів для українських воєводств, писання королівських респонсів і відписів та про права подання на сейм інструкцій староукраїнською (руською) мовою: «*Писма наши рускіє абы знову в канцелярыі всі коронные и Великог(о)Княж. Лит. впроважєны и внесєны и ными абы дєкрєта од всіх судовъ в справах руских споружаны были. Также посєлства од нас до маєстатов королеи, пановъ и до Рчпстои нашимъ прирєжоным диалєктом в написаных инструкторіях одбирати, рєспонса устнє и одписы таким жє писмом давати, абы было постановлено, – покорнє послове наши панского маєстату и всіх станов Рєчы Посполитой просити повинны будут*» (3, ч. I, т. IX, с. 197) [2, с. 208].

В іструкції 14 разів ужито етноатрибутив *руський* у валентностях, що характеризують тодішню гостру супільно-

політичну, релігійну проблематику, національно-державницькі прагнення та високий рівень національної свідомості: «*полского и руского народов*», «*до церкви руского народу*», «*православнои рускою греческою неуніатскои віры*», «*рускою віры*» (5), «*руским православным*», «*народу руского*», «*писма наши рускіє*»; лише раз у преамбулі документа використано грецький варіант етноатрибутива *росиїський*: «*волностей Воиска Запорозкого и народу нашего росиїского*» [цит. за 2, с. 205–208].

Порівняно з етноатрибутивною термінологією зазначеної інструкції, для документів канцелярії П. Дорошенка характерне також системне використання хороніма *Україна*: «*...ограниченія **Украины** в воеводствахъ...*», «*...отчину нашу **Украйну** до остатка спустошили...*» та ін. (6, с. 386, 426). В інструкції до коронаційного сейму того самого року, але в другій декаді жовтня посли зобов'язані були добиватися, щоб «*мова наша Руська*» знову почала використовуватися у справочинстві Корони й Литви й нею писали всі декрети в судах. Висунуто також вимогу, щоб під час «*посольств від нас*» до королів і владних структур Речі Посполитої приймали інструкції, «*писані на нашому природженому діалекті*», й відповідно українською мовою надавали відповіді [3, с. 214–215].

Улітку 1670 р. в Острозі розпочала роботу переговорна комісія з королівськими комісарами, на розгляд якої П. Дорошенко подав 24 пункти з вимогами, що були суголосні Гадяцькому трактатові. У першій статті, що фактично дублює один із приписів Гадяцької угоди (6 вересня 1658 р.), йдеться про тотожність мови та етнічної української території, незалежно від того, до яких держав вона б належала – чи то Корони Польської, чи Князівства Литовського: «*Віра греческая руская древняя та и сицевая, съ нею же стародавня Русь къ коруні полской приступила, дабы при своихъ свободахъ и волномъ употребленіи пініє дотолі, донелі языкъ народа руского осязает во всякихъ градіхъ, містечкахъ и селехъ такъ въ коруні полской, какъ и въ великому княжстві литовскомъ было; также на сеймахъ, въ войскахъ, на трибуналахъ не токмо въ церквахъ, явственно въ ходахъ, въ посіщеніи болныхъ, въ причастіи святыхъ таинъ, въ*

погребеніи умершихъ и во всемъ совершенно такъ, яко пінії свого чины віры римскія волно и явственно употребляютъ, твердійшаго потрібно постановленія» (6, с. 383).

У статті 5-й виписано мовно-освітні вимоги: *«Академію въ Києві щобъ строити волно, въ которой греческимъ, латинскимъ и рускимъ языкомъ Русь учить иміють, и дабы правами и волностями такъ были укріплены, какъ краковская академія» (3, ч. I, т. IX, с. 197, 199; 6, с. 385).*

У цьому документі вперше виписано староукраїнську (руську) мову як мову навчання в академії. Королівські комісари не прийняли такого радикального варіанту інструкції, а натомість провели паралельні переговори зі «справжнім гетьманом» Ханенком – і сейм зратифікував угоду наприкінці 1670 р., визнаючи лише «вольності і привілеї» Війська Запорозького. Закономірно, що остання інструкція полякам від П. Дорошенка (1674 р.), названа «Пункти головніші, через які Військо Запорізьке, іменем всього народу руського прохає вольностей, бажаючи приступити до належного володарю підданства», містить потребу створення нових друкарень для видання духовних книг та навчальної літератури, забезпечення роботи двох академій та інших навчальних закладів, де, на відміну від попередніх інструкцій, зумовлено навчання грецькою, латинською мовою та «по-слов'янському», а не «по-руському». Що ж до справочинної царини, то наголошено, що *«письмо теж руське, щоб знову в канцеляріях Кор[они] і В[еликого] князівства Лит[овського] було запроваджене і ним декрети виготовлялися і посольства від Війська Запорозького приймалися...»* [цит. за 2, с. 543–544].

Отже, лінгвосоціум Петра Дорошенка – це синтез лінгвотеоретичного та лінгвоправового вимірів, що представляють нам політичну постать з високою мовно-національною свідомістю як найкращий приклад для наслідування теперішнім можновладцям. Знаково, що саме П. Дорошенко у сфері гетьманського справочинства вживає показові терміносполуки *«природний язык»*, *«наш природжений діалект»*, *«наш прирощений діалект»*, на які чи не вперше

в діловій царині натрапляємо в петиції київського соймика до польського короля Стефана Баторія 1570 р., а відтак у вимогах ніжинського полковника Василя Золотаренка 1660 р. [1, с. 43], (1, т. V, с. 12). П. Дорошенко розвиває традицію використання відносного атрибутива *природний* і в польській фонетичній формі *прирожоний* (стп. Przyrodzony), що, не без впливу польської мови і культури, свідчить про формування нової етнонаціональної парадигми з винятковим національно-екзистенційним ставленням до своєї, рідної мови на противагу до мовного універсалізму доби Контрреформації та Бароко. У цьому самому ключі повторений у нього припис з Гадяцької угоди 1658 р. про невіддільний зв'язок мови, релігії, етносу, озвучений свого часу ще Б. Хмельницьким [4, с. 303–304]. Ідеться про маловивчену ситуацію з укладенням Раднотського миру 1656 р., що передбачав зміну конфігурації політичних сил Центрально-Східної Європи за участі шведсько-трансильванських та українських перемовин. Військо Запорозьке в особі Б. Хмельницького готове було приєднатися до Раднотської коаліції (і це після так званої Переяславської ради!) та підписати угоду зі шведським королем лише після того, як за гетьманом визнають *«права на всю стару Україну або Роксоланію, де була грецька віра і мова ще існує – до Вісли, щоб вони могли затримати те, що здобули своєю шаблею»* (4, ч. III, т. 6, с. 201–207).

Лінгвоправовий вимір діяльності П. Дорошенка має виразний статусний характер, що виявлено у вимозі повернути руську мову до королівсько-литовської канцелярії, зробити її мовою дипломатії та високої освіти. На жаль, ці націєвірні та державотвірні мовні настанови та приписи великого гетьмана не вдалося втілити в життя через асиміляційні процеси з боку Речі Посполитої. Проте вони постали в усій своїй силі аж за 327 років, коли в нашій Конституції 1996 р. завдяки винятковим зусиллям прописали державний статус української мови, за утвердження якого й досі триває війна.

Подальше вивчення історичної мовної політики українських гетьманів – це насправді зміна парадигми з нації-страдниці на

націю-борця, додання складних умов утвердження української мовно-національної ідентичності та нарощення сучасної мовно-національної свідомості.

Бібліографічні посилання

1. **Грушевський М.** Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. Київ ; Львів, 1912. 243 с.
2. **Крикун М.** Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейм 1669 року. *Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії*. Львів, 1998. С. 189–214.
3. **Смолій В., Степанков В.** Петро Дорошенко. Політичний портрет. Темпора : Київ, 2011. 631 с.
4. **Фаріон І.** Суспільний статус староукраїнської (руської) мов у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 654 с.
5. **Яковенко Н.** Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ : Критика, 2005. 581 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Акты**, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссіею. Санкт-Петербург, 1867. 335 с.
2. **Архивъ** Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ въ Югозападной Россіи. Кіевъ, 1888. 633 с.
3. **Архивъ** Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ въ Югозападной Россіи. Кіевъ, 1893. 445 с.

4. **Архивъ** Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ Военномъ Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. Постановленія дворянскихъ провинціальныхъ сеймовъ въ Югозападной Россіи. Кіевъ, 1893. 419 с.
5. **Статути** Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2003. 557 с.
6. **Універсали** українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / упорядк. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ ; Львів : НТШ у Львові, 2004. 1085 с.

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'373

С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець,
О. В. Теглівець

КОНОТАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СКЛАДЕНИХ НАЗВ ІЗ СЕМОЮ «ВОДА»

Вивчено особливості конотативного потенціалу складених назв із семою «вода». З'ясовано, чи властиві аналізованим термінам такі компоненти конотації, як емоційність, оцінка, експресивність. Окреслено вплив слів загальноновживаної лексики на конотативність складених назв із семою «вода».

Ключові слова: конотація, конотативність, сема «вода», складена назва, термін.

Рассмотрены особенности конотативного потенциала составных наименований из семой «вода». Выяснено, присущи ли рассматриваемым терминам такие компоненты коннотации, как эмоциональность, оценка, экспрессивность. Проанализировано влияние слов общеупотребительной лексики на коннотативность составных наименований с семой «вода».

Ключевые слова: коннотация, коннотативность, сема «вода», составное наименование, термин.

The terms semantics connotativity still remains a relevant problem at present. Many researchers consider terms to be stylistically neutral units that are deprived of the emotional, expressive and evaluative component. But there are numerous terms with components – words of the commonly used vocabulary. So, the term preserves the unmediated connection to the denoted object. Because of that one could not reject completely the fact of the connotation component existence in the semantic structure of the compound names.

The purpose of this article is to find out how this component is fixed in the semantics of the compound names with the seme «water».

We shall adhere to the opinion that the terms have the largest emotional-expressive potential at the initial stages of their existence.

Connotation is the principle means of the evaluation sematic category implementation in the speech.

© Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В., Теглівець О. В,
2019

The evaluative component availability in the compound names with the seme «water» is not always traced in the semantic structure of the metaphorized word combination. The subjective character of the evaluation is explained by the semantics of the component parts. The evaluation may be inherent to one component of the compound name, and it can be transferred to the entire term meaning. Thus, the possible connotation in case of terms in the compound names with the seme «water» is reduced to the minimum. The nominative function occupies the first place. It is explained by the fact that the common vocabulary words preserve only the form. So, the logical notion plays an important part in the compound name meaning.

Key words: connotation, connotativity, seme «water», compound name, term.

Продуктивність багатослівних термінів у різних сферах сучасної української літературної мови робить актуальним питання про межі складеного спеціального найменування, здатність певної вербальної конструкції поставати цілісним позначенням. Оскільки для складених назв із семою «вода» характерними є семантичні перетворення на рівні компонентів, то звідси мету визначаємо так: з'ясувати роль конотативного компонента в семантичній структурі складених назв із семою «вода».

Актуальність проблеми конотативності зумовлена тим, що науковці (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько [4], М. Зарицький [5], В. Іващенко [6], Г. Краковецька [8] та ін.) наголошують на тому, що терміни – це стилістично нейтральні, позбавлені емоційності, експресивності та оцінки слова (словосполучення), адже за допомогою конотації виражено психічний стан мовця, його ставлення до предмета, об'єкта. Щодо складених назв із семою «вода», то компонентами цих термінів є слова загальноновживаної лексики, які, входячи до системи термінів, і самі термінологізуються, зберігають колишні відтінки. Отже, термін неопосередковано зберігає зв'язок з позначуваним предметом. Варто такому термінові розкрити в мовленнєвому звороті свій механізм утворення, своє вмотивування, як виникають аналогії, асоціативно-синонімічні та антонімічні зв'язки. З огляду на це не можна повністю відкидати снування конотативного компонента значення в семантичній структурі складених назв, оскільки конотацію вважають продуктом «історичного розвитку значення

слів і словосполучень, які слідує за тими відомостями, що асоціативно супроводжують знання про світ» [14, с. 98].

Традиційно конотація – це сукупність емоційного, оцінного, експресивного та стилістичного компонентів. На думку В. Телії, конотацію формують емотивно-оцінний компонент разом з підставою оцінки (внутрішньою формою висловлювання чи звуко-символічною формою), а також стилістичне маркування [14, с. 20].

І. Стернін вважає, що зазначені компоненти наявні в семантиці більшості слів, а також справедливо свідчить про складнощі їхнього розмежування [13, с. 32-34]. У цьому разі подекуди важко виокремити не лише складники конотації, а й конотативну та денотативну частини значення. Крім того, науковець стверджує, що потрібно розрізняти слова з емоційним компонентом значення, а також слова з оцінним значенням та оцінним компонентом значення.

У зв'язку з наявністю в науково-технічних терміносистемах одиниць, утворених переосмисленням слів загальноповжитої лексики, постає питання про зможу емоційно-експресивного забарвлення терміна.

Дотримуємося думки, що найбільший емоційно-експресивний потенціал терміни мають на початкових етапах свого існування. Образність є елементом внутрішньої форми і призначена для посилення поняттєвої основи складеної назви. Певний образ породжує, крім асоціацій, ще й емоції та оцінку, тобто емотивність – це «категорія, яка виражає ціннісне у своїй основі ставлення до дійсності» [14, с. 111].

Експресивно забарвлена лексика має складнішу смислову структуру, ніж лексика нейтральна, крім того передавати ставлення мовця до змісту висловлюваного може лише певна частина лексики. До цієї лексики належать дієслова (форми дієслів) на позначення певного виду діяльності чи процесу (*відпрацьована вода, зв'язана вода*), так звані оцінні прикметники (*агресивна вода, важка вода, дистрофна водойма, тиха вода*), деякі іменники (*цвітіння води, річкова сліпота, колірність води, оздоровлення води*) тощо.

У складених назвах компонентами є нейтральна лексика (*глибина течії, вода сира, прилеглі води, судноплавні води, дистильована вода* тощо); емоційно забарвлена (*річкова сліпота, оздоровлення ріки, важка вода, недоступна вода, вторгнення морської води* тощо). Незважаючи на те, що нейтральні лексеми традиційно виконують номінативну функцію, «у спеціально організованих контекстах вони можуть змінювати свій статус, ставати експресивно маркованими» [2, с. 11]. Через це у складених назвах із семою «вода» переважає адгерентна (зумовлена контекстом) експресивність. Як зазначає Н. Бойко, «набути адгерентної експресивності може практично будь-яка одиниця лексичної системи» [2, с. 10]. Наприклад, лексема **вода** набуває адгерентної експресивності у складених назвах *вода безпечна, вода відпрацьована, вода живильна, вода охолоджувальна, вода рожева, вода смердюча, вода висока, вода тиха* та ін., лексема **дощ** у складеній назві *дощ кривавий*, лексема **море** як компонент складеної назви *море бурхливе, море наступальне*, лексема **озеро** у складених назвах *озера дистрофні, озеро замкнуте*, лексема **пара** у складених назвах *пара свіжа, пара гостра*, лексема **приплив** як компонент складених назв *приплив блакитний, приплив зелений, приплив червоний*, лексема **рідина** у складених назвах *рідина ідеальна, рідина гартувальна, рідина досконала, рідина робоча*, лексема **річка** як компонент складених назв *річка мандрівна, річка сліпа, річка спокійна, річка бурхлива, оздоровлення річки*, лексема **течія** у складених назвах *течія вільна, течія спокійна, течія бурхлива*, лексема **водозлив** у складеній назві *водозлив глухий* та ін.

Щодо емотивності у складі конотації, то вона синтезує два аспекти оцінки – за якістю та кількістю, а, крім того, ще дві домінанти – емоційну й антропометричну. З огляду на це не випадково емоційний та оцінний компоненти в структурі значення тісно пов'язані й подекуди їх важко розмежувати, оскільки негативні емоції породжують негативну оцінку й навпаки. Це пов'язано з тим, що оцінка є одним з параметрів ставлення людини до об'єктивної дійсності, тому об'єктивним є аналіз категорії оцінки в семантичній структурі складених назв

із семою «вода».

Процес породження оцінки надзвичайно складний, адже під час нього певне явище зіставляють з особистими уявленнями, відчуттями, знаннями про предмет чи явище об'єктивної дійсності. Семантичну категорію оцінки вважають наслідком пізнавальної діяльності людини. Т. Космеда зауважує, що оцінка як семантична категорія поєднує такі концепти, як схвалення, осуд, згода, незгода, симпатія, антипатія тощо, які виявляються передусім у конотаціях [7, с. 186]. Отже, конотація є основним засобом реалізації в мовленні семантичної категорії оцінки як однієї з основних категорій прагматики.

І. Стернін зазначає, що оцінка може бути й елементом конотації, й елементом денотації, тому пропонує розмежувати ці явища так: якщо значення можна трансформувати у фразу «це добре / погано», без залучення оцінних слів, то оцінка є елементом конотації, якщо ж така трансформація неможлива, то така оцінність є денотативна [13, с. 102–103]. Особливо актуально застосувати таку трансформацію до складених назв з компонентами іншомовного походження, оцінне значення яких, а отже, і наявність конотації є сумнівною. Наприклад, складена назва *міграція з водою*, на перший погляд, є цілком позбавленою оцінного компонента. Однак значення терміна – «віднесення [винос] водних організмів вниз за течією» [1, с. 27] – можна трактувати так: що є поганим, оскільки значна частина води залишається без них. Через це вважаємо оцінність цієї складеної назви конотативною. Складена назва *вода гравітаційна* видається теж позбавленою оцінності з огляду на значення – «вода, що заповнює великі капіляри в ґрунті... Тривале знаходження гравітаційної води в ґрунті для рослин небажане через нестачу кисню» [1, с. 45], що є погано, а тому свідчить про наявність конотативної оцінки. Конотативну оцінність простежуємо, на нашу думку, у складених назвах *вода кристалізаційна* – «вода, що входить до складу кристалів і недоступна для рослин» [15, с. 44], що є поганим, оскільки така вода не сприяє росту рослин; *озера евтрофні* – «неглибокі, мілководні, різної площі, з багатим органічним життям» [9, с. 318], що є добре. Потрібно зазначити,

що оцінності набуває стрижневий компонент.

Оскільки наявність позитивної чи негативної оцінки в семантичній структурі демонструють складені назви із метафоризованим значенням компонентів, тому доцільно досліджувати, як саме природа оцінки виражена різними частинами мови. Як уважає Т. Космеда, іменники із семантикою оцінки – це такий тип номінації, коли в одному слові можуть сполучуватися [7, с. 269]:

а) назви об'єкта оцінки: *гігієна водна* («забезпечення задовільного стану води у водному об'єкті» [1, с. 278]);

б) ознака, що мотивує оцінку. У складеній назві *забруднювачі води звичайні* негативну оцінку мотивує слово *забруднювачі*, похідне від *забруднювати* – «робити що-небудь брудним» [12, т. 3, с. 346], що містить сему «бруд». Семантика іменника *мутність*, похідного від прикметника *мутний* («про рідини: непрозорий, нечистий (від засмічення, змішування із чим-небудь» [12, т. 8, с. 456], містить негативну оцінку;

в) вираження суб'єктивного ставлення мовця до об'єкта оцінки, внаслідок чого у структурі оцінних висловлювань уже не відбито такі компоненти оцінної структури, як мотиви оцінки й оцінні предикати. Наприклад, суб'єктивний характер оцінки простежуємо в лексемі *дощ*: *дощ штучний* («створюється дощовими апаратами, що встановлюється на закритих зрошувальних системах, пересування дощових машин і установка з метою зволоження ґрунту і покращення мікроклімату» [9, с. 213]), адже значення терміна вмотивоване лексемою *штучний* – «схожий на справжній» [12, т. 4, с. 906].

Прикметники із семантикою оцінки в номінативному плані поділяємо на два типи:

1) власне оцінні прикметники: вони не називають якостей оцінюваного об'єкта, але відбивають у своєму значенні мотив оцінки, тобто те, з огляду на що зазначений об'єкт оцінюють. У складеній назві *спокійний стан потоку* слово *спокійний* ← *спокій*, що означає «відсутність руху, шуму; тиша; відсутність суспільних заворушень» [12, т. 7, с. 342], має позитивну оцінку, підтвердженням чого є значення терміна «безнапірний рух

рідини, коли глибина потоку більша від критичної глибини» [9, с. 148];

2) дескриптивно-оцінні прикметники: на противагу власне оцінних, вони називають певну якість об'єкта й водночас оцінюють її. У складеній назві *вода недоступна* негативна оцінка пов'язана із семантикою слова *недоступний* (*недоступний* ← *доступний* – «який не допускає чого-небудь, не піддається чомусь» [3, с. 600]. Окрім того, смислове навантаження додає морфема *не-*, що впливає на властиву значенню терміна негативну оцінку – «частина ґрунтової води, яка не може бути використана рослинами» [9, с. 44]. У прикметнику *живильний* експліцитно виражена позитивна оцінка, що свідчить про позитивну властивість води («вода для живлення парових та інших котлів...» [10, с. 43]).

Наявність оцінного компонента у складених назвах із семою «вода» не завжди простежуємо в семантичній структурі метафоризованих словосполучень. Суб'єктивний характер оцінки пояснюємо семантикою складників. Крім того, оцінність, властива одному з компонентів терміна-словосполучення, переходить на значення аналітичної конструкції.

Отже, у процесі аналізу з'ясовано, що складені назви із семою «вода», незважаючи на різний ступінь розкладеності компонентів, є стійкішими порівняно з вільними словосполученнями. Можлива конотація в термінів щонайменша, а на першому плані постає номінативна функція, за допомогою якої в мові закріплено знання про денотат. Це можна пояснити тим, що слова загальноновживаної лексики, які використовують як терміни, зберігають лише форму, свідченням чого є ті диференційні семи, яких здатні набувати такі слова у структурі складених назв. Отже, якщо в значенні загальноновживаного слова важливу роль відіграє чуттєво-поняттєве начало, то в значенні складеної назви – логічне поняття.

Бібліографічні посилання

1. Балабан Т. Англійсько-український словник-довідник інженерії доквілля. Львів: Вид-во Державного ун-ту

- «Львівська політехніка», 2000. 400 с.
2. **Бойко Н. І.** Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 10–22.
 3. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
 4. **Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б.** Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. 216 с.
 5. **Зарицький М. С.** Актуальні проблеми українського термінознавства. Київ, 2004. 128 с.
 6. **Іващенко В. Л.** Лексичні конотації у просторі природничої термінології. *Мовознавство*. 2000. № 6. С. 40–49.
 7. **Космеда Т. А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. Львів : Львівський національний ун-т ім. І. Франка, 2000. 350 с.
 8. **Краковецька Г. О.** Про лексико-семантичну трансформацію в сфері термінології (на матеріалі медичних термінів). *Мовознавство*. 1976. № 6. С. 53–57.
 9. **Мелиорация :** Энциклопедический справочник / Под общ. ред. А. И. Мурашко. Минск : Белорусская сов. энциклопедия, 1984. 567 с.
 10. **Російсько-український** тлумачний теплоенергетичний словник / За ред. Й. Мисака, М. Крука. Львів : Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2001. 412 с.
 11. **Словник** іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 776 с.
 12. **Словник** української мови : в 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
 13. **Стернин И. А.** Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1979. 156 с.
 14. **Телия В. Н.** Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 141 с.
 15. **Тлумачний** словник із загального землеробства / За ред. В. П. Гудзя. Київ : Аграрна наука, 2004. 224 с.

УДК 811.161.2'373.46

О. В. Гурко

ЯВИЩЕ АНТОНІМІЇ В ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

У статті окреслено особливості вияву антонімічних відношень в термінолексичній графічній дизайну, класифіковано антоніми за семантичним критерієм. Установлено, що найчастотнішим засобом вираження антонімії в термінології графічного дизайну є утворення комплементарних антонімів-словосполучень з означальними компонентами, мотивованими загальнолексичними антонімами.

Ключові слова: графічний дизайн, термінолексика, антонімія, семантична структура, засоби вираження, спільна сема.

В статье обозначены особенности проявления антонимичных отношений в терминологии графического дизайна, классифицированы антонимы по семантическому критерию. Установлено, что наиболее частотным средством выражения антонимии в терминологии графического дизайна является образование комплементарных антонимов-словосочетаний с определительными компонентами, мотивированными общелексическими антонимами.

Ключевые слова: графический дизайн, терминология, антонимия, семантическая структура, средства выражения, общая сема.

Ukrainian linguistics is actively exploring the terminology of various sciences and techniques. An important issue that needs research is the problem of antonymy in terminology. Since the modern Ukrainian terminology of graphic design is in a continuous movement, it is constantly improves and acquires new perspectives of studying, however, separate linguistic explorations devoted to the study of antonymy in the terminology of graphic design are not available yet, we consider it necessary, within our research, to find out the antonymic specifics of terms of graphic design. That is why the object of our research is the terminology of graphic design. The aim of the proposed article is to outline the structural composition of terms-antonyms of graphic design. The subject of scientific analysis is the semantic structure of the terminology of graphic design. The presence of a certain layer of terms associated with antonymic relations is typical for the vocabulary of graphic design. The terms antonyms are characterized by well-defined paradigmatic properties: the frontal opposite and differentiation on a differential feature, closely related to its main defining function. The article presents the semantic relations between the terms-

antonyms of graphic design by type of contrast. The most common means of expression of antonymy in the terminology of graphic design is the formation of complementary antonyms-word combinations with signifying components, motivated by general-level antonyms. Less frequent means of exploring antonymic relations in the investigated terminology system is the use of prefixes with polar meanings or the alternation of the presence of a prefix with its absence. The prospect of further exploration is seen in the study of the semantic structure of the terminology of graphic design.

Key words: graphic design, terminology, antonymy, semantic structure, means of expression, common seme.

В українському мовознавстві активно студіюють терміносистеми різних наук і технік (С. Булик-Верхола [2], Л. Козак [4], З. Куньч [6], Г. Наконечна [9], Л. Симоненко [11], Л. Туровська [15], Л. Харчук [16] та ін.). Науковці почасти окреслюють період їхнього становлення, досліджують процеси творення термінів, шляхи запозичення тощо. На наше переконання, серед важливих аспектів вивчення сучасного мовознавства постає проблема антонімії в термінології.

Питання про наявність антонімів у термінологічних системах є на сьогодні досить суперечливим. Зокрема, Л. Новиков заперечує функціонування антонімічних відношень між термінами [10, с. 58], О. Тараненко вважає термінологічні опозиції, «що членують загальніше поняття (ціле) на два видові (дві частини цілого), повністю покриваючи його або виділяючи в ньому крайні точки» [14, с. 27], близькими до антонімічних, проте наголошує, що «такі опозиції набувають статусу антонімів за умови розвитку в них якісного значення, зокрема на рівні метафоричних значень, і навпаки, антонімічність утрачається під час розвитку термінологічних значень» [14, с. 28]. Т. Панько, І. Качан, Г. Мацюк зауважують, що «антонімія як семасіологічна категорія невід’ємна від термінологічних систем, які номінативно систематизують наукові поняття – складну й багатопланову мережу протиставлень, суттєво впорядковуючи тим самим термінологічну сферу» [11, с. 188]. У кожній термінологічній системі антоніми творять «елементарні мікрополя, у межах яких реалізують відношення протилежності як однієї з істотних ознак системності термінології» [11, с. 186], тому антонімію трактують

як одну з найважливіших системоутворювальних категорій лексики загалом і термінології зокрема.

На нашу думку, переконливим видається твердження Ш. Баллі про те, що слова ніколи не функціонують самотійно, і нове слово нерідко може корелювати із синонімами й антонімами, «значення яких воно у певний спосіб змінить» [1, с. 28].

Отже, зважаючи на те, що окремих лінгвістичних студій, присвячених вивченню антонімії в термінолексичній графічному дизайну, поки що немає, а для сучасної української термінології графічного дизайну характерна тенденція активного поповнення та вдосконалення, вважаємо логічним у межах нашого дослідження з'ясувати антонімічну специфіку термінів графічного дизайну. Саме тому об'єктом нашої наукової розвідки є термінолексика графічного дизайну. У пропонованій статті маємо на меті окреслити структурний склад термінів-антонімів графічного дизайну.

Серед лексики графічного дизайну виокремлюємо певний пласт термінів, пов'язаних антонімічними відношеннями, що мають визначені парадигматичні властивості, зокрема: фронтальну протилежність і розрізнення за диференційною ознакою. У цьому разі, кваліфікуючись як різновид еквіполентних семантичних опозицій слів, термінологічні антоніми об'єднані спільними семами й протиставлені особливими, специфічними рисами [13, с. 64]. Наприклад, сема «серійні тексти, у яких важливий порядок їх розміщення» є спільною для пари антонімів *моносерія* – *олігосерія*. Специфічні семи є протилежними, порівняймо: «один текст» (*моносерія*) і «більше одного» (*олігосерія*). Подібно для антонімічної пари *однокольорова гравюра* – *багатокольорова гравюра* характерна наявність спільної семи «вид графіки» і протилежних специфічних сем: «один колір» (*однокольорова гравюра*) – «кілька кольорів» (*багатокольорова гравюра*). Наприклад: ***Однокольорові гравюри*** Кульчицької справляють більше враження, ніж кольорові, бо колір в її творах відіграє другорядну, підкорену роль... (3); Це згодом дозволило

виготовляти *багатокольнірові гравюри*, не застосовуючи для цього пензель (2).

Для характеристики семантичних відношень між термінами-антонімами графічного дизайну скористаємося прийнятою в сучасному мовознавстві класифікацією антонімів за видом протиставлення [11, с. 27], відповідно до якої розрізняють антоніми:

1) *градуальні* – позначають два діаметрально протилежні видові поняття певного родового та виявляють градуальну опозицію, що окреслює різний ступінь вияву ознаки, наприклад, у термінолексичі графічного дизайну: *вдала упаковка – зручна упаковка – недосконала упаковка* (4); *бренд тижня – бренд місяця – бренд року* (5, с. 38). Крайні компоненти таких антонімічних груп перебувають у відношеннях повної антонімії, для всього ж ряду загалом властиві ступінчасті позиції;

2) *комплементарні* – реалізують два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття, без проміжних ланок: *кишеньковий каталог – великий каталог* (8), *прямі лінії – хвилясті лінії* (7, с. 102);

3) *векторні* – позначають дві протилежно спрямовані або взаємнозворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: *симетрія – асиметрія* (7, с. 62), *багатотиражний – малотиражний* (7, с. 114), *багатобарвний – малобарвний* (7, с. 156), *квітчастий – безбарвний* (236, с. 290), *табло – ретабло* (9, с. 176). 3-поміж векторних антонімів виділяють антоніми-конверсиви, що позначають протилежно спрямовані, «зустрічні» дії або відношення в межах однієї ситуації: *купівля – продаж* (4);

4) *координатні* – експлікують дві протилежні точки певного часового або просторового відрізка: *стара антиква – нова антиква* (7, с. 309), *вертикальне поле афіші – горизонтальне поле афіші* (5, с. 34).

У формально-структурному аспекті серед антонімічних пар графічного дизайну переважають такі, що мають спільні компоненти – корені, основи або лексеми (у словосполученні). Зазначені антонімічні пари називають словотвірними [11, с. 188]: *олігосерія – моносерія*, *вертикальне поле афіші – горизонтальне*

поле афінії. Значно менша кількість антонімічних пар не має формальної подібності (власне лексичні): *клієнт – продавець*.

Найпродуктивнішим засобом вираження антонімічних відношень в термінології графічного дизайну є утворення комплементарних антонімів-словосполучень з означальними компонентами, мотивованими загальнолексичними антонімами: *первинна інформація – вторинна інформація* (6, с. 176), *рухомі рекламні конструкції – нерухомі рекламні конструкції* (9, с. 167), *неймінг – ренеймінг* (4), *дизайн – редизайн* (4). У наведених прикладах антонімічність одного з компонентів складеного терміна спричиняє антонімію всього складеного терміна, причому родовий компонент виражає семантичну спільність протилежних понять, а значення атрибутів протиставляють їх за одним із семантичних компонентів. Часом загальнолексичні антоніми, входячи до складу складених термінів, зазнають паралельної метафоризації загальномовного значення, зумовленої розвитком їхніх синтагмозначень у термінополі, зберігаючи, проте, взаємну семантичну протилежність, наприклад: *рухомі рекламні конструкції* – мобільні рекламні конструкції в місцях продажу є майстерно виготовленими рекламними матеріалами, що підвішують до стелі крамниці, щоб вони коливалися водночас із рухом повітря (9, с. 167); *нерухомі рекламні конструкції* – це вироблені з металу або фанери переносні рекламні конструкції, що роздрібний торгівець може час від часу вішати або ставити в різних куточках крамниці (9, с. 152). В окремих антонімічних парах складених термінів атрибути, виражені загальновживаними словами, що на загальномовному рівні не мають протилежних сем, зазнають переосмислення внаслідок перехрещення семантики компонентів словосполучення й набувають ознаки семантичної протилежності, оскільки реалізують протилежні за змістом специфічні семи, які відбивають диференційні ознаки взаємодоповнювальних видових понять. Наприклад: *оригінальна гравюра – репродукційна гравюра*. У нетермінологічному значенні лексеми *оригінальна* й *репродукційна* не перебувають в антонімічних відношеннях, однак, як компоненти термінологічних словосполучень вони слугують експлікатором

установлення еквіполентної семантичної опозиції відповідних терміносполук, виражаючи фронтально протилежні диференційні ознаки, тісно пов'язані з дефінітивною функцією, порівняймо: **оригінальна гравюра** – «гравюра, яка повністю **виконана художником**» та **репродукційна гравюра** «гравюра, яка **репродукує** звичайно **живопис** з точністю» [5]. Наприклад: *Адже книгу завжди прикрашали – спочатку мініатюрами, а з винайденням книгодрукування – **оригінальними гравюрами** (1); З появою **репродукційної гравюри** у європейських країнах з'явилися розкішні видання, так звані увражі – добірки окремих аркушів ілюстрацій, виконаних у різних графічних техніках, що супроводжуються пояснювальним текстом, надрукованим типографським способом (10).*

Менш частотним засобом експлікації антонімічних відношень у досліджуваній терміносистемі є використання префіксів з полярними значеннями або чергування наявності префікса з його відсутністю. Крім однокореневої антонімії, що ґрунтується на кореляції префіксів, у термінології графічного дизайну наявні також антонімічні пари із семантично протилежними компонентами складних слів з однаковими другими основами. Для термінолексики графічного дизайну характерним є вираження протилежних понять через префікси й терміноелементи, що передають протилежність за розміром: *устав – напівустав, гравюра – фотогравюра, моносерія – олігосерія, обкладинка – суперобкладинка.*

Із зазначеного постає: в семантичному та формально-структурному планах термінологічним антонімам графічного дизайну характерна більшість кваліфікаційних ознак загальномовних антонімів. Водночас регульований, модельований характер вираження антонімічних відношень у термінології зумовлює появу деяких лексичних одиниць, що не є «справжніми» антонімами, утім, постають як такі «за сутністю відображення поляризації понять» [11, с. 188].

Отже, антонімію в термінолексичі графічного дизайну, як і, мабуть, в інших термінологічних системах, можна кваліфікувати як позитивне явище, оскільки за допомогою цього

типу парадигматичних відношень змінюються номінації понять з протилежним змістом, що дає змогу якнайточніше визначити місце та роль термінологічної одиниці в термінополі, окреслити логічні зв'язки з іншими термінами, а також розмежувати значення синонімічних або полісемічних слів. Утім, антонімія майже не характерна для термінолексики графічного дизайну. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні семантичної структури термінолексики графічного дизайну.

Бібліографічні посилання

1. **Балли Ш.** Французская стилистика. Москва : Книга, 1961. 339 с.
2. **Булик-Верхола С. З.** Антонімічні відношення в українській музичній термінології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2016. № 842. С. 48–50.
3. **Даниленко В. П.** Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Москва, 1971. С. 25–27.
4. **Козак Л.** Запозичення як складова частина української технічної термінології. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2007. С. 63–65.
5. **Куленко М. Я.** Основи графічного дизайну. Київ : Кондор, 2007. 492 с.
6. **Куньч З.** Українська риторична термінологія: історія і сучасність. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 216 с.
7. **Куньч З. Й.,** Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм. Львів : Галицька видавнича спілка, 2018. 180 с.
8. **Лотте Д. С.** Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
9. **Наконечна Г.** Українська наукова термінологія : історія

- і сьогодення. Львів : Кальварія, 1999. 120 с.
10. **Новиков Л. А.** Антонимия в русском языке. Семантический анализ противоположностей в лексике. Москва, 1973. 252 с.
 11. **Панько Т. І., Качан І. М., Мацюк Г. П.** Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 215 с.
 12. **Симоненко Л. О.** Українська термінологія кінця ХХ століття. *Українська термінологія і сучасність* : матеріали II Всеукр. наук. конференції. Київ, 1997. С. 10–14.
 13. **Стасевский С. Б.** Семантико-грамматическая структура украинской технической терминологии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Киев, 1974. 21 с.
 14. **Тараненко О. О.** Антоніми. Українська мова : Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія М. П. Бажана», 2004. 824 с.
 15. **Туровська Л.** Деякі аспекти розвитку термінологічної лексики сучасної української мови. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2007. С. 89–93.
 16. **Харчук Л. В.** Формування та системна організація української електроенергетичної терміносистеми : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2017. 20 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Батіг М.** Графіка Андрія Монастирського. Образотворче мистецтво. 2007. № 2. С. 18–22.
2. **Бойчук А., Соколюк Л.** Інтернет-часопис про сучасне мистецтво та культуру. *Мистецтво*. 2007. № 3. С. 16–17. URL : <http://www.nsp.org.ua> (дата звернення: 01.05.2010).
3. **Владич Л.** Виставка львівських графіків в Києві. URL : <https://zbruc.eu/node/38626> (дата звернення: 10.02.2019).
4. **Графічний дизайн:** Словник термінів зовнішньої реклами. URL : <http://www.leosvit.com> (дата звернення: 10.12.2018).
5. **Дейян А.** Реклама. Київ : Либідь, 1993. 113 с.
6. **Дизайн.** Иллюстрированный словарь-справочник. Москва : Архитектура С., 2004. 282 с.
7. **Куленко М. Я.** Основы графического дизайна. Київ : Кондор, 2007. 492 с.

8. **Реєстр** сайтів META Україна: Україна: Комп'ютерна графіка Послуги веб-дизайну, графічного дизайну. URL : <http://dir.meta.ua> (дата звернення: 10.01.2017).
9. **Реклама**. Словник-термінів / ред. Н. В. Іванченко. Київ, 1998. 202 с.
10. **Сучасне** мистецтво України. Західно-українська агенція. URL : <http://www.studiowr.uk> (дата звернення: 17.07.2016).

УДК 811.161.2'271.12

З. Й. Куньч

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВИЛ ПОЗИЦІЙНОГО
ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ
І ПРИГОЛОСНИХ ВІД «НОРМ»
О. СИНЯВСЬКОГО ДОНІНІ**

Проаналізовано правила позиційного чергування голосних і приголосних у «Нормах української літературної мови» О. Синявського та виявлено зміни, що відбулися щодо цих правил у наступних виданнях українського правопису. Наголошено на потребі гнучкого підходу до застосування позиційних чергувань голосних та приголосних. Сформульовано пропозиції щодо можливих уточнень до чинного українського правопису, які стосуються засобів милозвучності української мови.

Ключові слова: українська мова, «Норми української літературної мови» О. Синявського, позиційне чергування голосних і приголосних, засоби милозвучності української мови.

Проанализированы правила позиционного чередования гласных и согласных в «Нормах украинского литературного языка» А. Синявского и определены изменения, которые состоялись относительно этих правил в последующих изданиях украинского правописания. Определена необходимость гибкого подхода к применению позиционных чередований гласных и согласных. Сформулированы предложения относительно возможных уточнений в действующем украинском правописании, касающихся средств благозвучия украинского языка.

Ключевые слова: украинский язык, «Нормы украинского литературного языка» А. Синявского, позиционное чередование гласных и согласных, средства благозвучия украинского языка.

The rules of positional alternation of vowels and consonants in the «Norms of the Ukrainian Literary Language» by O. Sinyavsky are analyzed, since this work synthesized the most grounded rules of the Ukrainian literary language, which were formulated at the beginning of the XX century. Topicality of the study is provided by the dynamics of changes of the rules of positional alternation of vowels and consonant sounds to ensure the delight of the Ukrainian language is due to the need to improve these norms.

The changes that took place with regard to these rules were found in the Ukrainian spelling of 1946-th, 1960-th and 1991-st. It is stated that modern Ukrainian

spelling takes into account three main position alternatives: y–v, i–y–ma, z–iz–zi (30). In the work «Norms of the Ukrainian literary language» O. Sinyavsky identifies a number of means which helps to avoid the coincidence of vowels and difficult to pronounce consonants, such as: ся–сь, мо–м, ти–ть, те–ть in verbs,, iue–iu in adjectives, particles же–ж, бу–б etc. Some of the described regularities the modern Ukrainian language has lost in the early XX century, even in the artistic style of the language. About some (alternation of particles же–ж, бу–б, postfix сь–ся, variants of prepositions prefixes від–віді, під–піді, над–наді, etc.) we find information in the manuals of the Ukrainian language. It is noted that modern spelling provides detailed and formalized rules for the use of y–v, i–y–ma, z–iz–zi (30), but, the given experience from previous generations of scholars indicates the need for a flexible approach to the application of rules for positional alternation of vowels and consonants.

The new edition of Ukrainian spelling recommends to focus on the need to avoid excessive use of the preposition prefix «y» and to introduce a double rate use of «v–y» at separate positions, which can not be considered difficult to pronounce, for example, at the beginning of the sentence before the next sonorant.

The perspectives of further researches are the elaboration of the means of sonority on the material of prose art.

Key words: Ukrainian language, «Norms of the Ukrainian Literary Language» by O. Sinyavsky, positional alternation of vowels and consonants, means of sonority of the Ukrainian language.

Позиційне чергування голосних і приголосних – це один з важливих засобів милозвучності української мови. Визначний український мовознавець О. Синявський писав: «Збігу голосних наша мова майже не знає і при зустрічі їх у сусідніх словах старанно уникає, групи приголосних же хоч і звичайніші в нашій мові, та все ж супроти інших мов цих груп у ній менше, і деяких вона зовсім не знає та й взагалі не любить великих груп з трьох, чотирьох приголосних, надто ще й важких до вимови» [3, с. 27]. Унормування правил, за якими в нашій мові можна досягти милозвучної вимови в конкретних фразах, завжди було одним з правописних завдань.

Початок ХХ ст. – це час українського культурно-наукового відродження, коли правопис української літературної мови, ухвалений під час Всеукраїнської правописної конференції (Харків, 1927 р.), було укладено згідно з усталеною народною традицією. Про це влучно зазначав один з укладачів цього правопису – О. Синявський: «Треба було знайти розумний і доцільний компроміс, тобто уніфікувати мову так, щоб вона не

відбігала народньої мови принаймні в її найголовніших діалектах, щоби вона була якнайближча до якнайбільшої маси народньої мови, а до всього того, щоб у її правописі і структурі без крайньої потреби не була порушена усталена традиція» [5, с. 96]. Підручник «Норми української літературної мови» О. Синявського в цьому контексті є цінним матеріалом для дослідження, оскільки цей науковець «обстоював і пропагував тоді науково найбільш обґрунтовані правила української літературної вимови» [1, с. 20], а за словами самого автора, цією книгою синтезовано всю його «дотеперішню працю в галузі української літературної мови» [3, с. 7–8].

Проблема позиційного чергування нині набуває актуальності, зважаючи на такі обставини: а) вживання прийменника-префікса *у* стає типовим навіть у тих ситуаціях, де воно не видається доцільним; б) звужується сфера застосування правил позиційного чергування голосних та приголосних звуків; в) сучасна правописна реформа може врегулювати це питання.

Наша мета полягає в тому, щоб проаналізувати динаміку змін у трактуванні правил позиційного чергування голосних та приголосних звуків для забезпечення милозвучності української мови.

Для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати такі завдання: виявити конкретні позиції чергування голосних і приголосних за «Нормами української літературної мови» О. Синявського; систематизувати подальші зміни, що відбулися в трактуванні цих правил; на основі аналізу динаміки змін та сучасних норм зробити висновок щодо можливих уточнень до чинного українського правопису.

Безумовно, найважливішим позиційним чергуванням, що сприяє милозвучності української мови, є чергування *у–в*, яке, як зазначає О. Синявський, є «не що інше, як засіб уникати в мові скупчення приголосних чи голосних» [3, с. 26]. У «Нормах» описано на конкретних прикладах ситуації застосування цього чергування, але без чітко сформульованих правил. Мовознавець наголошує, що «міркування про важкі групи приголосних тощо

при збігові слів недоречні, коли поміж тими словами є розділовий знак або хоч і без розділового знаку між ними є павза» [3, с. 26].

В «Українському правописі» 1946 р. з'являється невиразне, але цілком слушне, на нашу думку, формулювання: «після голосного перед приголосним, залежно від швидшого або повільнішого темпу мови, а також від ритму її, вживається і **в**, і **у**, напр.: *Ми були у саду – Ми були в саду. Наша вчителька – Наша учителька*» [7, с. 15]. «Правопис» 1960 р. повністю повторює це формулювання [8, с. 18]. Чинний український правопис [9] викладає докладні й чіткі тлумачення цих норм: крім зрозумілих ситуацій, коли **у** вживаємо в позиції між двома приголосними, а **в** уживаємо в позиції між двома голосними, тут закладено такі правила: «після голосного перед більшістю приголосних (крім *в, ф, льв, св, хв* і под.)» вживаємо **в**, а «незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними *в, ф*, а також сполученнями літер *льв, св, тв, хв* і под.» та «після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним», вживаємо прийменник-префікс **у** [9, с. 17–18].

Чинний правопис, як бачимо, подає найдокладніше пояснення правил позиційного чергування **у–в**. Утім, у ньому нічого не зазначено про вплив на це чергування пауз, що не пов'язані з наявністю розділових знаків. Крім того, в «Нормах» О. Синявського фіксуємо фразу, яка спонукає, на наш погляд, до подальшого уточнення правил позиційного чергування голосних та приголосних в сучасному українському правописі: «не слід тільки зловживати ці чисто вимовні умови чергування **у–в** і поширювати їх на те, на що поширювати не можна» [3, с. 27].

Тож виникають слушні запитання: чи наявність паузи в середині фрази впливає на позиційні чергування голосних і приголосних; які збіги приголосних, зокрема на початку фрази, потрібно вважати складними для вимови тощо. Наприклад, чи потрібно вживати **у** на початку речення перед наступним сонорним: *В нашому місті – У нашому місті; В яких умовах – У яких умовах; В річному звіті – У річному звіті*. Адже вважати збіг приголосних *вр, вл, вл, вл, вл, вл* складним для вимоги не

виглядає доречним. А надмірне використання прийменника-префікса *у* порушує правило мовної економії та спричинює перевантаження вислову зайвими складами, адже кожний голосний – це новий склад.

Наголосимо, що навівши як правильний приклад «*в умілого руки не болять*», О. Синявський допускає як гірший варіант «*у вмілого руки не болять*», але заперечує «*у умілого...*». Відповідно до чинних норм, правильним потрібно було б вважати саме другий варіант, який з позиції авторитетного мовознавця позначено як гірший.

Влучно, на наш погляд, сформульовано підхід до правил позиційного чергування голосних та приголосних звуків у праці А. Матвієнко: «Вимоги милозвучності змушують зважати в кожному випадку на конкретні фонетичні умови – на кінцевий приголосний попереднього слова і на початковий звук або звукосполучення – наступного, на темп мовлення, ритміку. Отже, **якоїсь єдиної для всіх випадків формули**, яка б вимагала вживати *у* або *в* тільки залежно від попереднього слова або тільки від наступного, **не може бути**» (виділення наше – З. К.) [2, с. 72].

Крім цього найтипівішого для української мови чергування, О. Синявський визначає ще кілька способів уникати важких для вимови збігів голосних та приголосних. Окремі з них повторюють подальші редакції українських правописів, але деякі чергування чи то перестали бути нормативними, чи то не пояснено в корпусі правописних норм як засоби милозвучності української мови. Це, зокрема, такі:

1. Чергування *і–й* (*він іде – вони йдуть*). Цю норму різною мірою деталізовано подають усі подальші редакції, однак О. Синявський указує також і на відпадання початкового ненаголошеного *і* (*голка, грати*), і на зворотній процес появи початкового *і* там, де його раніше не було (*ірве, іллє, ізігнувсь*). Останній засіб милозвучності сучасна українська мова засвідчує лише в художніх текстах.

2. Чергування *з–із* (*сестра з нею – брат із братом*). Український правопис 1946 і 1960 рр. про цей засіб милозвучності нашої мови зовсім не згадує. А в сучасному

правописі так само докладно, як і щодо чергування **у–в**, розписано правила вживання прийменників-префіксів **з–із–зі (зо)**.

3. Щодо чергування **у–в** Олекса Синявський виводить ще один засіб милозвучності: із прийменника-префікса **у–в** походять *ув, уві, ві* тощо (*ув Оксани, уві сні*). У «Нормах» наведено ряди дублетних форм: *увійти – ввійти – вийти, увігнати – ввігнати – вігнати, увесь – ввесь – весь, уві сні – вві сні – ві сні* тощо. Останній варіант (*вийти, вігнати, ві сні*) нині можна вважати рідковживаним.

4. Частка **-ся** в дієсловах може скорочуватися до **-сь**. Крім того, О. Синявський зазначає норму, яку в сучасному правописі втрачено: «чергування **ся–сь** в дієсловах спричинилось до того, що почасти й у займенників є воно: *якийсь – якийся, чийсь – чийся* тощо» [3, с. 28]

5. У дієсловах інфінітивний суфікс **-ти** після голосних може скорочуватися до **-ть** (*брати – брать, купати – купать*); у 1-ій особі множини замість кінцевого **-мо** можна вживати **-м**: (*купим, ідем*); ненаголошене закінчення **-є** після **а, я** в 3-й особі однини дієслів дійсного способу може відпадати (*пита, гуля*); прислівник *немає* використовує варіант *нема*. Про ці зміни зазначено, що вони властиві лише для віршованого тексту, а в прозі їх варто уникати. Таку закономірність можна побачити і в сучасних текстах, але форми 1-ї особи множини з кінцевим **-м** та кінцеві **а, я** в 3-й особі однини дієслів дійсного способу сучасний правопис не вважає нормативними.

6. Узвичаєне кінцеве **-ть** 2-ї особи множини наказового способу після голосних може мати форму **-те** (*ідіте, беріте*), що в сучасній мові втратило актуальність.

7. Вищий ступінь порівняння прислівників може скорочуватися з **-іше** в **-іш**: *чорніш, видніш, миліш, гарніш* тощо. Як засіб милозвучності названо також випадання голосних або додавання їх і в деяких інших незмінних словах (*тута – тут, хоча – хоч, чому – чом, лише – лиш, відтіля – відтіль, тепера – тепер*). Очевидно, цей засіб милозвучності притаманний художнім текстам.

8. Частки **же** і **би** скорочуються до **ж** і **б** після слів, що

закінчуються на голосний (*вони ж, ми б, хоча б, але він би, такий же*). Про це чергування не йдеться в жодній з подальших редакцій правопису, але про це пишуть автори деяких посібників з української мови [4, с. 85].

9. Засіб уникати збігу голосних, притаманний для народної української мови, – відпадання початкового *о* в словах після голосного попереднього слова, тісно пов'язаного з ним: «*Нема мені одрадоньки ні д отця, ні д неньки (д = од), на дин день (дин = один)*» тощо. Однак О. Синявський зазначає, що такі ситуації трапляються дуже рідко, а в сучасному мовленні цю властивість нашої мови, на жаль, уже втрачено.

10. Поява *в* перед початковим кореневим голосним (звичайно наголошеним) *у* (*вулиця, вус вулик, вудка, вуж, вузько, вузол, вухо*), але перед префіксальним *у* *в* ніколи не з'являється (*усміх, урвище, устрій*). Хоча цю властивість нашої мови О. Синявський подає в контексті засобів милозвучності, він зазначає, що ці слова зазвичай вживають незалежно від кінцевого звука попереднього слова.

Отже, підбиваючи підсумки дослідження динаміки змін у правилах позиційного чергування голосних та приголосних як засобу милозвучності української мови, констатуємо, що сучасний український правопис бере до уваги три основних позиційних чергування: *у–в, і–й–та, з–із–зі (зо)*. У праці «Норми української літературної мови» О. Синявського виокремлено ще низку засобів, які сприяють уникненню збігів голосних та важких для вимови збігів приголосних звуків, як-от: чергування *ся–сь, мо–м, ти–ть, те–ть* в дієсловах, *іше–іш* у прислівниках, часток *же–ж, би–б* і т. ін. Окремі з описаних на початку ХХ ст. закономірностей сучасна українська мова втратила, навіть у художньому стилі літературної мови. Про деякі (чергування часток *же–ж, би–б*, постфікса *сь–ся*, варіанти прийменників-префіксів *від–віді, під–піді, над–наді* тощо) маємо інформацію в посібниках з української мови для студентів закладів вищої освіти, однак правопис на цьому не наголошує.

У сучасному комп'ютеризованому світі є, безперечно, потреба максимально вкласти мову в певні граматичні формули,

вигадати чіткі й недвозначні правила для вживання тих чи тих форм слів. Через це, гадаємо, чинний правопис [9] подає деталізовані й формалізовані правила вживання *у–в, і–й–та, з–із–зі (зо)*. Утім, досвід напрацювань попередніх поколінь науковців змушує замислитися над тим, наскільки можливим є окреслити вузькими межами правил творчі здатності нашої мови. Праця О. Синявського, яка, за влучним висловом Ю. Шереха (Шевельова), є «найвищим авторитетом у справі норм літературної мови» [6, с. 11–12], наголошує на потребі гнучкого підходу до застосування позиційних чергувань голосних та приголосних звуків.

Гадаємо, в новій редакції українського правопису варто було б акцентувати на потребі уникати надмірного вживання прийменника-префікса *у* та запровадити подвійну норму використання *в–у* в окремих позиціях, що їх не можна вважати важкими для вимови, наприклад, на початку речення перед наступним сонорним.

Досконале відновлення найважливіших норм українського правопису дасть змогу забезпечити повноцінний розвиток нашої мови.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в докладному опрацюванні засобів милозвучності на матеріалі прозової художньої творчості.

Бібліографічні посилання

1. **Жовтобрюх М. А.** Визначний дослідник української мови (До 80-річчя з дня народження О. Н. Синявського). *Українська мова і література в школі*. 1967. № 12. С. 18–25.
2. **Матвієнко А. М.** Префіксальні *у–в*. *Українська мова в школі*. 1965. № 1. С. 71–73.
3. **Норми української літературної мови** / Синявський О. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2018. 368 с. [Репринт з видання 1931 р.].
4. **Середницька А., Куньч З.** Українська мова за професійним спрямуванням. Київ : Знання, 2010. 211 с.

5. **Синявський О.** Коротка історія «Українського правопису». *Культура українського слова*. Зб. І. Харків–Київ, 1931. С. 93–112.
6. **Шерех Ю.** Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя». 1951. 402 с. (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 3).
7. **Український** правопис. Київ : Українське державне вид-во, 1946. 179 с.
8. **Український** правопис. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1960. 2-ге вид. випр. й доп. 189 с.
9. **Український** правопис АН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. Київ : Наук. думка, 1993. 4-те вид. випр. й доп. 240 с.

УДК 81'38-92:070

О. Г. Литвин, Н. І. Голубінка

ВЖИВАННЯ ТЕРМІНА В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті зосереджено увагу на вживанні терміна в публікаціях журналу «Український тиждень». Проаналізовано тематичні групи наукових термінів, вжитих в авторському тексті; показано, що в публіцистичному стилі терміни можуть використовуватись у контекстах, вторинних щодо галузевої системи, що веде до смислових інновацій у термінології та подальшої взаємодії терміна з іншими терміносистемами.

Ключові слова: термін, детермінологізація, публіцистичний стиль, метафоризація, метонімізація, засоби масової інформації.

В статье сосредоточено внимание на использовании термина в публикациях журнала «Украинская неделя». Проанализированы тематические группы научных терминов, применяемых в авторском тексте; показано, что в публицистическом стиле термины могут использоваться в иных контекстах, вторичных относительно отраслевой системы, что ведет к смысловым инновациям в терминологии и дальнейшему взаимодействию термина с другими терминотестемами.

Ключевые слова: термин, детерминалогизация, публицистический стиль, метафоризация, метонимизация, средства массовой информации.

The object of our research was the scientific terms in the language of publications of the magazine «Ukrainian Week», the subject of research – the functions of terms in the journalistic text. The purpose of research is to consider terminological units in publications of political, economic, artistic content.

The urgency of the article is due to the widespread use of terms in the language of journalism, since the mass media are objective extra-linguistic factors of language development and contribute to the functioning of the term outside of its system. Terms as units of industry terminology are fixed in special dictionaries and have a high degree of internal organization. Industry term system for the term is the semantic field where they are in interdependence, hitting the language media, often install a new systematic field. The proposed topic is relevant, because the term in the journalistic text is deterministic, does not perform nominally-defining, but a stylistically expressive function and requires further research and analysis.

Analyzing the publications of the magazine «Ukrainian Week», we see that the terms can function both in the system and outside it. We observe the widespread use of the terms of various branches of knowledge, which, by determinologizing, are part of a

commonly used vocabulary, which indicates an increase in the level of education of readers, scientific and technological development, the possibilities of modern communication. Narrow-special terms in the journalistic style are deterministic on the basis of metaphorization and metonymization.

Key words: term, determinologizing, journalistic style, media, metaphorization, metonymization.

Важливим середовищем для функціонування наукової термінології є мова засобів масової комунікації, яка швидко, яскраво, наочно відбиває різноманітні лексико-семантичні процеси, спричинені впливом суспільно-політичних, економічних, науково-технічних та культурних змін у державі. Газети й журнали розраховані на широке коло читачів, тому сприяють швидкому засвоєнню термінологічних одиниць, що називають спеціальні явища й поняття, усіма функціональними стилями мови. Публіцистичний стиль передбачає широке вживання різноманітної лексики, серед якої виділяємо й термінологічну. Наявність такої лексики не повинна ускладнювати сприймання тексту. Тут терміни вживають не лише для того, щоб називати поняття, а й для того, щоб з'ясувати сутність явища, розкрити його зміст [8, с. 96].

Об'єктом нашого дослідження стали наукові терміни в публікаціях журналу «Український тиждень», предметом дослідження – функції термінів у публіцистичному тексті. У статті ставимо за мету аналіз термінологічних одиниць у публікаціях політичного, економічного, мистецького змісту, з'ясування особливостей вживання термінів у журналістському тексті.

Актуальність статті зумовлена широким вживанням термінів у мові публіцистики, адже засоби масової інформації є об'єктивними екстралінгвальними чинниками розвитку мови та сприяють функціонуванню терміна поза його системою. Терміни як одиниці галузевих терміносистем зафіксовані у спеціальних словниках і мають високий ступінь внутрішньої організації. Галузева терміносистема для терміна є тим семантичним полем, де вони перебувають у взаємозалежності, потрапивши в мову ЗМІ, часто встановлюють нове семантичне поле [5, с. 212]. І хоч

термін у публіцистичному, художньому стилях був об'єктом досліджень таких науковців, як Г. Городиловська [1], Є. Карпіловська [3], Г. Наконечна [4], О. Сербенська [9], О. Стишов [11], Н. Поліщук [6; 7], Л. Туровська [12] та ін., пропонується тема, безумовно, є актуальною, бо термін у журналістському тексті детермінологізується, виконує не номінативно-дефінітивну, а стилістично-експресивну функцію і потребує подальшого дослідження й аналізу.

З огляду на адресата «Українського тижня» (далі – УТ) (інтелектуальний читач) тексти журналу насичені абстрактною лексикою, суспільно-політичними, історичними та філософськими термінами, вжитими в номінативному значенні, напр.: *Святі й безгрішні кандидати бувають тільки в тоталітарних країнах: такими їх робить пропаганда. На щастя, це вже давно не наш шлях. Тому ми можемо аналізувати, який шлях пройшли наші політики до сьогоднішнього дня. Які помилки робили та як пристосувалися до поточної кон'юнктури* (УТ, 11.01.2019).

Публіцистичний контекст журналістського тексту дає змогу термінові виходити за межі свого термінологічного поля. Чуже лексичне оточення допомагає термінові розкритися по-новому, водночас сприяє творенню нового образу, враховуючи його первинну семантику.

У досліджуваних публікаціях УТ використовують терміни і загальнонаукові, і вузькоспеціальні, серед яких наявні медичні, математичні, фізичні, технічні, географічні, біологічні, хімічні, а також музичні та театральні.

Загальнонаукові терміни органічно вплітаються у структуру журналістського тексту, водночас посилюючи його інтелектуальний рівень й апелюючи до підготовленого читача, вживаються у прямому значенні, напр.: *Олігархічний капітал шкідливий для країни незалежно від його генези* (УТ, 2017, № 3 (479), с. 7). Натомість вузькоспеціальні терміни стають засобами творення емоційно насиченого контексту. За ознакою частотності переважають медичні, фізичні, математичні та технічні терміноодиниці. Рідше журналісти використовують

терміни з галузі географії, мистецтва, театру. Ми не беремо до уваги суспільно-політичну термінологію, вжиту в прямому значенні.

Подекуди автор свідомо апелює до прямого значення терміна, допомагаючи читачеві створити новий яскравий образ, напр.: *У медицині точно встановлений **діагноз** вважають половиною справи. І мають рацію: з'ясував, що за недуга, тож можеш із чистим сумлінням призначити лікування.* Українській правоохоронній системі з **діагнозом** не поталанило. Наші політики, мов недолугі **лікарі**, вирішили не лякати **пацієнта хірургією**, а прописали натомість **п'явок та оздоровчу фізкультуру** – точно не нашкодить, але навряд чи й допоможе (УТ, 2016, № 24 (448), с. 13). У першому реченні термін частково перебуває у своєму «рідному» лексичному полі, а натомість у другому, де автор описує проблеми, пов'язані з реформуванням поліції (поліція – пацієнт), створено асоціативний семантичний контекст.

Утім, у більшості випадків маємо справу із частковою або повною детермінологізацією, напр.: *Стовідсотково змінилася б якість української політики і весь владний сегмент був би хоч трохи розбавлений адекватною й активною молоддю **кров'ю**, здатною нести в собі здорові **лейкоцити** для знищення старих **бацил*** (УТ, 2016, № 1–2 (477–478), с. 21). Медичні терміни втратили своє значення, натомість виникла яскрава метафора, що увиразнила авторський текст. *Діагноз ситуації в Україні, фінансовий організм, хребет системи насилля* – у цих виразах значення суспільно-політичного поняття частково витіснило зміст медичного терміна.

Цікавими, на наш погляд, є випадки використання в публіцистиці термінів фізико-математичних наук. З огляду на специфіку цих галузей такі лексеми надають журналістському текстові додаткової експресії, втрачаючи при цьому або частково, або цілком дефінітивність, напр.: *Після того, як Росія загрузла у воєнних діях на Донбасі й вступила у війну в Сирії, **градус оптимізму** в червоно-коричневій блогосфері помітно знизився* (УТ, 2015, № 49 (421), с. 10); *У ще докладнішому вигляді Маркс*

виклав **алгоритми** російської політики у фундаментальній праці про історію таємної дипломатії XVIII ст. (УТ, 2016, № 51–52 (423–424), с. 34); Доведеться не просто поміняти знак із **плюса** на **мінус**, а звільнитися від власної тоталітарної свідомості (УТ, 2016, № 51–52 (423–424), с. 28). В останніх прикладах математичні терміни «алгоритм», «плюс» і «мінус», частково зберігаючи своє первинне значення, набувають нового, пов'язаного із суспільно-політичною лексикою.

Повної детермінологізації зазнають терміни в реченнях *Без вільного перетікання енергії та ідей по горизонталі країна залишиться механічною сумою територій і населення* (УТ, 2015, № 43 (415), с. 17) та *Національна пам'ять є не тільки проекцією на минуле* (УТ, 2016, № 17–18 (441–442), с. 27).

Намагаючись урізноманітнити виклад матеріалу, повернути й активізувати увагу читача, автори аналізованих текстів вводять терміни до складу тропів. Уживаючись у переносному значенні, термін цілком детермінологізується, однак його номінативне значення дає змогу читачеві асоціативно та образно сприйняти інформацію, наприклад, метафори дають змогу уникнути багатослівних описів, надаючи викладові яскравості й динамічності: *Історія може видатися досконалою зброєю, доки не б'є рикошетом* (УТ, 2017, №7 (483), с. 35); *Попелюшка в українській електроенергетичній родині* (про ядерну енергетику) (УТ, 2016, № 9 (433), с. 21); *Жодні круглі столи, політичні та історичні дискусії, численні мітинги впродовж років не здатні були змусити владу визнати 14 жовтня державним святом. Тільки кров Майдану та війна на Сході зробила це* (УТ, 2015, № 41 (413), с. 6).

Намагаючись зробити текст особливо виразним, автори використовують метонімію та її різновид – синекдоху. Перенесення значення за суміжністю, тобто на основі тісного внутрішнього чи зовнішнього зв'язку між зіставляваними поняттями [8, с. 45] дає змогу виокремити в зображуваному певні найхарактерніші деталі чи риси, а використаний для цього термін називає ту чи ту реалію опосередковано, через своє первинне значення, виконує оцінну функцію, нпар.: *Пуста інформація та*

сухі факти не потрібні. Мають бути задіяні розум і серце людини (УТ, 2016, № 15 (439), с. 44); *Спостережливе око Дахнова* запримітило і кількісну та якісну перевагу неприятеля (УТ, 2016, № 15 (439), с. 40).

Оцінну функцію виконують терміни й у складі порівнянь, але, на відміну від метафор і метонімій, де їхню дефінітивність втрачено і відбувається процес детермінологізації, у порівняннях автор свідомо зберігає номінативне значення терміноодиниці, напр.: *Блоги, як барометр*, – непогано відображають суспільні настрої (УТ, 2015, № 49 (421), с. 10); *Не вірю і в прозорі стіни офісів, де чиновники сидітимуть, мов під мікроскопом, у добровільну згоду політиків і бюрократів в один момент змінитися* (УТ, 2016, № 9 (433), с. 7).

Аналізуючи публіцистику УТ, звернуто увагу на оригінальні епітети, побудовані за певними схемами. Такі конструкції поєднують переважно два семантичні компоненти, поширюючи і поглиблюючи основне значення, роблять його семантично достатнім, надають додаткового емоційного забарвлення.

Найактивніше творять епітети за схемою «термін+загальновживане слово»: *гіпертрофована гідність і щедрість, матеріалізований вирій, місцево-електоральні перспективи, віртуальні хробаки, віртуальні добровольці, імперська зверхність і безцеремонність, політичні і фінансові подачки, енергетичний шантаж, ядерний шантаж, ядерний конфлікт, ядерна шабля, містобудівна вакханалія, гуманітарна європейська тусовка, травматичні моменти минушини*.

Рідше фіксуємо конструкції «загальновживане слово+термін», у яких збережено також дефінітивність, але через поєднання з розмовними лексемами такі сполуки зазвичай набувають емоційно-експресивного забарвлення: *смітникова люстрація, кримінальна реставрація, горезвісна стабільність, європейський суперклей, діамантові прокурори, самотійний атом, мирна диверсія, набридливий патерналізм*.

Нейтральними є епітети, вибудовані за схемою «термін+термін»: *адміністративний важіль, шовіністичні комплекси, історична матриця*. Хоч у деяких випадках поза

своїм термінологічним полем, але зберігаючи первинне значення, вони можуть надавати текстові негативного забарвлення: *кібернетичний фронт, колоніальний акцент*.

Оскільки журналістські публікації мають на меті не лише донести до читача певну важливу інформацію, а, відповідно емоційно впливаючи на нього, переконати, спонукати до дії, автори часто поєднують у своїх текстах термінологічну й розмовну лексику. Таке зіставлення, а подекуди протиставлення, особливо увиразнює емоційний складник тексту, зберігаючи семантичний складник терміна, напр.: *Звідси четверте: процес **сепарації** й **дебілізації** глядача (не чекайте, я не вибачатимуся за **експресивні визначення**) загнав продюсерів у глухий кут: вони виховали, точніше, **розбестили** свого споживача, немов дитину, яку годують виключно **снікерсами** та **чипсами**. Перевести його на більш поживний, **вітамінізований** і безпечний для здоров'я **раціон** буде важко, процес займатиме роки, а реагувати доводиться негайно* (УТ, 2015, № 41 (413), с. 50); *За всією цією нескінченною трешевою **нудотою** з **ремонт**ом уряду та **рекрутингом** коаліції* якось забулася знаменна дата (УТ, 2016, № 15 (439), с. 9).

Поєднання в одному контексті непоєднаних лексем стає засобом створення іронії, а подекуди й сарказму, щодо висвітленої теми: *Людина, яка посеред ночі пише злісні коментарі про зірок у Twitter, злітає з гальм, коли їй хтось вказує або критикує* (УТ, 2017, № 4 (480), с. 31); *Питання номер один: чому очільник держави укотре наступає на граблі патерналізму?* (УТ, 2016, № 4 (428), с. 21).

Звертають на себе увагу тексти, у яких поєднано в одному реченні елементи різних терміносистем. Таке слововживання створює особливо яскравий семантичний контекст, робить його точнішим і влучнішим, напр.: *Не треба бути **астрологом**, щоб відстежувати **цикли** в українській **політиці**. **Коаліційні** чвари, **буфонада** в парламентській залі й на **ток-шоу** – все це ми проходили ще за часів Ющенка* (УТ, 2015, № 51–52 (423–424), с. 6).

Дуже важливим компонентом журналістського тексту є заголовок. У ньому сконденсована основна думка, він слугує своєрідним організаційним центром матеріалу. Око читача вихоплює з тексту слова, написані великим шрифтом. І якщо його увагу привернути за допомогою заголовка не вдалося, стаття здебільшого залишиться непрочитаною. Додатковим засобом активізації уваги читача є залучення до заголовків наукових термінів. Як засвідчив аналіз текстів УТ, автори використовують терміни й у номінативно-інформативному, і стилістично-виражальному значенні. Переважно автори вживають такі лексеми (насамперед, йдеться про терміни з галузі медицини) у переносному значенні, тобто відбувається повна детермінологізація. У статті А. Корбут «Хвороби донорів» (УТ, 2017, № 13 (487), с. 24) автор аналізує динаміку зміни ролі міжнародної допомоги в зовнішній політиці окремих країн, а через вживання в заголовку теміна «хвороба» натякає, що не все так просто в економіці розвинених країн.

Не потребує додаткового пояснення й заголовок статті «Роздвоєння особистості» (УТ, 2016, № 26 (450), с. 18) про настрої, що панують у німецькому суспільстві. А. Корбут описує проблеми одного з двох лідерів ЄС – німців, які, усвідомлюючи своє лідерство, не хочуть на ньому наголошувати та й нерідко його визнавати, зважаючи на негативні моменти своєї історії.

Подекуди такий заголовок доповнює лід – стиснутий у кілька речень зміст статті [2, с. 142], що допомагає читачеві зорієнтуватися у змісті. Автор статті «Сталінська “хірургія”» Р. Покур вживає медичний термін у лапках й акцентує на цьому увагу читача, а в ліді зазначає: *Поряд із класовим переслідуванням та чистками партійно-державної еліти в Україні за “Великого терору” було реалізовано кілька операцій проти національних меншин* (УТ, 2012, № 22 (239), с. 46), що дає змогу конкретизувати зміст статті.

Втрачають ознаки належності до своєї системи терміни в заголовках «У процесі бродіння й дозрівання» у матеріалах Р. Малка і Б. Буткевича (УТ, 2016, № 25 (449), с. 8) – про перспективи появи нових політичних партій в Україні;

О. Ворожбит «Дует чи какофонія» (УТ, 2016, № 26 (450), с. 24) – про природу протиріч у найвищих ешелонах німецької влади.

Повну детермінологізацію спостерігаємо в метафоризованих заголовках «Європа різних швидкостей» (УТ, 2017, № 11 (487), с. 28) – про різне ставлення країн ЄС до поглиблення інтеграції в межах спільноти; у заголовках-синекдохах «Як поладити німецький двигун» (УТ, 2014, № 31 (351), с. 40) – про діяльність компанії Siemens.

Зберігає свою дефінітивність термін у заголовку «Посмішка “Іскандерів”» (УТ, 2017, № 11 (487), с. 30), але, поєднуючись із загальноновживаним словом, набуває яскраво вираженого емоційного забарвлення, інтригуючи й зацікавлюючи читача (у статті йдеться про те, як Путін користується хаосом у США для реалізації своїх воєнних амбіцій).

Поєднання терміна із фразеологізмом в одному заголовку відчутно посилює емоційно-експресивне забарвлення, зберігаючи частково дефініцію самого терміна, напр.: «Експорт злодіїв у законі» – так називає свій матеріал Б. Буткевич (УТ, 2016, № 30 (457), с. 30), описуючи історію виникнення мережі грузинських авторитетів і аналізуючи їхню класову близькість до Кремля.

У заголовку статті Е. Лукаса «Радіоактивна справа» (УТ, 2016, № 4 (428), с. 7) фізичний термін частково зберіг свою дефінітивність, а поєднуючись зі словом «справа», створив яскраву метафору. У матеріалі йдеться про історію вбивства британського громадянина в Лондоні. Отже, в публіцистичних текстах автори широко використовують різногалузеві терміни з формальними маркерами і без них (лапки, зміна шрифту), що й свідчить про входження терміноодиниці до складу загальноновживаної лексики [4, с. 22].

Отже, аналізуючи публікації журналу «Український тиждень», бачимо, що терміни можуть функціонувати як у системі, так і поза нею. Спостерігаємо широке вживання термінів різних галузей знань, які, детермінологізуючись, входять до складу загальноновживаної лексики, що свідчить про зростання рівня освіченості читачів, науково-технічний розвиток, потенціал сучасної комунікації. Вузькоспеціальні терміни

в публіцистичному стилі детермінологізуються на основі метафоризації та метонімізації. Терміноодиниці в авторських текстах виконують не лише дефінітивну функцію, але й уживаються у вторинних щодо системи контекстах, що зумовлює смислові зміни в термінології, свідчить про взаємопроникність термінологічної й загальновживаної лексики.

Бібліографічні посилання

1. **Городиловська Г.** Медичні терміни як складова ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2016. № 842. С. 115–119.
2. **Журналістика :** словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.
3. **Карпіловська Є. А.** Термін у сучасній мовотворчості. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 9. С. 185–191.
4. **Наконечна Г.** Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. *Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм* / З. Й. Куньч, Г. В. Наконечна, О. Р. Микитюк, С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець. Львів : Галицька видавнича спілка, 2018. 180 с.
5. **Панько Т., Кочан І., Мацюк Г.** Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.
6. **Поліщук Н.** Термінологічна лексика в газетному тексті (на матеріалах газет «Високий замок», «Газета по-українськи», «Скриня»). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. № 675. С. 165–170.
7. **Поліщук Н.** Мистецька термінологічна лексика в газетному тексті (на матеріалі газет «Дзеркало тижня», «Газета по-українськи», «Високий замок», «Скриня»). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія*

- «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 216–222.
8. **Пономарів О. Д.** Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либїдь, 1992. 247 с.
 9. **Сербенська О.** Інновації у мові сучасних українських мас-медіа. *125 років Наукового товариства імені Шевченка* : зб. наук. праць і матеріалів, присвячених ювілею товариства. Львів, 2001. С. 158–177.
 10. **Сизонов Д. Ю.** Медична термінологія в українських ЗМІ : словник. Київ, 2012. 335 с.
 11. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Пугач, 2005. 388 с.
 12. **Туровська Л. В.** Відображення семантичних зрушень у термінології в сучасних ЗМІ. *Наукова термінологія нового столїття: теоретичні і прикладні виміри* : зб. наук. праць. Рівне, 2016. С. 106–110.

Джерела фактичного матеріалу

1. «Український тиждень». Щотижневий журнал, виходить з 2007 р. (УТ).

УДК 811.161.

І. Б. Ментинська, Г. В. Наконечна**СЛОВНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛА
УНОРМОВАНОЇ
ТА ЗАСТАНДАРТИЗОВАНОЇ
КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(90-ті роки XX ст. – перші десятиліття
XXI ст.)**

У статті проаналізовано динаміку лексикографічної фіксації української комп'ютерної термінології в пострадянський період. Охарактеризовано основні типи словників, що подають комп'ютерну лексику. Актуальність дослідження зумовлена потребою ретельного вивчення комп'ютерної галузі, що стрімко розвивається. Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу динаміки термінографічних процесів у комп'ютерній галузі в пострадянський період.

Ключові слова: термінознавство, лексикографія, українська комп'ютерна термінологія, типи словників, фіксовані терміноодиниці.

В статье проанализирована динамика лексикографической фиксации украинской компьютерной терминологии в постсоветский период. Охарактеризованы основные типы словарей, представляющие компьютерную лексику. Актуальность исследования обусловлена необходимостью тщательного изучения компьютерной сферы, которая стремительно развивается. Научная новизна исследования заключается в системном подходе к анализу динамики терминологической процессов в компьютерной отрасли в постсоветский период.

Ключевые слова: терминоведение, лексикография, украинская компьютерная терминология, типы словарей.

The article aims to analyse lexicographical processes in Ukrainian computer terminology in the post-Soviet period. Accordingly, the objectives of the article are as follows: 1) to describe the dynamics of the output of lexicographical works fixing computer terminological units; 2) to characterize the types of terminological works representing the studied lexemes; 3) to predict the development of terminographic processes in the computer field.

The relevance of the research stems from the very object of the analysis: computer area is in the process of dynamic development, requiring therefore thorough study. The scientific novelty of the research lies in a systematic approach to the

analysis of the dynamics of terminological processes in the computer field in the post-Soviet period.

Ukrainian computer terminological vocabulary is properly represented in the terminological works. Specialized dictionaries are a high-quality tool that captures the main achievements of the theory and practice of the studied terminological system, systematizing various data on terminological units both for users and for solving new various tasks. Creation of electronic versions of already compiled dictionaries and electronic computer dictionaries is getting more and more popular, which contributes to a comprehensive lexicographic processing of terminology.

Key words: terminology, lexicography, Ukrainian computer terminology, types of dictionaries, fixed terminological units.

У статті ставимо за мету проаналізувати лексикографічні процеси в українській комп'ютерній термінології в пострадянський період. Відповідно до поставленої мети завданнями наукової розвідки є: 1) описати динаміку виходу лексикографічних праць, що фіксують терміноодиниці комп'ютерної галузі; 2) охарактеризувати типи термінографічних праць, що подають досліджувані лексеми; 3) спрогнозувати розвиток термінографічних процесів у комп'ютерній галузі.

Актуальність дослідження зумовлена власне об'єктом аналізу, оскільки комп'ютерна галузь динамічно розвивається, тож потребує ретельного вивчення. Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до аналізу динаміки термінографічних процесів у комп'ютерній галузі в пострадянський період.

90-ті роки ХХ ст., безперечно, є важливим періодом української комп'ютерної термінології, оскільки зміна політичних орієнтирів, утвердження української мови як державної, бурхливі економічних і технологічні зміни спричинили активізацію розвитку науки, зокрема пришвидшили упорядкування й стандартизування термінологічної лексики та, відповідно, розвиток термінографічної справи. Саме про цей період зазначає Л. Симоненко: «Словникарство успадкувало від своїх попередників багаті національні термінографічні традиції, примножило їх сучасною новітньою технологією, створенням нових термінографічних праць... Серед них тлумачні, перекладні,

тлумачно-перекладні, навчальні словники, довідники, енциклопедії; з'являються перші електронні видання» [4].

Розвиток української наукової термінології активно підтримують закордонні українські наукові осередки: Український термінологічний центр в Америці, Науково-дослідче товариство української термінології НТШ та низка інших наукових інституцій. І. Кочан, зокрема, зазначає: «У діаспорі виходять систематично збірники НТШ, де друкують праці з українського мовознавства і термінології» [3]. У Канаді 1990 р. видано «Українсько-англійський словник комп'ютерної термінології і англо-українські терміни» (уклад. П. Фединський, Т. Городиська, Т. Кінен, Р. Робін), а вже 1991 р. в Україні вийшов «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» (уклад. О. Косак, С. Маньківський). Це перекладні двомовні або тримовні словники, позитивною рисою яких є відсутність мови-посередниці, а до оригінальних англійських термінів дібрано українські відповідники. І хоч у цих словниках кодифіковано чимало анлізмів, однак цінним є перші намагання дібрати українськомовні еквіваленти до чужомовних термінів.

Зауважимо, що найпоширенішим типом є перекладні двомовні словники, більшість з них видані в Україні, переважно це російсько-українські та українсько-російські, напр.: «Російсько-український технічний словник» (уклад. Д. Коновалюк, 1993 р.), «Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки» (уклад. В. Карачук та інші, 1994 р.). «Англо-український словник з інформатики та математики» (уклад. М. Кратко, Є. Майнарович та ін., 1998 р.), «Комп'ютерний словник. Computer dictionary» (переклад з англ. В. Соловійова, 1997 р.), «Англо-російсько-український словник з геоінформатики» (уклад. Б.С. Бусигін та інші, 2007 р.).

Чималу вагу в становленні комп'ютерного терміна мав «Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос» (уклад. В. Гейченко, В. Завірюхіна, О. Зеленюк та ін., 1998 р.), де

поміж інших технічних термінів виразно представлено комп'ютерну термінологію.

Основну увагу варто звернути на «Англо-український та українсько-англійський словник з інформатики та обчислювальної техніки» (уклад. О. Коссак, Р. Кравець, 1995 р.). Словник містить понад 15 тисяч англійських термінів та близько 20 тисяч варіантів їх українських перекладів для таких галузей: комп'ютерні технології, комп'ютерна інженерія, комп'ютерні мережі та системи, програмне забезпечення, мови програмування, автоматизоване проектування, бази даних, системи штучного інтелекту; а також для суміжних галузей: кібернетики, обчислювальної інформатики, мікроелектроніки, алгебри, логіки тощо. Отже, можна стверджувати, що комп'ютерну термінологію структуровано за підгалузями, що засвідчує інтенсивний розвиток комп'ютерної термінологіки, для якої характерна значна динамічність, стрімке й вільне функціонування чи то в одній галузі вживаності, чи то в іншій.

Особливе місце в кожній термінологічній галузі посідають тлумачні словники. «Сучасні тлумачні словники засвідчують рівень розвитку нації, науки, культури, виробничих відносин тощо», – зауважує Л. Томіленко [6]. Тлумачний словник є також нормативним довідником, що виконує такі функції, як тлумачна, науково-систематизувальна, нормативна. У комп'ютерній галузі в зазначений період відомі такі тлумачні словники: «Комп'ютерознавство: українсько-російсько-англійський навчальний тлумачний словник. Основні терміни: близько 2500 термінів» (уклад. А. Прокопенко, М. Гінзбург, В. Вайнер, 1997 р.); «Тлумачний словник з основ математики та інформатики» (уклад. Б. Бойко та ін., 2000 р.); «Короткий англо-український тлумачний словник з комп'ютерної техніки (уклад. Р. Сіренко та ін., 2005 р.); «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» (уклад. Е. Пройдаков, Л. Теплицький, 2006 р.); «Тлумачний словник з інформатики» (за ред. Г. Півняка, 2010 р.) тощо. Як відомо, тлумачним словникам притаманна вичерпна характеристика відтвореного мовного матеріалу, вони дають

змогу багатоаспектно дослідити термінолексику сучасної комп'ютерної терміносистеми, зокрема й установити системне представлення термінології реєстрами, докладно вивчити способи, засоби й моделі її динаміки.

Наприклад, «Тлумачний словник з інформатики» за редакцією Г. Півняка [5] містить тлумачення понад 3800 англomовних термінів із суміжних галузей знань: загальної інформатики (computer science), окремих розділів математики й обчислювальної геометрії, комп'ютерної графіки, мережних, Веб- та Інтернет-технологій, мов програмування, штучного інтелекту, баз даних тощо. «Однією з найважливіших компонент словника, – на думку авторів, – є подання, з одного боку, багатофункційності того самого терміна, а з іншого боку, його багатоплановості... насамперед йдеться про використання того самого терміна в різних галузях знань» [5]. Звичайно, досить складно дати чітке наукове пояснення (тлумачення) терміноодиницям, що належать до суміжних галузей знань, проте автори прагнули власне системно підійти не лише до відбору статей словника, а й до подання їхнього змісту й сутності, застосовуючи внутрішні закони розвитку мови: закон системності, аналогії, економії мовних зусиль, закон протиріч (антиномій).

Загалом щодо комп'ютерних тлумачних словників спостерігаємо потребу оновлювати їх через певний проміжок часу, оскільки бурхливий розвиток термінології потребує нової лексикографічної фіксації лексико-семантичних змін, що відбулися впродовж нового історичного періоду, а також системного перегляду й позбавлення терміноодиниць від необґрунтованих іншомовних впливів, що притаманні тлумачним словникам досліджуваної галузі. Проаналізувавши лексикографічні праці комп'ютерної галузі, спостерігаємо потребу створення великого тлумачного словника, оскільки ускладнення змісту фахової інформації та збільшення її обсягу в сучасному суспільстві зумовлює комплексне й системне вивчення галузевої термінології. Саме великі тлумачні словники стають репрезентативними об'єктами дослідження, що

відбивають різні періоди розвитку мови й дають змогу описати галузеву лексику, подану в них, як цілісну динамічну систему. Такі словники сприятимуть також дотриманню стандартів, недопущенню розбіжностей у тлумаченні термінів, уніфікації української комп'ютерної термінології.

Цікавим, на нашу думку, є «Англійсько-український глосарій виробів Microsoft®: громадська редакція» (за ред. Б. Рицара, 2006 р.). Словник містить понад 2000 найуживаніших слів і термінів, що становлять основу української локалізації англomовного програмного забезпечення виробів Майкрософт, переважну більшість яких подано з тлумаченням та коментарем щодо їхнього вживання в комп'ютерних програмах. Це спільна праця фахівців з ІТ-галузі, філологів, термінологів та інших спеціалістів. У передмові до глосарію Б. Рицар зазначив: «У глосарії запропоновано низку нових термінів, наприклад: **стілниця**, замість *робочий стіл*; **проводир**, замість *експлорер* чи *провідник*; **стандартно, як усталено**, замість *за замовчуванням*; **застосунок**, замість *прикладна програма*; **погрублений шрифт**, замість *напівжирний шрифт*; **е-пошта**, замість *електронна пошта*; **веб-вузол** (подібно як радіовузол), замість *веб-сайт* та ін. Проте залишилося ще чимало термінів, які потребують подальшого опрацювання. Це запозичені терміни, що давно «прижилися» в комп'ютерній термінології серед програмістів, заміна яких на питоми українські викликає складнощі. Нерідко це терміни, утворені безвідносно до поняття, наприклад: *кукі-файл* (англ. *cookie*), *тег* (англ. *tag*), *смартфон* (англ. *smartphone*) тощо. Такі терміни потребують подальшого фахового обговорення щодо випрацювання їх українських відповідників» [1]. Як бачимо, зусилля фахівців було спрямовано на усталення та унормування комп'ютерної термінології, впровадження власне українських терміноодиниць в ІТ-середовище, а також збереження та підтримання українських традицій терміновжитку та термінотворення.

У Додатку А пропонуємо ілюстрацію динаміки появи словників комп'ютерної галузі в українськомовному науковому дискурсі.

Сучасна лексикографія за останнє десятиліття значно розширила й посилила свій інструментарій комп'ютерними технологіями. Створення словників і користування ними відбувається за допомогою спеціальних програм. Комп'ютерні картотеки, програми опрацювання текстів, онлайнові сервіси дають змогу в електронному вигляді формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію й обробляти її. Активно створюють комп'ютерні версії вже наявного паперового словника або ж його комп'ютерні копії, популярності набувають також так звані електронні словники. Переваги таких словників очевидні. Наприклад, з використанням системи PolyDic 1.0 укладено електронні версії п'яти словників з термінографічної серії СловоСвіт: «Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури», «Російсько-український словник з інженерних технологій», «Російсько-український коксохімічний словник», «Словник-довідник термінології музейництва», «Англійсько-український словник з радіоелектроніки» [7]. Чимало таких словників фіксуємо і в комп'ютерній галузі: «Англо-український ІТ-словник 1999 – 2011» [8], «Словник з інформатики» [9], «Словник термінів з інформаційних технологій» [10], «Тлумачний словник комп'ютерних технологій» [11] тощо. Ці словники слугують вагомим важелем вирішення проблеми якісного й комплексного обліку та подання терміноодиниць користувачеві лексикографічної продукції. Проте спостерігаємо певні недоліки таких словників: публікування незредагованої належно словникової статті, деякі хиби перекладу з однієї мови на іншу, подекуди створення недостатньо науково обґрунтованої словникової статті. Отже, у межах традиційної лексикографії виникла комп'ютерна лексикографія. «Комп'ютерна лексикографія – прикладна наукова дисципліна в мовознавстві, що вивчає методи використання комп'ютерної техніки для укладання словників. Це – тимчасова дисципліна періоду переходу від ручної й рукописної лексикографічної практики до нових безпаперових інформаційних технологій», – стверджує у своєму підручнику О. Іванова [2].

На сьогодні українська комп'ютерна термінологіка належно представлена в термінографічних працях. Галузеві словники є якісним інструментом, що фіксує основні здобутки теорії і практики досліджуваної терміносистеми, систематизуючи різноманітні дані про терміноодиниці і для користувачів, і для вирішення нових різноманітних завдань. Набуває популярності створення електронних версій уже укладених словників та електронних комп'ютерних словників, що сприяє всебічному лексикографічному опрацюванню термінології.

Бібліографічні посилання

1. **Англійсько-український** глосарій виробів Microsoft®: громадська редакція. Львів : ЕКОінформ, 2006. 208 с.
2. **Іванова О. В.** Основи укладання галузевих глосаріїв. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 246 с.
3. **Кочан І. М.** Українське термінознавство 1960–1990-х років. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 24–28.
4. **Симоненко Л. О.** Нові підходи до розбудови української наукової термінології другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць*. Київ, 2005. Вип. 6. С. 23.
5. **Тлумачний** словник з інформатики. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2010. 605 с.
6. **Томіленко Л. М.** Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 160 с.
7. **Англійсько-український** словник з радіоелектроніки. URL : <http://it.slovnik.ukr>. (дата звернення 15.02.2019).
8. **Англо-український** ІТ-словник 1999 – 2011. URL : <https://e2u.org.ua/dicts/lou> (дата звернення 15.02.2019).
9. **Словник** з інформатики. URL : <https://trebasoft.com.ua> (дата звернення 15.02.2019).
10. **Словник** термінів з інформаційних технологій. URL : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_vocab_CD.htm (дата

звернення 15.02.2019).

11. **Тлумачний** словник комп'ютерних технологій. URL : <http://ts.profi.net.ua/blog.php?key=%C0&lang=ukr> (дата звернення 15.02.2019).

Додаток А

**Основні лексикографічні джерела, у яких унаочнено
терміноодиниці комп'ютерної галузі (у період 1960–2010 рр.)**

№ з/п	Назва	Автори / укладачі	Рік видання
1.	Російсько-український технічний словник	Укладачі: М. Матійко, О. Матійко, Н. Родаєвич, Г. Гнатюк, А. Матвієнко	1961*
2.	Енциклопедія кібернетики [в 2 т.]	Відпов. ред. В. М. Глушков	1973*
3.	Українсько-англійський словник комп'ютерних термінів	Укладено в Канадському інституті українських студій	1982*
4.	Українсько-англійський словник комп'ютерної термінології і англо-українські аудіовізуальні терміни	Укладачі: П. Фединський, Т. Кінен, Т. Городиська, Р. Робін	1990
5.	Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки	Укладачі: О. Косак, С. Маньківський	1991
6.	Російсько-український технічний словник	Укладач: Д. Коновалюк	1993
7.	Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки	Укладачі: В. Карачук, Г. Гульчук, О. Карачук, Ю. Прохур	1994
8.	Англо-український та українсько-англійський словник-довідник з телекомунікацій	О. Косак, Р. Кравець	1996
9.	Комп'ютерний словник	Пер. з англ. В. Соловйова	1997
10.	Комп'ютерознавство: Українсько-російсько-англійський навчальний тлумачний словник: Основні терміни	Укладачі: А. Прокопенко, М. Гінзбург, В. Вайнер	1997
11.	Англо-український словник з інформатики та математики	Укладачі: М. Кратко, Є. Майнарович та ін.	1998
12.	Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос.	Укладачі: В. Гейченко, В. Завірюхіна, О. Зеленюк та ін.	1998
13.	Англо-український тлумачний словник з бібліотечної справи та	Укладачі: Н. Стрішенець, Ж. Доля, О. Кузнєцов	1999

* Словники, що вийшли до здобуття Україною незалежності, не є об'єктом дослідження цієї статті. Подаємо їх для комплексного уявлення історії термінотворення.

	інформатики		
14.	Тлумачний словник з основ математики та інформатики	Укладачі: Б. Бойко та інші	2000
15.	Політехнічний російсько-український словник	Укладач: В. Підлипенський	2000
16.	Великий російсько-український політехнічний словник: Близько 160 000 слів та словосполучень	За ред. О. Благовещенського	2002
17.	Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики. Основні терміни: Близько 3300 термінів	Укладачі: М. Гінзбург, Л. Білоусова, І. Корніловська та ін.	2002
18.	Інформаційна безпека та сучасні мережеві технології: Англо-українсько-російський словник термінів	Укладачі: В. Бабак, О. Корченко	2003
19.	Англо-український словник з інформатики та математики	М. Кратко, С. Мейнарович, І. Черненко.	2004
20.	Короткий англо-український тлумачний словник з комп'ютерної техніки	Укладачі: Р. Сіренко, М. Сапронов, Ю. Пугач, Л. Левків	2005
21.	Інформаційна безпека. Глосарій	В. Харченко	2005
22.	Англійсько-український глосарій виробів Microsoft®: громадська редакція	Укладачі: Б. Рицара, Р. Мисак, Р. Микульчик, І. Кульчицький та ін	2006
23.	Російсько-українсько-англійський словник термінів з інформаційних технологій	В. Бабак та ін.	2006
24.	Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування	Укладачі: Е. Пройдаков, Л. Теплицький	2006
25.	П'ятимовний словник інсталяційних термінів	Укладач: С. Шнерх	2007
26.	Англо-російсько-український словник з геоінформатики	Укладачі: Б. Бусигін, Г. Коротенко, Л. Коротенко, М. Якимчук	2007
27.	Словник термінів інформаційних систем і технологій	Укладачі: В. Дербенцев, Д. Семьонов та ін.	2008
28.	Російсько-український словник з математики, фізики та інформатики	Укладач: В. Перехрест	2008
29.	Тлумачний словник з інформатики	За ред. Г. Півняка	2010
30.	Англійсько-український словник з математики та кібернетики	Укладачі: Є. Мейнарович, М. Кратко	2010

УДК 811.161.2'373

Я. І. Рибалка**ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ АТРИБУЦІЇ
АНТРОПОНІМІВ ХРИСТІЯНСЬКОГО
КАНОНІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ**

У статті проаналізовано принципи й способи атрибуції власних імен, що входять до складу канонічного християнського антропонімікону. Визначено найтиповіші асоціації, зумовлені принципами сприймання: паронімічні й омонімічні, метонімічні, клішовані, орієнтовані на конкретного носія, словотвірні, індивідуальні. Виявлено найпродуктивніші з асоціативних типів.

Ключові слова: ономастика, антропонім, апеллятив, психолінгвістичний підхід, християнізм, асоціативний експеримент, сприймання мовлення.

В статье рассмотрены принципы и способы атрибуции имен, входящих в состав канонического христианского антропонимикона. Проанализированы наиболее типичные ассоциации, обусловленные принципами восприятия: паронимические и омонимические, метонимические, клишированные, ориентированные на конкретного носителя, словообразовательные, индивидуальные. Выявлено наиболее продуктивные ассоциативные типы.

Ключевые слова: ономастика, антропоним, апеллятив, психолингвистический подход, христианизм, ассоциативный эксперимент, восприятие речи.

The article deals with the principles and methods of attributing their own names, which are part of the canonical Christian anthroponimicon. The most typical associations are analyzed, which are based on the principles of perception: paronymical and homonymous, metonymic, cliches, oriented on a specific carrier, word-formation, individual. The most productive of the associative types was found.

In recent decades, the psycholinguistic approach to language and language, in particular to a phenomenon like onomasticon, becomes relevant. Such studies allow us to disclose the essence of social processes, since the name reflects the social and cultural life of society, information about the relations of people, their ethnic and religious affiliation, social status, territorial distribution, popularity / unpopularity, etc.

Psycholinguistic research methods help to find out what kind of imprint different names in the minds of the native speakers are. The study of their own names in the psycholinguistic aspect, taking into account the interaction of language and the individual, reveals the nature of perceiving onyms as part of the linguistic picture of

the world associated with the division of the environment, the allocation of individual objects in it in connection with their practical and conceptual significance for the carrier a certain linguistic culture. So, we set ourselves the goal to explore the principles and methods of attributing their own names, which are part of the canonical Christian anthroponymicon.

We see, therefore, the task of analyzing the most typical associations that are due to the principles of perception, to identify the most productive of the associative types, to consider the factors that influence the perception of the name of a person.

Key words: onomastics, anthroponym, appeal, psycholinguistic approach, Christianity, associative experiment, speech perception.

Незважаючи на те, що ономастика є частиною лінгвістики, вона в той самий час виходить за її межі. Це зумовлено екстралінгвальними чинниками, оскільки для всебічного вивчення назв в ономастичних дослідженнях потрібно враховувати дані інших наук: теології, філософії, логіки, історії матеріальної й духовної культури, соціології, психології та ін. В останні десятиліття актуальним стає психолінгвістичний підхід до мови, зокрема, до такого явища, як ономастикон.

Такі дослідження дають змогу розкрити сутність соціальних процесів, оскільки в імені відбито соціальне й культурне життя суспільства, відомості про стосунки людей, їхню етнічну й релігійну належність, соціальний статус, територіальне поширення, популярність / непопулярність та ін.

Психолінгвістичні методи дослідження допомагають з'ясувати, який відбиток мають різні йменування у свідомості носіїв мови. Вивчення власних назв у психолінгвістичному аспекті, ураховуючи взаємодію мови й індивіда, виявляє характер сприймання онімів як частини мовної картини світу, пов'язаної із членуванням навколишнього середовища, виділенням у ньому окремих об'єктів у зв'язку з їх практичною й концептуальною значущістю для носія певної лінгвокультури. У нашій статті ми ставимо за мету дослідити принципи та способи атрибуції власних імен, що входять до складу канонічного християнського антропонімікону. Нашим завданням є аналіз найтиповіших асоціацій, зумовлених принципами сприймання; виявлення найпродуктивніших з асоціативних типів; окреслення чинників, що впливають на сприймання імені людиною.

Численні дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців засвідчують, що мовленнєве сприймання є неоднорідним і багатоплановим процесом. Проблеми сприймання мовлення досліджували Н. Ланге [6], Дж. Міллер [7], Л. Тхорук [10] та ін. Вони пропонували різні теоретичні підходи до сприймання як різних мовленнєвих одиниць, так і мовлення загалом. У працях цих дослідників зверталася увага на різні чинники, що впливають на сприймання мовлення, зокрема – суб'єктивні переживання, емоційний стан (В. Белянін [3], М. Вітт [4], Е. Носенко [8]), індивідуальні когнітивні особливості (В. Адмоні [2]) учасників комунікації.

Утім, сучасна психолінгвістика ще не виробила однозначного уявлення про одиницю, механізми й структуру мовленнєвого сприймання. Пояснюємо це не так складнощами розроблення адекватних методів досліджень, як складністю самої проблеми сприймання мовленнєвих повідомлень під час комунікації різних індивідумів.

Інформація, що міститься у власному імені, стосується не лише слова як елемента мови, а й конкретної особи, якій належить. Ця інформація може не мати нічого спільного з тими словами, з яких складається ім'я. У формуванні цієї інформації значне місце належить культурному оточенню тих, кому належить ім'я. Наприклад, первісне значення імені Георгій (землероб) нівелюється сучасниками, але опитувані згадують Георгія Переможця, Святого Георгія, Георгіївський хрест, Георгія з фільму «Москва сльозам не вірить», або ж іншу людину, предмет, подію, які так чи інакше пов'язані з носієм цього імені. Виявити такі зв'язки, що безпосередньо стосуються значення імені, яке аналізується в хронотопонімічному аспекті, допомагає асоціативний експеримент.

Асоціативний експеримент, на думку В. Беляніна, є найпоширенішою технікою психолінгвістичного аналізу семантики [3, с. 78], що дає змогу отримати надійні й переконливі дані для вирішення дискусійних питань, пов'язаних із суб'єктивними переживаннями опитуваних, а також виявити різноманітні зв'язки антропоніма з іншими словами лексики.

Для чистоти експерименту респондентам були запропоновані переважно непоширені, інколи маловідомі на сьогодні антропоніми, а також мала група поширених імен так званого християнського антропонімікону, зафіксованого в Святцях (церковному календарі із зазначенням днів пам'яті християнських святих). Загальна кількість – 300 імен. У такий спосіб вдалося уникнути зайвих асоціацій, зумовлених знайомством з носієм-сучасником. Результати експерименту довели правильність саме такого підходу, позаяк мала група поширених на сьогодні імен (Єлизавета, Потап, Ірина, Олександра, Максим, Михайло, Кирило, Микола, Ніна, Андрій, Олексій, Іван, Петро, Сергій, Ілля, Тамара, Марія, Дмитро, Данило, Анастасія, Віктор, Тимофій тощо) викликала переважно асоціації зі знайомими людьми («мій дідусь», «сусід», «друг», «подруга», «знайома», «колега» тощо).

Якщо апелятиви здебільшого не виявляються як раніше незнайомі слуху звукокомплекси, оскільки вже зафіксовані в пам'яті людини, куди були введені багаторазовим попереднім промовлянням [1, с. 91], то у випадку з антропонімами (а особливо з архаїчними антропонімами-християнізмами, більшість яких виявилася невідома інформантові) ім'я може асоціюватися зі схожим за звучанням словом, з почуттям, відчуттям, емоцією, викликану звучанням цього імені, з людиною, що його має (звісно, якщо в пам'яті інформанта такий носій імені був зафіксований; подекуди траплялися відповіді, коли опитувані просто уналежнювали антропонім до «людського імені», оскільки не були особисто знайомі з конкретною людиною-носієм), або ж залишається без асоціацій.

Вибір саме християнського старовинного антропонімікону зумовлений також тим, що різноманітний за своїм складом, ще якихось сто-двісті років тому, він широко використовувався в Україні. З такими іменами в респондентів нерідко виникали асоціації з героями літературних творів (Килина («Лісова пісня»), Федот («Про Федота стрільця»), Філат («Літо Господнє»), Захар («Захар Беркут»), Назар («Назар Стодоля»), Минодора (Нимидора з «Микола Джеря»), Мойсей («Мойсей»), Мина

(«Мина Мазайло»), Яким («Дорогою ціною»), Вакула, Соломія («Ніч на хуторі біля Диканьки»), Кирило (Кожум'яка), Марко («Наймичка», Марко Пекельний – герой українських легенд), Герасим («Муму»), Анна («Анна Кареніна») тощо), або ж історичними особами (Лаврентій (Зизаній), Архип (Тесленко), Микита (Хрущов), Кирило (Розумовський, Кирило і Мефодій), Христофор (Колумб), Зиновій (Хмельницький), Феофан (Прокопович), Фома (Аквінський), Єфросинія (Полоцька), Тарасій (Тарас Шевченко), Марко (Вовчок, Аврелій, Антоній, Цицерон, Поло, Антонович), Нестор (Літописець), Данило (Галицький), Лазар (Глоба, Баранович), Соломія (Крушельницька), Теодор (Драйзер), Пилип (Орлик), Григорій (Сковорода), Фаїна (Раневська), Василь (Стус) тощо).

Виявлені антропонімічні асоціації демонструють характерні семантичні зв'язки, що виникають під час сприймання імен носіями української культури. Показово, що сукупність асоціацій, які формують асоціативне поле антропоніма, буде переважно складатися зі слів-символів – репрезентантів української історії, культури, духовності, і значно менше – світової.

Антропонімічні асоціації допомагають також виявити стереотипи, духовні утворення, що склалися в уявленні людей, емоційні образи, що містять елементи опису, оцінки й настанов [5, с. 248]. Позитивна або ж негативна направленість стереотипу унаочнює причини переваги одних антропонімів і відмови від інших. Наприклад, ім'я Йосип набувало переважно негативних конотацій, підкріплюваних додаванням зменшеного «Йоська» в поєднанні з прізвищами Сталін, Кобзон, Пригожин, Бичок (герой твору «Глитай, або ж павук» М. Кропивницького), натомість ім'я Андрій викликало позитивні асоціації або з шанованими в народі особами (Андрій Первозваний (найчастотніша), Андрій Кесарійський, Андрій Наливайко, Андрій Лях, Андрій Малишко, Андрій Тарковський, Андрій Кокотюха, Андрій Кузьменко (співак Кузьма), Андрій Громико, Андрій Шевченко, Андрій Воронін), або зі знайомими (тато, брат,

чоловік, друг, товариш, сусід (частотні), або з позитивною оцінкою (сильний, захисник, танцюрист (поодинокі)).

Інформанти були представлені кількома світоглядними групами: воцерковлені християни (ті, хто регулярно, не менше одного разу на тиждень, відвідує церкву, сповідається, причащається); невоцерковлені християни (ті, хто відвідує церкву рідко); представники інших вірувань і релігій; атеїсти. Такий поділ дав змогу визначити різницю в результатах опитування кожної з груп. В асоціаціях першої групи респондентів найменшою мірою простежено вплив сучасної масової культури, аніж у груп представників інших вірувань і невоцерковлених інформантів. У першій групі дуже багато асоціацій, пов'язаних з реаліями християнської матеріальної й духовної культури, що також частково виявляє стереотипи, пояснює причини добору тих чи тих імен. Наприклад, найчастіше такі респонденти, аналізуючи антропонім, наводили серед асоціацій ім'я певної релігійної особи (Ісус – син Божий, Андрій Юродивий, Андрій Стратилат, Гавриїл – Архангел, Святий Йосиф Обручник, Варфоломій – Вселенський Патріарх, Марія – Богоматір, Святий Назарій, Преподобна Єфросинія, Мучениця Минодора, Мученик Мина, Святий Іриней Ліонський, Серафим Саровський, Лука – учень Христа тощо), двоє з опитуваних – священники – навіть додали, що, керуючись релігійними уподобаннями, вони назвали своїх синів Гавриїл, Кіпріан, Емануїл, Серафим. Серед респондентів цієї групи фіксуємо випадки, коли реакцією на ім'я, що асоціюється зі святим, було ім'я іншого святого, який прославляється разом з першим (Йосиф і Марія, Кіпріан і Устинія, Кирило і Мефодій, Борис і Гліб, Дарія і Хрисанф тощо). Тоді як в опитуваних інших груп зазвичай виникали «світські» асоціації.

Нерідко невоцерковлені респонденти до канонічних імен наводили скорочену форму імені (Єлизавета – Ліза, Аполінарія – Поля, Філімон, Фелікс – Філя, Михайло – Міха, Фаїна – Фаня, Григорій – Гриша, Євламій – Лампа, Єфросинія – Фрося, Костянтин – Костя, Миколай – Коля, Веніамін – Веня тощо). Фіксуємо також переклад з канонічної форми на народну (Даніїл

– Данило, Гавриїл – Гаврило, Прокопій – Прокіп, Дмитрій – Дмитро, Філіп – Пилип, Йосиф – Йосип тощо).

На результат сприймання слів може впливати його емоційність. Сприймаючи мовленнєве повідомлення, людина співвідносить сказане з дійсністю, зі своїм досвідом. Вона може відновлювати пропущені елементи, добираючи інформацію зі своєї свідомості. У процесі сприймання людина активно реагує, висуває гіпотези щодо подальшого змісту й здійснює смислові заміни [4, с. 9]. Унаслідок за фонетичною схожістю антропоніма й апелятива, виникають такі асоціації:

- з загальними назвами: Килина – калина, Зиновій – новий, Архип – охрип, Агрипина – грип, Тит – кит, Вакула – вакуум, Охрім – охра, Матвій – малий, Авда – авто, Агрипина – агрус, Папій – бабій, Веніамін – вітамін, Агафія – хореографія, Домна – домовина, Матрона – матрешка, Фекла – пекло, Фарнакій – варняк, Еразм – маразм, оргазм, Варух – фартух;

- з хремотонімами: Ревека – «реве та стогне Дніпр широкий», Рафаїл – цукерки «Рафаело», Теодор – «Тореадори з Васюківки», Фаїна – пісня «Фаїна», Давид – Давидові Псалми;

- з топонімами: Вавило – Вавилон, Кіпріан – Кіпр, Ніл – Ніл (річка), Філадельф – Філадельфія, Феодосій – Феодосія (місто);

- з прізвищами: Філат – Філатов, Панфіл – Панфілов, Сімеон – Симонов, Савелій – Савелієв, Фадей – Фадєєв.

Важливу роль у сприйманні слів відіграє його багатозначність, при цьому в процесі сприймання слово співвідноситься з іншими словами того самого семантичного поля. Фіксуємо клішовані асоціації: Варфоломій – Варфоломієва ніч, Макар – «куди Макар телят не ганяв», Пилип – «Пилип в одне місце влип», Лазар – «співати (корчити) Лазаря», Вавило – Вавилонська вежа, Ілля – «Ілля воду остудив», Іван – «Іван-дурень», Варвара – «Варвара ніс сувала».

Особисті асоціації: Варвар – душогуб, грабунок, набіг, Варвара – гарна, Блондина – Барбі, Тимофій – кіт, Рафаїл – Єрусалим, Олександр – мовчазний, Олексій – серйозний, Анакій – нудний, Агрипина – зла, Анастасія – свята, Агафія – стара, Марія – печиво, Адам – грішник, Ілля – серпень, Філадельф – сир,

суші, Федір – село, Фадей – вогонь, Феона – зелена, Петро – півень, Веніамін – віник, Емануїл – старість, Серафим – обручка, Сергій – коханий, Ілля – богатир, Потап – ведмідь, Муза – фортепіано, Ніка – племінниця, Філімон – котик, Павло – вибагливість, Ніна – доброта, Петро – величність, Папій – похмурість, Прокопій – людина похилого віку, Параскева – риба, Савелій – м'якість, Соломія – солодощі, Тимофій – затишок, Тарасій – далеко, Матвій – ладан, Азарій – погана вимова українською, Нестор – розум крізь віки тощо.

Отже, за принципом сприймання антропонімічні асоціації можна уналежнити до таких груп: ті, що виникають за фонетичною схожістю з апелятивом (паронімічні, омонімічні); клішовані асоціації, які переважно представлені приказками, прислів'ями, фразеологізмами; асоціації, пов'язані з конкретною особистістю, здебільшого загальновідомою; індивідуальні асоціації, зумовлені багатьма чинниками. Уважаємо, подальші дослідження уможливають розширити пізнання в галузі ономастики, адже різноманіття підходів до вивчення власної назви лише підкреслює неоднозначність і комплексність цієї групи слів.

Бібліографічні посилання

1. **Абелева И. Ю.** Речь о речи. Коммуникативная система человека. Москва, 2004. 304 с.
2. **Адмони В. Г.** Система форм речевого высказывания. Санкт-Петербург : Наука, 1994. 160 с.
3. **Белянин В. П.** Введение в психолингвистику. Москва, 2001. 200 с.
4. **Витт Н. В.** Эмоциональная регуляция в речемыслительных процессах. *Психологический журнал*. 1988. № 3. С. 52–61.
5. **Желтухина М. Р.** Топологическая суггестивность масс-медиального дискурса : о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ. Москва, 2003. 656 с.
6. **Ланге Н. Н.** Психологические исследования. Одесса, 1893. 273 с.
7. **Миллер Дж. А.** Психолгвисты. Ленинград : Прогресс, 1968. 236 с.
8. **Носенко Э. Л.** Эмоциональное состояние и речь. Киев : Вища

школа, 1981. 196 с.

9. **Типікон** і сучасна богослужбова практика. URL : <https://krba.edu.ua>. (дата звернення: 11.01.2019).
10. **Тхорук Л.** Психологічні особливості сприймання мовлення. *Соціальна психологія*. 2005. № 2 (10). С. 160–166.

УДК 808.3–541.2

А. Я. Середницька

РОЗБІЖНОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

У статті окреслено основні причини появи полісемії, описано відмінності між семантичною структурою багатозначних слів української та російської мов. Охарактеризовано помилки, що виникають унаслідок сплутування лексико-семантичних варіантів багатозначних слів під впливом інтерференції, яку спричинює білінгвізм.

Ключові слова: полісемія, багатозначне слово, семантична структура слова, лексико-семантичний варіант, інтерференція, білінгвізм.

В данной статье рассматриваются главные причины возникновения полисемии, описаны различия в семантической структуре украинских и русских многозначных слов. Рассмотрены типичные ошибки, возникающие под влиянием смешивания лексико-семантических вариантов многозначных слов вследствие интерференции, вызванной билингвизмом.

Ключевые слова: полисемия, многозначное слово, семантическая структура слова, лексико-семантический вариант, интерференция, билингвизм.

The article is dedicated to the question of polysemantic words meanings from the modern linguistics point of view. My goal is to describe interlingual lexical interference on the material of semiotic processes in related polysemantic Ukrainian and Russian words. It was found out that the most frequent problems causing communicative misunderstanding and mistakes in the intercultural communication are interlingual homonyms, paronyms and especially polysemantic words with partially different semantic structure.

The primary objective of article is to describe polysemantic Ukrainian words, which are easy to confuse with similar Russian words because they have resembling phonetic form and the part of semantic meanings.

The article deals with the reasons for polysemy as a language universal and discusses the problem of the polysemy development, which is influenced by both factors of linguistic and extra linguistic character. There are two causes of development of new meanings. First, speakers must name new concepts in extra lingual world by word-building and creating new lexical-semantic variants of existing words. Second, new meanings can be developed because of contextual usage of words. Every language has its own semantic structure of polysemantic words, which is closely

linked with national language conceptualization of the surrounding world. The mismatches between Ukrainian and Russian contacting languages, in particular, in composition of lexical-semantic variants of polysemantic words lead to confusion and misinterpretation.

The article describes the incorrect using of lexical-semantic variants of polysemantic words in bilingual speakers speech and gives some recommendations for error recovery.

The research results can be used in some fields of linguistic theory and practice: in reconstruction of semantic structure of Ukrainian words, editing, translation studies, researches of national language conceptualization of the surrounding world.

Key words: lexical meaning, polysemantic words, lexical interference, semantic structure of the word, lexical-semantic variant, bilingualism.

У сучасному мовознавстві переважає системний підхід до вивчення семантичної структури слова, що поєднує потенціал різних наук, зокрема семасіології, ономасіології, етимології, когнітивної лінгвістики, психолінгвістики. Значну увагу дослідники приділяють аналізу семантичної структури багатозначного слова – масиву його окремих значень, або лексико-семантичних варіантів, пов'язаних відношеннями подібності або суміжності.

Наше дослідження присвячено процесам функціонування багатозначних слів під впливом інтерференції – колективного змішування явищ і норм різних мов, що виникає під час їхнього контакту, та індивідуального змішування, що супроводжує вивчення іноземної мови [3].

Нашою метою в статті є з'ясування відмінностей між семантичною структурою низки багатозначних слів української та російської мов, а завданням – окреслення шляхів виникнення помилок, пов'язаних зі змішуванням структури російської та української багатозначності внаслідок процесів інтерференції, пов'язаних з явищем білінгвізму.

Багатозначність (полісемія) – це наявність у межах значення слова кількох лексико-семантичних варіантів, що вживаються в різних контекстах і називають відмінні поняття. Окремі лексико-семантичні варіанти багатозначного слова пов'язані між

собою і формують неповторну, унікальну структуру [5, с. 25; 9, с. 16].

Полісемія є характерною ознакою лексичної семантики багатьох мов, її вважають лінгвістичною універсалією. Виникнення полісемії зумовлено низкою лінгвістичних та позамовних чинників.

Найчастіше нові значення виникають під впливом сусідніх лексем, якщо слово вживається в іншому контексті. Недаремно багатозначність розвивається переважно в частовживаних словах, що мають багато okazіональних, або контекстних, значень. Ці значення є тимчасовими, однак за умови активного повторного вживання в схожих контекстах можуть фіксуватися у свідомості мовців і ставати постійними. Очевидно, саме в такий спосіб сформовано 77 лексико-семантичних варіантів українського дієслова *іти*, що належить до основного лексичного фонду. Схожа закономірність властива й для інших мов. Зокрема, словник Dictionary.com фіксує 78 лексико-семантичних варіантів дієслова *to go*. Г. Уорфелл стверджує, що 500 найчастотніших англійських слів передають понад 10 тисяч значень. Що вища частота вживання слова, то більше в нього значень [10]. За даними І. Арнольд, 1000 найуживаніших слів англійської мови мають 25 тисяч значень [2].

Полісемія виникає також внаслідок потреби номінації нових предметів, явищ, процесів. Подекуди для називання понять створюють нові слова, однак нерідко мова вирішує цю проблему додаванням нових значень уже наявним словам.

Додаткове значення слова може виникнути і в тому випадку, коли поняття вже має одну чи кілька назв. Це свідчить про те, що полісемія постає не лише з номінативною метою, а й пов'язана з пізнавальною діяльністю людини. Значення слова найчастіше переосмислюють унаслідок виникнення асоціацій під впливом схожості понять (метафора) чи їхньої суміжності (метонімія).

Для кожної мови механізм появи асоціацій під час утворення нових значень слів є індивідуальним. Це пов'язано з особливостями світосприйняття, способом узагальнення та аналізу інформації, що є своєрідними в кожного народу.

Етнопсихологічні особливості нації впливають на формування мови, зокрема систему її лексичних і граматичних значень. Їх відбито і в самому масиві значень, і в об'єднаннях слів – лексико-семантичних полях, а також концептуалізації дійсності й створеній унаслідок цього процесу мовній картині світу. На мікрорівні особливості когнітивної діяльності народу виявлено у відмінностях наборів лексико-семантичних варіантів багатозначного слова й структурі відношень між ними. Адже носії різних мов використовують неоднакові асоціації, експресивні, метафоричні та метонімічні зв'язки під час утворення нових значень. Відрізняється й вибір ознаки, що стає внутрішньою формою для утворення нового слова (рос. *образование* пов'язано з ознакою «надання людині образу», укр. *освіта* – зі семою «світло») тощо.

Пізніше мова як масив знань людства, конденсований у лексичних і граматичних значеннях, а також структурних зв'язках між ними, починає непомітно, але істотно впливати на спосіб мислення осіб, що користуються нею. Такої думки, зокрема, дотримуються творці гіпотези мовної відносності Е. Сепір та Б. Уорф [8, с. 174].

Незважаючи на свою самотність, мови не розвиваються ізольовано, а впливають одна на одну. У випадку, коли дві мови співіснували чи співіснують у близькому контакті й частина мешканців має схильність до білінгвізму, починають виявлятися процеси лексико-семантичної інтерференції. Особливо це стає помітним у випадках міжмовної омонімії, паронімії, полісемії.

Мовці часто плутають міжмовні омоніми *луна* (місяць) у російській і *луна* (відгомін) в українській; рос. *крыси* (щури) – укр. *криси* (поля капелюха); рос. *пыльный* (запорошений) – укр. *пильний* (уважний); рос. *наглый* (нахабний) – укр. *наглий* (несподіваний, раптовий); рос. *хлопья* (пластівці) – українське *хлоп'я* (хлопчик); пароніми рос. *сливки* (вершки) – укр. *сливки* (фрукти); рос. *неделя* (тиждень) – укр. *неділя* (день тижня); рос. *другой* (інший) – укр. *другий* (порядковий числівник); рос. *печенье* (печиво) — укр. *печеня* (запечене м'ясо). Подекуди неправильне вживання міжмовних паронімів цілком спотворює

зміст: *Лікують тренери, лікують уболівальники, лікує Мілан!* Саме так висловився спортивний коментатор, що переплутав українське *лікувати* і російське *ликовать*.

Багатозначні слова ще легше піддаються процесам інтерференції. Омоніми та пароніми однакові чи схожі лише за звучанням чи написанням, а значення в них різні. Натомість багатозначні слова є схожими не лише за формою, а й частиною значення. Що більше в предметів схожих ознак, то, природно, вони сильніше піддаються сплутуванню.

Нерідко мовці неправильно вживають значення слів, що є лише частково еквівалентними під час перекладу з російської мови українською. Це трапляється тоді, коли російське слово багатозначне, а українською значення деяких російських лексико-семантичних варіантів передають інші слова. Як стверджує Я. Ріцкер, «багатозначні слова не мають еквівалентів. Їх можуть мати тільки окремі значення цих слів» [7, с. 14]. Еквівалентами в перекладознавстві називають постійні рівнозначні відповідники слова, словосполучення, фразеологізму, які не залежать від контексту.

Очевидно, що «неоднозначні слова мають кілька перекладних відповідників відповідно до кількості їхніх значень (лексико-семантичних варіантів). Відповідники неоднозначного слова називаються варіантними». Варіантний відповідник є перекладним еквівалентом лише одного лексико-семантичного варіанта багатозначного слова [4, с. 720].

Г. Прісовська пояснює механізм виникнення помилок під час вживання багатозначних слів так: «Семантичний обсяг багатозначних слів не збігається зі семантичним обсягом відповідної лексеми іншої мови через відсутність або ж часткову відсутність прямих еквівалентів» [6, с. 193]. Унаслідок помилки спричиняє індивідуальна інтерференція – «перенос семантичного обсягу багатозначного слова рідної мови на еквівалент його перекладу в українській мові». Слово української мови, засвоєне за значенням одного лексико-семантичного варіанта, починає наділятися нехарактерними значеннями, взятими з іншої мовної системи [6, с. 193]. Зміни в сприйнятті семантичної структури

багатозначного слова можуть набувати колективного характеру внаслідок тривалих контактів української та російської мов.

Значна частина мовців не знає, що російське *мешать* українською означає лише «перемішувати». Значення «бути перешкодою» названо численними українськими синонімами *заважати, переешкоджати, ускладнювати*; значення «плутати, приймаючи одне за інше» – словами *плутати, переплутувати, сплутувати*.

Українське дієслово *заставляти* й російське *заставляют* мають два спільні варіантні відповідники «ставлячи що-небудь у великій кількості, покривати всю поверхню або заповнювати весь простір» і «загороджувати, закривати когось, щось». Утім, російський лексико-семантичний варіант «змушувати щось робити, діяти в певний спосіб» передають слова *змушувати, примушувати*.

Значення подібних за звучанням дієслів *відноситися* й *относиться* збігаються лише в одному лексико-семантичному варіанті «перебувати в певній відповідності, співвідношенні із чим-небудь». Інші значення російського слова передано українськими *ставитися, стосуватися, належати*.

Подібно не збігається семантична структура слів *открывать* і *відкривати*. Українське *відкривати* стосується початку функціонування закладу. Натомість двері, вікна, браму *відчиняють* або *відмикають*, якщо вони замкнені; книжку *розгортають*, а очі *розплющують*.

Іменник *об'єм* в українській мові є варіантним відповідником значення російського слова «величина, що вимірюється в кубічних одиницях» (*об'єм бочки*), а замість значення «розмір чогось» треба вживати слово *обсяг* (*обсяг роботи*).

Унаслідок міжмовної полісемії мовці додають до українських значень іменника *вилка* (технічний та шаховий термін) російське «столовий прибор», насправді передане українським *виделка*.

У неправильному значенні вживають прикметник *вірний* у контексті *вірна відповідь* (правильна), *вірний програш*

(неминучий), оскільки *вірною* або *невірною* українською може бути жива істота.

Як бачимо, у наведених проблемних випадках помилки виникають через те, що російські слова багатозначні, а їхні українські відповідники не мають такого обсягу значень. Натомість українська мова виражає лексико-семантичні варіанти російських полісемічних слів окремими лексемами, про що, однак, знають не всі мовці. Унаслідок впливу норм російської мови вони вживають російські значення замість окремих українських слів.

Розбіжності семантичної структури російських та українських слів, значення яких частково перетинаються, і закономірності їхнього перекладу окремими українськими лексемами зауважив відомий письменник Ю. Андрухович: російське *совет* можна перекласти українською як *рада* і *порада*, *явление* – *явище* та *з'ява*; *сообщение* – *повідомлення* й *сполучення*; *содержание* – *зміст*, *утримання*; *образование* – *утворення*, *освіта*; *поражение* – *поразка*, *ураження*; *предложение* – *речення*, *пропозиція*; *заключение* – *висновок*, *ув'язнення*; *обращение* – *звернення*, *навернення*, *поводження* (з людиною), *обіг* (коштів), *звертання* (лінгв.). Речення '*И в заключение – заключение*' Ю. Андрухович перекладає як '*І на завершення – висновок*' тощо [1].

Отже, семантична структура багатозначних слів у різних мовах може значно відрізнятися. Відмінності передусім полягають у неоднаковій кількості лексико-семантичних варіантів полісемічних слів та структурі відношень між ними. Таке явище спричиняє численні помилки під час вживання багатозначних слів.

У перспективі порівняно недостатньо вивчене явище міжмовної полісемії вимагає ґрунтовного опису й проведення подальших досліджень, оскільки воно істотно впливає на рівень культури мовців і спричиняє масу лексико-семантичних мовних огріхів.

Бібліографічні посилання

1. **Андрухович Ю.** Шляхи повідомлення. «Збруч». URL : <https://zbruc.eu/node/76615>. (дата звернення: 16.02.2018).
2. **Арнольд И. В.** Лексикология современного английского языка. Москва, 1959. 284 с.
3. **Вайнрайх У.** Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – Благовещенск, 2000. – 264 с.
4. **Колесник А. О., Бєлікова О. Ф.** Перекладацькі прийоми під час перекладу термінології наукових текстів. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2010. Вип. 1 С. 719–727.
5. **Лисиченко Л. А.** Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова). Харків : Вища школа, 1977. 113 с.
6. **Прісовська Г. Є.** Багатозначність в аспекті викладання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. Львів, 2007. Вип. 2. С. 189–194.
7. **Рицкер Я. И.** Пособие по переводу с английского языка на русский язык. Москва : Просвещение, 1982. 159 с.
8. **Уорф Б.** Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Иностранная литература, 1960. Вып. 1. С. 145–178.
9. **Уфимцева А. А.** Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики. Москва : Наука, 1986. 240 с.
10. **Harry Redcay Warfel.** Language: A Science of Human Behavior. Language and languages. Howard Allen, 1962. 188 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білоконенко Людмила Анатоліївна – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

Коло наукових інтересів: комунікологія, соціолінгвістика, культура мови.

Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Коло наукових інтересів: лінгвостилістика української мови.

Булик-Верхола Софія Зіновіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Голубінка Надія Іванівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: українська науково-технічна термінологія, риторика.

Городиловська Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, термінознавство.

Гурко Олена Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис української мови.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, семасіологія сучасної української мови.

Заніздра Ольга Андріївна – старший викладач кафедри іноземних мов Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. А. Лазаряна.

Коло наукових інтересів: фразеологія художнього дискурсу.

Корольова Валерія Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: термінознавство, історія української мови, стилістика та культура мовлення, риторика.

Литвин Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: українська науково-технічна термінологія, риторика.

Лоцинова Інна Сергіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовної підготовки ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України».

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови.

Ментинська Ірина Богданівна – старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство, практична стилістика, риторика.

Микитюк Оксана Романівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: лексикологія, лінгвістика тексту, персонологія, когнітивна лінгвістика, культура мовлення, практична стилістика української мови.

Муляр Ірина В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство.

Наконечна Галина Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: культура мовлення, термінознавство, практична стилістика.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія, ономастика, граматика сучасної української літературної мови.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені

Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична лексикологія.

Середницька Анна Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: семантика української мови, ідеографія.

Тараненко Ксенія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної, психологічної підготовки та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів.

Коло наукових інтересів: лінгвістична прагматика, еколінгвістика.

Теглівець Олесь Віталійович – студент 3 курсу напряму «Телекомунікації та радіотехніка» Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Теглівець Юлія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: психолінгвістика, термінознавство.

Фаріон Ірина Дмитрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Коло наукових інтересів: історія української мови.

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис сучасної української мови.

ЗМІСТ ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

Бобух Н. М.

Лексичні опозиції як засіб створення контрасту в повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари» 3

Зайцева В. В.

Квантитативна метонімія в інформаційному газетному тексті..... 12

Заніздра О. А.

Трансформації та модифікації фразеологічних одиниць (на матеріалі творів Ліни Костенко).. 21

Лощинова І. С.

Індивідуально-авторські неологізми в ідіостилі Віктора Коржа..... 32

Муляр І. В.

Явище антонімії в назвах меблів житлового приміщення сучасної української мови.....41

Попова І. С.

Специфіка засобів зв'язку компонентів складного речення в синтаксичній системі «Щоденників» Олеся Гончара..... 50

Шевченко Т. В.

Функціонування узгодженого означення в сучасному художньому мовленні.....60

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ. ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ

Білоконенко А. А.

Тактика відмови від відповіді та її мовна репрезентація.....71

Городиловська Г. П.

Мовознавчий доробок професора Юрія Шевельова в українському вільному університеті в Мюнхені..... 83

Корольова В. В.

Комунікативні стратегії автора в п'єсах Неди Нежданой.....95

Микитюк О. Р.

Тавтологія в текстах Дмитра Донцова як взірць високої культури мовлення.....103

Тараненко К. В.

Явище лінгвоцинізму з позицій еколінгвістики.....113

Фаріон І. Д.

Лінгвосоціум гетьмана Петра Дорошенка: мовна свідомість і мовна політика.....122

СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ПРАГМАТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

**Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В.,
Теглівець О. В.**

Конотативний потенціал складених назв із семою «вода».....131

Гурко О. В.

Явище антонімії в термінолексичі графічного дизайну.....139

Куньч З. Й.

Еволюція правил позиційного чергування голосних і приголосних від «норм» О. Синявського донині.....148

Литвин О. Г., Голубінка Н. І.

Вживання терміна в публіцистичному тексті.....157

Ментинська І. Б., Наконечна Г. В.

Словники як джерела унормованої та застандартизованої комп'ютерної термінології (90-ті роки XX ст. – перші десятиліття XXI ст.).....168

Рибалка Я. І.

Принципи та способи артибуції антропонімів християнського канонічного походження.....178

Середницька А. Я.

Розбіжності семантичної структури багатозначних слів української та російської мов.....187

Відомості про авторів.....195

Наукове видання

Український смисл

ISSN 2313-4437

***Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової***

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 23109-12949 ПР від 11.12.2017

Макет В. В. Корольова
Коректор В. В. Корольова

Підп. до друку 20.03.2019 р.
Формат 60х84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 11,74
Наклад 60 пр. Зам № 95.

Видавництво і друкарня ПП «Ліра ЛТД»
49107, м. Дніпро, вул. Наукова, 5
Свідоцтво про внесення до Держреєстру
ДК № 6042 від 26.02.2018